

la revista de Canals

2 OCTUBRE
2016

GEOGRAFIA

HISTÒRIA · ART

CULTURA DE LA VILA

COL·LABORADORS/ES

PAU ARNAU

VICENT E. BELDA

JOAN M. CALATAYUD

ANTONI CASTELLS

JOSEP LL.CEBRIAN

JOSE L. CONTRERAS

F.XAVIER FERRERO

JUAN R. GALLEGO

VICENT GRAMAJE

PERE P. MARTINEZ

JOSE NACHER

ANTONI PAVIA

XIMO PÉREZ

MATI PÉREZ

JOSE M. SANCHO

FRANCESC TORMO

ECONOMIA:

CRISIS INDUSTRIAL Y REACCIÓN
TERRITORIAL. EL CASO DE CANALS

GUIA DEFICIOSA DE CANALS • RODRIGO SANCHO FERRER, PREMI DE POESIA *ADONAI*S 2015, ENTREVISTA • **JOSÉ MOMPÓ MORALES, GRANERER** • EL PI DE SANT VICENT, EL PI DE SANTA CREU, FESTA I CULTURA POPULAR • **FRANCISCO MASET MARTÍNEZ, ALCALDE DE CANALS 1931-1934** • CONTARELLA • **BIBLIOGRAFIA DE/SOBRE CANALS, CANALINES I CANALINS. ETC.**

EL DEFENSOR DE CANALS

Toda la correspondencia se dirigirá al Director.

Calle de la Parru, núm. 17

PERIÓDICO SEMANAL CONSERVADOR Y CATÓLICO
DEDICADO A LA DEFENSA DE LOS INTERESES MORALES Y MATERIALES DE CANALS Y SUS ANEXOS

Director: D. ARCADIO FERRER PEIRÓ

Precios de suscripción:
En Canals, un año, 2-50 Ptas.
Fuera, 14 3 14.
No se devuelven los originales

Año II Núm. 19

Canals 27 de Noviembre de 1909

Número suelto 5 céntimos

CANALENSES

El día 12 de Diciembre son las elecciones municipales.

El partido conservador presenta su candidatura sin mezcolanzas con nadie.

Nuestro programa ya lo sabéis:
Respeto a la propiedad.
Orden completo.
Administración ejemplar, y
Justicia para todos igual.

Hagamos aplicación práctica de las precedentes consideraciones a lo que en Canals sucede.

Notorio es lo ocurrido en la inauguración de ese casino en la plaza de Guzmán, donde a los sonos de *Marsellesa* ó *Himno de Riego*, tanto se desbarró, lanzando el orador (de algún modo hay que llamarle) a los cuatro vientos la perorata que llevaba embotellada, la cual levantó tempestades de aplausos, causando la admiración de los conspicuos correligionarios allí reunidos en abigarrado bloque, en el que no faltaba representación del sexo femenino.

La persona a quien se otorguen los sufragios nuestros, reuna, cuando menos, las condiciones que quisiéramos tuviese el administrador de nuestra hacienda. Proceder así es deber de conciencia.

RECUERDOS DE CANALS

Ofrecí en el primero de esta serie de artículos, ocuparme de la consideración personal que, no obstante sus diferencias políticas, se guardaban los

esto, aquello de médico cárala á ti mismo, pues autorizadas personas, de palabra y por escrito han arguido relictamente de inconsecuencia mi conducta política en Canals, recordando cierta conversación dura con Ramón Colomer, hace nueve ó diez años, que demostraba al parecer poca atención particular por mi parte, y he de dar la explicación cumplida que por aquel entonces di al interesado, dejándole satisfecho, á saber: que lo manifestado por mí á él no era cosa mía, pues ningún motivo tenía yo para conocer nada que le afectara, sino repetición

PUBLICITATS DEL PERIÓDIC
"EL DEFENSOR DE CANALS"
DE DATA 27 DE NOVEMBRE
DE 1909.

FÁBRICA DE HARINAS
Y
EXPORTACIÓN DE ARTÍCULOS DEL PAÍS
PREMIADOS CON MEDALLA DE ORO EN LA EXPOSICIÓN
UNIVERSAL DE PARÍS DE 1900
COLOMER Y FERRER
CANALS

LA ESPERANZA
Fábrica de cemento,
cal hidráulica y común
PRECIOS REDUCIDOS
LUIS MAS Y C.^a -- CANALS

GREMIO DE ALFAREROS
CANALS
GRANDES FABRICAS DE ALFARERIA
SE CONSTRUYEN TODA CLASE DE OBJETOS
PERTENECIENTES AL RAMO
PRECIOS LIMITADOS

la revista de Canals

PUBLICACIÓ DE L'ASSOCIACIÓ CULTURAL LA PEBRELLA, CANALS

Apartat de correus 141
46650 CANALS
canals@lapebrella.org

Coordinació:
FRANCESC TORMO

Han col.laborat
en aquest número:
PAU ARNAU
VICENT ENRIC BELDA
JOAN M. CALATAYUD
ANTONI CASTELLS
JOSEP LLUIS CEBRIÁN
JOSÉ LUIS CONTRERAS
F. XAVIER FERRERO
JUAN RAMÓN GALLEGO
VICENT GRAMAJE
PERE P. MARTÍNEZ
JOSÉ NÁCHER
ANTONI PAVÍA
MATI PÉREZ
XIMO PÉREZ
JOSÉ MARÍA SANCHO
FRANCESC TORMO

Impressió:
LA IMPRENTA, C.G.

Dipòsit Legal: V-2244-2016
ISSN: 2462-6449

El articles manifesten l'opinió dels
seus autors/autores. L'Associació
Cultural La Pebrella no s'identifica
necessàriament amb ells.

AMB EL PATROCINI
I LA COL·LABORACIÓ
DE LA REGIDORIA
DE CULTURA DE
L'AJUNTAMENT
DE CANALS

SUMARI

CANALS, ANY 2016.....	2
CONTARELLA. EL MAS DE JERONI per Vicent Enric Belda	4

ECONOMIA DE CANALS

APORTACIÓ A LA HISTÒRIA ECONÒMICA DE CANALS. CRISIS INDUSTRIAL Y REACCIÓN TERRITORIAL, EL CASO DE CANALS (VALENCIA), per José L. Contreras, Juan R. Gallego Y José Nácher	7
---	---

PATRIMONI

GUIA DESFICIOSA DE CANALS per Josep Lluís Cebrián	30
--	----

HISTÒRIA

FRANCISCO MASET MARTINEZ (PACO BARRINA), PRIMER ALCALDE REPUBLICÀ DE CANALS, 1931-1934. Per José Maria Sancho i Pau Arnau.....	51
--	----

FESTES

EL PI DE SANT VICENT, EL PI DE SANTA CREU, FESTA I CULTURA POPULAR per Francesc Tormo.....	66
MEMÒRIA BREU DE LES FESTES DE SANT VICENT per Joan Manuel Calatayud.....	99
LA NIT DEL FAROLET Per Pere P. Martínez.....	106

LA NOSTRA GENT

ENTREVISTA A RODRIGO SANCHO FERRER, <i>PREMIO ADONÁIS DE POESIA 2015</i> Por José Megías Arnedo.....	115
HERMENEGILDO GARCÍA GÓMEZ, PREMI JAUME I 2016	119
CARLA APARICI: COOPERACIÓ EDUCATIVA AL NORD DE GHANA	122

MISCEL·LANIA

OFICIS DELS CANALINS-GRANERER per Vicent Gramaje.....	127
--	-----

CREACIÓ LITERÀRIA

L'ESPLUGABOUS per F. Xavier Ferrero	132
DARRERES PUBLICACIONS RELACIONADES AMB CANALS	134

Canals, any 2016

> FRANCESC TORMO MEJIAS

PERSPECTIVA PRECIOSA DEL CASC ANTIC AMB EL PROTAGONISME DELS CAMPANARS. FOTO DE JOSÉ SANCHO ÚBEDA, ANYS 50.

ECONOMIA, TREBALL.

Continua el panorama socio-econòmic que descrivíem a la revista de Canals número 1. Les dades de l'atur persisteixen: a data 31.7.2016, hi han registrades 1.557 persones (17%), front a un 14.89% comarcal i un 13,09 provincial. Els que tenim una edat de 60 a 70 anys, que hem conegut una vida laboral més o menys estable i en condicions econòmiques més o menys dignes, no podíem concebre un futur tan nefast per als nostres fills i néts.

I les anàlisis i prospeccions dels especialistes més realistes continuen anunciant un futur preocupant, especialment pel que fa a les possibilitats de treballar.

PATRIMONI, CULTURA, POBLE...

La més recent història de Canals, especialment des dels anys 70 cap ací, ha estat un continu procés de destrucció del nostre modest patrimoni històric-cultural. Any rere any hem assistit ignorants, impotents i, sobretot, indiferents a la destrucció irresponsable de tantes i tantes cons-

truccions emblemàtiques de la vila. La llista és llarga: llavadors públics, vivendes d'arquitectura antiga al nucli urbà i cases de camp amb una arquitectura harmònica, gràcil, pròpia. El soterrament de part important del riu dels Sants, destrucció urbanística de la plaça de la Pau i part del carrer de València amb uns edificis desficaciats; una plaça del Calvari, racionalment i gra-

CARREUS DE L'ESGLÉSIA GÒTICA DE LA SANG. ENS TROBEN FENT DE MARGE EN UN BANCAL DE TARONGERS, A LA VORA DE LA CARRETERA DE MONTESA, FRONT L'EMPRESA INPELSA.

IMPORTANT PATRIMONI FET DESAPARÈIXER. LLAVADOR DEL PONT DEL RIU I PARADES DE LA FIRA. A LA DRETA EL HUI CARRER DELS LLAVADORS. AL FONS LA PANTALLA DEL CINE D'ESTIU L'AVINGUDA, A L'AIRE LLIURE. EN PRIMER TERME LA TERRASSA DEL CASINO GRAN. ANYS 60.

ciosament projectada en el seu temps, convertida en un despersonalitzat aparcament, etc. etc.

Respecte a edificis singulars mai lamentarem prou la desaparició –destrucció– del magnífic Teatre Espanyol. I si ens en anem més endarrere pensem en l'església gòtica de la Sang i el Palau dels Borja, etc. etc.

Mirant el magnífic llibre "CANALS, PASSAT REVELAT", de fotografies de José Sancho Úbeda, ens adonem de tanta destrucció irresponsable. Fixeu-vos en les diverses panoràmiques dels campanars de l'església i els voltants: quin perfil més bonic, quin perspectiva més encisadora!. Ja fa anys que l'hem desfet.

Afortunadament no tot ha estat tan lamentable. Cases particulars han estat restaurades amb respecte i rigor històric, com és el

cas de les de la la plaça Major i el carrer Nou. Dels Borja gaudim d'una valuosa restauració-reconstrucció de la torrassa del palau i el seu entorn. I l'oratori del palau ha quedat dignament recuperat.

Si parlem de responsables d'aquesta desfeta, hem d'assenyalar en primer lloc a les administracions públiques de cada època, en les mans de les quals estava el poder de deixar o no deixar fer el que ha passat. I en segon lloc de la falta de sensibilitat del veïnat de Canals per no fer veure i advertir a les administracions que això ni es podia ni es devia haver fet.

Tot açò en un temps d'autèntica febre constructora, perseguidora d'uns guanys elevats i ràpids. Desgraciadament han confluït una cobdícia sense mesura, una ignorància suïcida i un meninfotisme històric.

Ara, davant l'inajornable inici de la redacció d'un nou Pla General d'Ordenació Urbanística, encara som a temps de parar aquesta obsessió destructora d'un patrimoni històric i artístic ja excessivament minvat.

Per tot això demanem una minuciosa i rigorosa planificació i ordenació del territori, amb la corresponent normativa protectora del patrimoni de la vila i, en la mesura del possible, recobrar espais encara recuperables.

Agermanats com estem amb Figgline val d'Arno, una ciutat de la Toscana italiana, tenim ben fàcil el paradigma a seguir.

FRANCESC TORMO
Coordinador de

**la revista
de Canals**

Contarella

El mas de Jeroni

> VICENT ENRIC BELDA

El senyoret Ramon era pubil, hereu únic, de pares ja vells. Havia arribat al món trenta anys enrere, quan els seus progenitors ja havien perdut tota esperança de concebre descendència.

Acostumat des del bressol a la bona vida, a menjar sense gana i a descansar sense haver-se cansat, no passava pel cap del senyoret Ramon altre maldecap que no fóra ell mateix i les seues ganas de figurar i de divertir-se.

Des de ben menut, al seu pare no li costava gens endevinar en

aquell xiquet consentit tots els vicis i debilitats humanes, a més de cinc o sis dels set pecats capitals; i potser podria haver fet alguna cosa per corregir-lo i redreçar-lo, si no fóra pel fet que estava massa vell i que tampoc ell, certament, no era cap model de virtuts.

Quan el pare del senyoret Ramon estava en les últimes, ja sabia del tot cert que les dones no arruinarien els seu fill; no obstant això, havia descobert que era un jugador tan temerari com n'era d'indolent i de pròdig amb els diners: solia

jugar fort al truc i al subhastat al Casino Gran, i a les xapes i al set i mig d'amagat. També participava en alguna secretíssima timba de pòquer que s'organitzava entre els més riqüets de la contornada.

Tant de temor provocava al pobre pare imaginar el seu fill arruïnat i demanant caritat que, abans de tancar els ulls definitivament, li va fer prometre que deixaria el joc i que es buscaria una bona esposa.

Però el senyoret Ramon no estava gens convençut de poder complir aquella promesa de ca-

sar-se i, quant al joc, estava segur que li havia arribat el moment de guanyar en l'endiablat art de les cartes, que ja creia dominar.

Així que, amb el cos de son pare encara calent, el senyoret Ramon va organitzar una forta timba de pòquer en un mas de la seua propietat, un tros de terra generosa en el camí de Mangai, entre el Racó de Pasqual i el Castellaret. En realitat, es tractava de l'única propietat que li proporcionava alguna renda, gràcies sobretot a les bones mans del seu mitger, un home nàs natural de Moixent que es deia Jeroni.

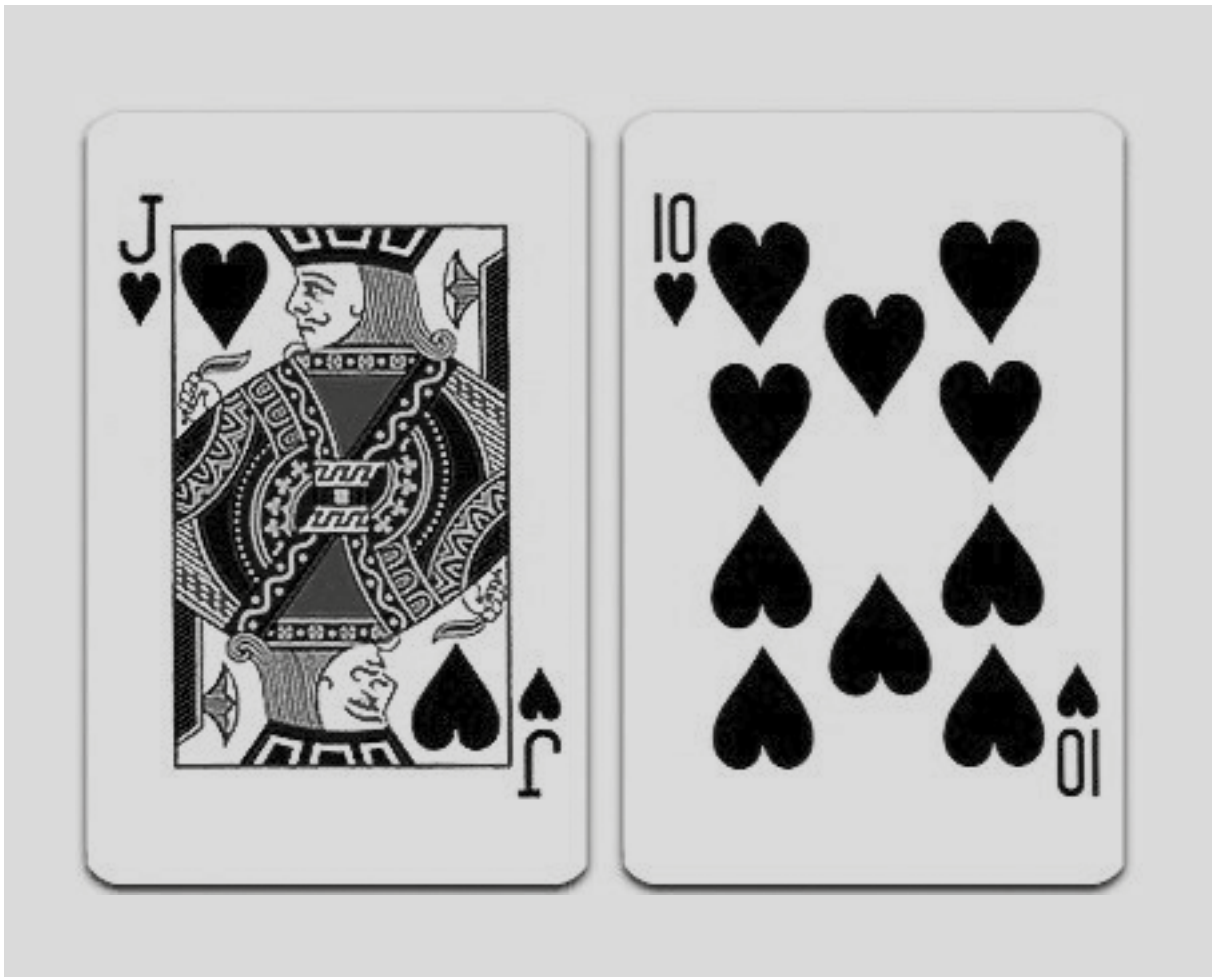
Atrets per la màgia de l'atzar, al mas del senyoret Ramon, entre el Racó de Pasqual i el Castellaret, van acudir-hi els hòmens més perduts de tota la Costera, la Vall d'Albaida i la Canal de Navarrés, a més d'algun jugador professional, que s'hi havia deixat caure com qui no vol, amb els diners comptats i una navalla de a pam a la faixa.

Molt a desgrat va acceptar el pobre Jeroni que la santa casa on vivia amb la dona i tres fills menuts fóra envaïda per tota aquella gentola, però no s'hi va poder negar. Al cap i a la fi, el mas era de l'amo, del senyoret Ramon.

El cas és que ja tenim el mas de gom a gom amb allò millor de cada casa i, a poqueta nit, l'aiguarent ja baixava per les goles seques com si fóra aigua.

Passades les dos de la nit, es jugava la partida més grossa. El senyoret Ramon se les havia cara a cara amb un tal Granero, un home d'aparença tranquil·la, parent del famós torero, que havia arribat caminant per la serra des de Bolbait.

A les tres i mitja, el de Bolbait tenia enfront un bon muntó de monedes i de bitllets. Però davant del senyoret ja no quedava ni un xavo fals.

> CONTARELLA

Desesperat, el senyoret Ramon va acabar demanant un préstec a un amic íntim de Montesa, i també a un senyor d'Aielo, però aquells ja n'estaven ben nets.

Finalment, el senyoret va pensar en el bo de Jeroni, que havia venut aquella mateixa setmana sis ovelles, que tenia tot l'any empedrades perquè es feren ben grasses i tendres, a més d'un jòneg de dos-cents quilos i escaig.

—Xè, Jeroni, deixa'm els diners de les ovelles i del jòneg —li va pregar davant de tothom— que si demà diumenge, abans de les dotze de la nit no te'ls hauré tornats, davant de tots estos homes et jure que el mas serà tot teu.

El pobre Jeroni no sabia per on eixir-se'n i s'empenyava de veritat per haver d'aguantar els capritxos d'aquell senyoret consentit i aviciat, que havia organitzat aquell infern de vici en aquella santa casa, que considerava quasi com si fóra seua.

Com que Jeroni no va saber trobar cap excusa, finalment va haver d'acceptar amb disgust aquell tracte.

—Si a les dotze de la nit de demà diumenge encara no tens els diners de les ovelles i del jòneg, tot este mas serà teu; que aixina ho sàpiguen tots estos hòmens bons —va reafirmar-se el senyoret Ramon.

Jeroni va desaparèixer una estona, després de la qual va tornar amb una coixinera plena de duros de plata.

—Abans de les dotze de demà,

diumenge, a la mitjanit, sense falta —va rosegar Jeroni, mentre dipositava els seus estalvis damunt de la taula.

Poc després, poc abans de l'alba, aquell jugador professional de Bolbait, cosí del torero Granero, marxava del mas del senyoret Ramon amb tots els diners d'aquella colla de desficiosos i també amb els estalvis del pobre mitger.

El diumenge de vesprada, Jeroni se'n pujava per les parets del neguit, esperant que tornaren els seus estalvis, que ja quasi donava per perduts. Per a la seua desesperació, els tocs de l'església de Montesa arribaven aquell dia al mas, entre el Racó de Pasqual i el Castellaret, d'una manera extraordinàriament nítida.

Es va fer de nit i ni rastre encara dels diners ni del senyoret. Van tocar-hi les deu i després les onze, i hi havien tocat els tres quarts de les dotze. Jeroni aguaitava angoixat en la foscor des de la porta del mas.

—Entra a casa ja, tanca la porta amb forrellat i passa tots els pestells —li va ordenar la seua dona, que havia aparegut d'improvís darrere d'ell. Tot seguit, amb una claredat quasi espectral, el rellotge del campanar de l'església de Montesa va iniciar el primer toc de les dotze.

Llavors es va sentir de lluny el galop i els renills d'un cavall, al temps que el segon toc i el tercer i el quart i el quint i el sext tocs de campana recorrien veloços la distància que els separaven del mas.

S'escoltaren diàfans altres cinc tocs de campana.

Finalment, quan l'eco de la dotzena campanada s'havia ofegat en la foscor dels canyars del riu Cànyoles, una tartana ocupada pel senyoret Ramon i un senyor de Xàtiva es va aturar davant de la porta del mas.

—Obri, Jeroni, que sóc l'amo, que vinc a pagar-te! —va dir el senyoret mentre colpejava el picaporta.

Però el silenci fou l'única resposta.

—Obri, Jeroni; què no em sents? —va repetir, colpejant la porta ara amb els punys— Obri Jeroni, recollons, que ací et duc els diners?

Però no hi hagué cap resposta.

—Jeroni, obri, redéu! Obri, que sóc el senyoret!

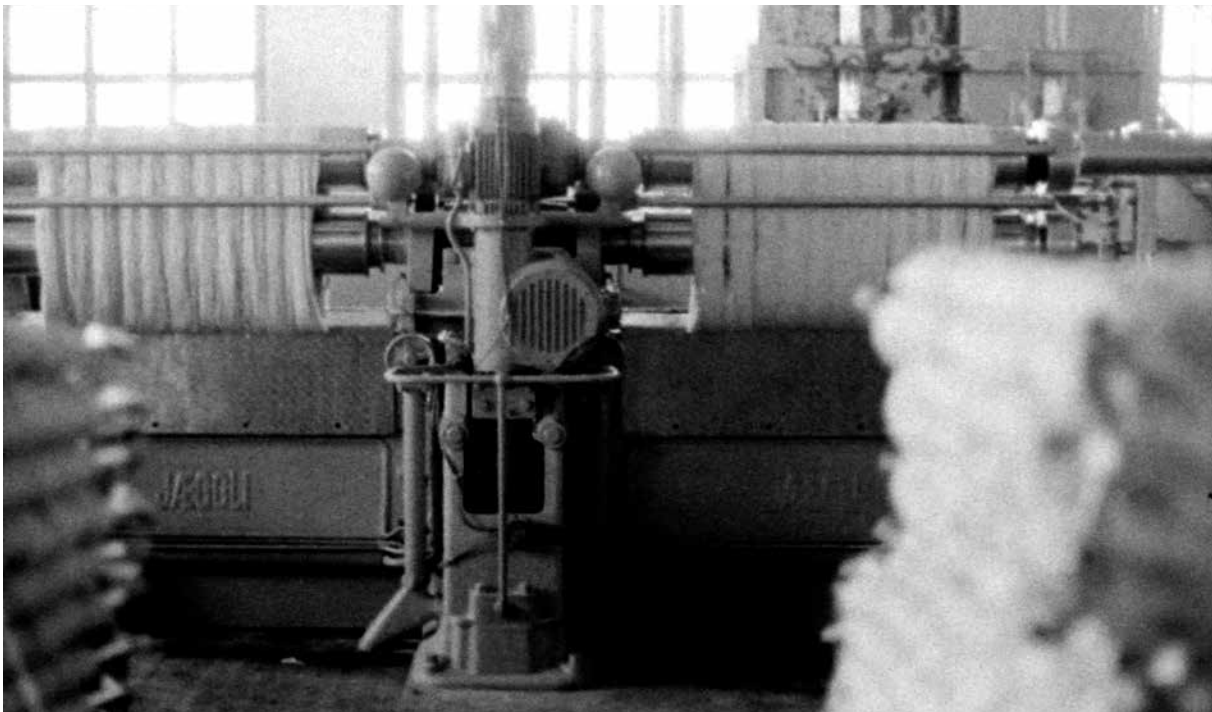
I finalment, des de dins de la casa, es va sentir la veu de la dona de Jeroni:

—Per això mateix que és vosté el senyoret Ramon, no li obrirem. Així que torne-se'n per on ha vingut, que d'ara en avant este mas és de Jeroni i meu.

I així va ser com un pobre mitger, amb els trenta duros que havia tret per la venda de sis ovelles i un jòneg, es va convertir en l'amo del seu propi mas, allà pel camí de Mangai, entre el Racó de Pasqual i el Castellaret.

APORTACIÓ A LA HISTÒRIA ECONÒMICA DE CANALS

L'EXTENS TREBALL QUE ES REPRODUUEIX SEGUIDAMENT VA SER PUBLICAT EN LA REVISTA *SOCIOLOGIA DEL TRABAJO* 43 (SIGLO XXI DE ESPAÑA EDITORES, FACULTAD DE CIENCIAS POLÍTICAS Y SOCIOLOGIA, MADRID) EN LA TARDOR DE 2001. ELS SEUS AUTORS PERTANYIEN AL DEPARTAMENT D'ECONOMIA APLICADA DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA I LA RECERCA VA SER DIRIGIDA PER JUAN ANTONIO TOMÁS CARPI. CONSIDEREM QUE EL TEXT -QUE ES TRACTA D'UNA RECERCA SOCIOLÒGICA- REDACTAT PER ESPECIALISTES UNIVERSITARIS, ÉS UN DOCUMENT IMPORTANT PER AL CONEIXEMENT DE LA HISTÒRIA ECONÒMICA, SOCIAL I CULTURAL MÉS RECENT DE CANALS. PER AQUEST MOTIU HEM CONSIDERAT INTERESSANT LA SEUA REPRODUCCIÓ AMB LA FINALITAT DE DONAR-HO A CONÈIXER A UN PÚBLIC MÉS AMPLI (I AFECTAT PELS PROBLEMES INVESTIGATS) QUE EL LECTOR D'UNA REVISTA DE SOCIOLOGIA ON ES VA PUBLICAR ORIGINÀRIAMENT. AQUESTA REPRODUCCIÓ COMPTA AMB EL CONSENTIMENT DEL DIRECTOR DE LA RECERCA, A QUI AGRAÏM LA SEUA AMABILITAT. *la revista de Canals*.

FERRYS. MAQUINARIA DE MERCERIZAR.

Crisis industrial y reacción territorial **El caso de Canals (Valencia)**

> **JOSÉ LUIS CONTRERAS NAVARRO, JUAN RAMÓN GALLEGO BONO,
JOSÉ NÁCHER ESCRICHE**

1. Introducción

En la Comunidad Valenciana (España), el modelo de industrialización y desarrollo local dominado por la gran empresa *fordista* y *paternalista* es una excepción. Más extraño todavía resulta el origen local de estas grandes empresas y su éxito hasta los primeros años noventa. En el presente Trabajo, se analiza el caso del municipio de Canals y su entorno en la provincia de Valencia, un territorio en el que concurrían estos hechos hasta que las dos firmas hegemónicas padecieron tardíamente los efectos de la crisis industrial.

La localidad de Canals tiene 12.886 habitantes (1996), pertenece a *La Costera*, comarca intermedia (entre la costa y el interior) de la provincia de Valencia (64.631 habitantes; 1996) y en la jerarquía urbana provincial se sitúa en las posiciones relativas 24 y 30¹. Tras una larga historia local sustentada en la agricultura, el municipio se industrializó rápidamente desde los primeros años sesenta bajo el dominio casi absoluto de dos empresas locales que obtuvieron un éxito notable de mercado y adquirieron grandes dimensiones: *F*, en el sector textil, y *RS*, en el sector de curtidos².

En los primeros años noventa, la especialización industrial de la población activa y el dominio sobre el empleo de *F* y *RS* eran todavía rasgos determinantes del modelo local de vida. *F* superaba los 1.300 empleos directos, *RS* superaba los 500 y, entre ambas, ocupaban casi el 70% del empleo industrial municipal y más de un tercio del comarcal.

El principal argumento teórico del artículo es que la competencia de un territorio para superar

sus crisis depende de su propia pauta evolutiva, en especial de la propensión a la *reflexividad* y la *flexibilidad* que haya sedimentado en la sociedad local.

La *reflexividad* se entiende como la capacidad de la sociedad local para proyectarse de manera colectiva hacia el futuro a partir de su propio pasado, lo que implica, de un lado, la existencia de una conciencia colectiva de territorio (comunidad y destino compartido) y, de otro, un conjunto de convenciones e instituciones que derivan de las interacciones humanas sobre el territorio y que enmarcan los comportamientos individuales y colectivos. Aunque estas convenciones confieren especificidad a un territorio y se inscriben en una determinada estructura económica, en la medida en que son resultado de la interacción humana no reflejan simplemente la impronta de determinada tecnología, mercados y productos. Las convenciones confieren diferentes grados de *flexibilidad* a un territorio (capacidad de adaptación a los cambios en el entorno) y atienden a segregar un alto grado de inercia³.

La *reflexividad* de un territorio depende en gran medida del desarrollo y capacidad de movilización de su *capital social* o capital de confianza (Putnam, *et. al.*, 1994; Wilson, 1996). En momentos de cambio acelerado, estas competencias conciernen tanto al ámbito de las empresas y los sistemas o modelos productivos dominantes en el territorio como a la esfera sociocultural. Así, se ha sugerido que los cambios en los modelos productivos debían insertarse en los cambios sociales más amplios en la dirección de esta “modernización reflexiva” de las sociedades modernas (Castillo, 1996); y no en vano dentro del pluralismo existente (ahora y antes) a este respecto (Boyer y Freyssenet, 2000) uno de los nuevos modelos productivos ha podido ser

1 Según la reelaboración de estimadores del Anuario Comercial de España (La Caixa, 1999) en Méndez y Nácher (2000). Concretamente Canals ocupa el puesto 30 de la provincia por lo que se refiere a población y cuota de mercado y el rango 24 en términos de actividad económica.

2 El análisis puede prescindir del nombre propio de las empresas sin menoscabo del objetivo final del mismo.

3 Entre los Trabajos analíticos seminales sobre los conceptos de reflexibilidad y flexibilidad, cabe destacar Beck, 1997; Lash y Urry, 1994; Storper, 1995 y Wilson, 1996. Otros análisis teórico-empíricos de los autores sobre la cuestión, se encuentran en Gallego y Nácher, 1996 y Tomás Carpi y Contreras, 1998.

EL MERCANTIL VALENCIANO

DOMINGO, 24 DE SEPTIEMBRE DE 1995

8

▲ REPORTAJE

La familia Ferri y su empresa han marcado la historia de Canals en el siglo XX

Desde la llegada a Canals de Salvador Ferri Insa a principios de siglo, los avatares de una de las familias más influyentes de la localidad han estado estrechamente vinculados a la historia de sus habitantes.

Una relación de mecenazgo que incluso llevó a la familia a lanzar pollos desde un helicóptero. Era la época del esplendor, cuando los Ferri no dudaban en atar perros con longanizas o pollos con helicópteros. Sin embargo,

la crisis de la empresa y el «culebrón» vivido públicamente por la familia han oscurecido una trayectoria que tiene sus orígenes en un negocio de harinas y en el gordo de Navidad de 1930, que llenó Canals de dinero.

Cuando los Ferri ataban pollos con helicópteros

FANI FERNÁNDEZ
CANALS

La familia Ferri afianzó sus vínculos en Canals a lo largo del presente siglo y de forma paralela al asentamiento industrial de su factoría textil. Originario de Aielo de Malferit, una población cercana situada tras la ladera que divide las comarcas de La Costera y La Vall d'Albaida, Salvador Ferri Insa se asentó en Canals con el fin de consolidar su negocio de harinas. Conocidos en la población como los Ferri del Moli, en principio formaban sociedad con la familia Golmer y, tal como cuentan los más ancianos, sus el primer gordo del sorteo de la lotería de Navidad de 1930, que recayó íntegramente en Canals, el que posibilitó el cambio cualitativo en la sociedad que Ferri poseía junto a Paco Simó y, a título anecdótico, también que El Moli contribuyera a que durante la guerra civil en Canals no faltara ni un solo día el abastecimiento de pan y harina. Otras versiones sobre el talante de Salvador Ferri reseñan en el libro de memorias del anarquista canalense Ramón Sanz. Los que fuimos a Madrid, que rescindió el contrato a un empleado por hor-

Vicente Ferri, festerero de San Antonio en el año 1961.

La boda de Jaime Ferri, en el año 1965, entre la expectación de los canaltinos.

Años de prosperidad

La primera factoría textil de la población había sido comprada por estos emprendedores empresarios en 1928, cuando su producción se limitaba a género de catetería, y sería tras la inversión de 1930 cuando la familia Ferri adquiere al 100% su propiedad. La ampliación de la factoría se llevaría a la práctica a partir del año cincuenta, cuando los hijos de Salvador Ferri Insa, Salvador y Vicente, reconvierten la firma extendiendo la cadena productiva a hilatura y acabados, con un incremento progresivo y espectacular de la plantilla, que, en principio, no superaba la sesentena.

La suerte de Canals corría paralela a los designios de la empresa, atrayendo a habitantes de los alrededores, así como a los de otras provincias. La prosperidad conjunta de los hermanos duró poco debido a la muerte de infarto durante un viaje a Zaragoza de Salvador en 1954, tras el cual se queda al frente de la pujante empresa Vicente Ferri, quien lograría convertirla en una de las firmas textiles valencianas de mayor renombre. Trabajadores de la primera época ahora jubilados recuerdan los años de Vicente Ferri como responsable de la firma de forma grata y aseguran que «todos los días bajaba a las diferentes secciones para ver cómo funcionaba la fábrica y saludar a sus trabajadores, cosa que se ha perdido con los años. Vicente veía la fábrica como algo propio, construido con el sudor de su frente, y hacía lo necesario por cualquiera de sus empleados».

Vicente Ferri es recordado entre los que con él iniciaron la empresa como un hombre bonachón y trabajador, enamorado de su pueblo. Menos se conoce de su vida privada: contrajo matrimonio con Carmen López Bonilla, hija de la secretaría personal

Mecenazgo deportivo

FANI FERNÁNDEZ
CANALS

La importancia que la empresa ha tenido en Canals durante los últimos 50 años ha repercutido en diferentes aspectos de la vida sociocultural de la población.

De todos es conocido el comentario de que en el exterior se asocia el nombre de la empresa a la población de Canals, y lo que la firma familiar ha contribuido a darla a conocer en diferentes ámbitos.

El reconocimiento público más cotidiano se encuentra en el hecho de que la principal

via de la localidad lleva por nombre avenida de Vicente Ferri.

«Mitja maratón»

Entre los ámbitos deportivos en la última década ha destacado el deportivo, junto al club de atletismo de Canals, Ferrys ha financiado la mitja maratón, que en los últimos años ha contado con la participación de las figuras internacionales de dicha modalidad deportiva a pesar de la falta de apoyo de la firma textil.

La creación de una imagen de marca a tra-

vés del deporte en Ferrys tuvo un primer intento en los años comprendidos entre 1960-68. Cuando Ferrys se hizo cargo de promocionar su firma a través de un equipo ciclista.

Años más tarde, Jaime Ferri promocionaría la incursión de la empresa en la creación de un equipo de baloncesto y otro de fútbol, proyectos que finalmente serían desechados.

Durante los meses que ha durado el expediente de regulación de empleo no han faltado las críticas

vertidas por los trabajadores, reprochando la inversión millonaria en actividades de promoción deportiva, mientras la viabilidad de la empresa decaía de forma alarmante.

Empresas mixtas

La firma estrechó su colaboración con el Ayuntamiento de Canals a partir de 1993 a través del proyecto de creación de empresas de capital mixto, con el fin de potenciar el nacimiento de nuevas empresas y de puestos de trabajo en Canals, paralizado por la crítica situación de la factoría en la actualidad.

de Manuel Azaña, presidente de la II República española, que se vio obligada a trasladarse a Valencia, y debido a lo cual Carmen residiría en Canals durante la guerra civil, regresando posteriormente en 1951 para contraer matrimonio con el empresario valenciano. Fruto del matrimonio fueron María Carmen, Cristina, Macarena, Jordi, Jaime y Beatriz. Sólo estos dos últimos tienen en la actualidad una residencia en Canals.

En la memoria de los habitantes de Canals, asimilados como parte de su historia, se encuentran fechas como la boda de la mayor de la familia, María Carmen, que contrajo matrimonio en la iglesia de Canals con Valerio Soto y con motivo de cuya boda la familia donó a la parroquia la decoración barroca que desde 1975 la preside.

Y en la memoria colectiva se hallan presentes otros recuerdos, como el que supuso el nacimiento del primer varón Ferri en 1956, Jaime, celebrado con un día de descanso en la factoría y una fiesta para todos los trabajadores. Por otra parte, también se recuerdan como especiales las fiestas de San Antonio Abad del año 1961, en que Vicente Ferri fue festerero y contribuyó al día dels parells (jornada en que se lanzan regalos a los asistentes por la calle), con el lanzamiento de succulentos pollos desde un helicóptero que sobrevolaba las calles de Canals. De forma más trágica se evoca el día en que Sandra Ferri murió en accidente de moto en Valencia poco después de contraer matrimonio.

Avatares de Ferrys, SA

La historia de los Ferri es vista por los canalenses desde la distancia, pero no sin asombro. Sus bodas han despertado la admiración y los comentarios durante tiempo, al igual que ocurría con las personalidades que frecuentaban sus fiestas. La vinculación personal de la familia con la población ha variado dependiendo de cada miembro, a pesar de lo cual siempre han mantenido una relación patente en diferentes obras benéficas y de mecenazgo. No obstante, la mayor expectación ha estado centrada en los avatares que ocurrían sobre las acciones de la firma Ferrys, conscientes de que de ellas dependía en gran medida el futuro de la economía del pueblo y la comarca.

Tras sufrir un fatídico accidente de coche en 1963, que le ocasionó la muerte, Vicente Ferri deja dispuesto que fuera su amigo y compañero de estudios Jaime Sagués el que actuase en potestad de la viuda y los hijos, siendo desde los años 70 Antonio Castells quien llevó las riendas de la empresa. En el año 77 Julián Corell, casado con Ana Ferri, sería el encargado de sustituirle. Esta fue la época más esplendorosa de la empresa, que llegó a disponer de 1.800 trabajadores. Jaime Ferri se encargaría de la gestión desde el año 1989 hasta el pasado mes de diciembre, fecha en que renuncia a sus funciones a favor de Oscar Perreau.

REPORTAJE DE FANI FERNANDEZ EN LEVANTE-EMV DE 24.9.1995.

> ECONOMIA DE CANALS

bautizado como “Producción reflexiva” (Chacron y Freyssenet, 1996).

Bajo este enfoque, la investigación analiza el modelo bicéfalo de empresa industrial *paternalista* con rasgos *fordistas* sostenido por el éxito de dos grandes firmas autóctonas *F* y *RS*, el impacto de la crisis de ambas empresas en términos de estabilidad territorial y la actitud y comportamiento sociales frente a un escenario que deviene laboralmente precario y socialmente dual⁴ La metodología usa análisis de datos, entrevistas formales a actores y testigos privilegiados, dos encuestas al tejido industrial y del sector terciario avanzado, análisis de textos y, en bastante menor medida, conversaciones informales y observación de campo. La metodología para el estudio del caso en *F* y *RS* ha incluido el análisis de los documentos oficiales sobre los expedientes de regulación de empleo, los planes de viabilidad elaborados por consultoras privadas a petición de las direcciones o de la propia Generalitat Valenciana e Informes Sindicales, y 12 entrevistas a testigos privilegiados⁵.

El estudio concede cierta plausibilidad a la hipótesis de que si bien las dimensiones productiva y sociocultural de un territorio están interrelacionadas e interaccionan entre sí, no tienen por qué evolucionar de forma sincrónica. Así, por ejemplo, si adoptamos una definición restringida de *reflexividad* y de *capital social* como capacidad de acción

colectiva (Coleman, 1988⁶), entonces dicha capacidad puede ser muy fuerte fuera del sistema productivo (o industrial) y muy débil dentro del mismo (Amin y Thrift, 1995). Pero como intentaremos mostrar seguidamente, esta posible asimetría lejos de restar relevancia a la interacción empresa-comunidad como clave explicativa de los procesos de cambio territorial (Gallego y Nácher, 1996; Lahera Sánchez, 1998) le confiere un sentido diferente. En efecto, la *reflexividad* en el ámbito asociativo-cultural podría constituir una fábula de escape ante la incertidumbre que genera la acción colectiva y el carácter abierto de los procesos de recomposición de los sistemas productivo-territoriales en crisis.

2. El modelo bicéfalo de y su crisis

2.1. EL CASO F.

Desde los primeros años sesenta a los primeros noventa, *F* sostuvo una trayectoria de éxito típicamente *fordista*. Una posición basada en la producción en grandes series de ropa interior para el segmento de renta media-baja y baja en el mercado nacional, por un lado, y la filosofía *paternalista* de la familia propietaria, originaria del mismo Canals, hacia sus paisanos y empleados, por otro lado, se tradujeron en: a) un tamaño creciente (hasta 1.360 trabajadores) y una imagen de marca consolidada en el mercado nacional; b) una en *apariciencia inagotable* fuente de empleo para la sociedad local, relativamente poco cualificado pero bien remunerado y que permitía ocupar a distintos miembros de las familias, redundando en un alto nivel de vida absoluto y relativo para Canals y su entorno. Por añadidura, *F* participaba en empresas subsidiarias, mantenía relaciones de subcontratación regulares y generaba gran cantidad de empleo indirecto en el sector terciario local.

Esta lógica se sostuvo en *apariciencia* hasta la negativa coyuntura económica nacional de 1992-93,

4 Utilizamos el término *fordista* para designar, en el seno de la empresa, una forma de organización del Trabajo y una estrategia de competitividad basada en la producción de grandes volúmenes de productos estandarizados y solo superficialmente diferenciados con una mano de obra de cualificación media o baja, con empleo estable y salarios crecientes. Por *fordista* también entendemos, en el entorno de la empresa, un modo de vida basado en la adquisición de bienes de consumo durante un proceso de urbanización acelerado.

5 La investigación y tratamiento original de la información sobre *F* fueron elaborados por Juan Such.

6 Citado en López Novo, 1994.

FERRYS. MAQUINARIA DE MERCERIZAR.

detonante final para una crisis cuya causa estuvo en la coincidencia temporal de un difícil relevo generacional en la propiedad con el escenario crítico del *fordismo*. La anterior *generosidad* salarial devino una desventaja comparativa frente a la creciente competencia externa en un mercado de masas que declinaba. Y el descenso del margen empresarial terminó coincidiendo con la división en la tercera generación de la familia propietaria respecto a la reacción ante el cambio de entorno empresarial. Así, una parte de la familia preferió redefinir su nivel de participación en la empresa, lo que propició en 1992 la entrada en el accionariado de un grupo textil francés propietario de marcas bien situadas internacionalmente en segmentos altos del mercado, haciéndose con un 44% de la propiedad.

Si bien se produjeron despidos incentivados, en especial de mandos intermedios, las pérdidas se acumulaban y en 1995 se presentó la suspensión de pagos. Ese mismo año, la gestión de los propietarios y el gobierno autonómico posibilitó la incorpora-

ción al accionariado de técnicos procedentes de un grupo textil nacional, líder en el mercado de *F*. Este equipo se hizo con el 15% de la propiedad, asumió la dirección y, tras poner en marcha un plan de viabilidad, terminó adquiriendo las participaciones al grupo francés (39%) y de la familia propietaria (46%) en 1996. Con la ruptura definitiva de la inercia *fordista*, *paternalista* y autóctona, la nueva *F* adoptó un modelo de empresa más ajustado al nuevo entorno.

Respecto a la estructura de costes, se disminuyó el coste de la materia prima, se redujo a algo más de un tercio el tamaño inicial de la plantilla hasta 430 empleados directos y 90 empleos en las empresas participadas (1998) con el apoyo político-financiero de la Generalitat Valenciana y la Administración Central (FOGASA) y se pasó a subcontratar parte de la producción. Al ajuste agresivo en costes se sumó un proceso inversor que incorporaba cierto cambio tecno-organizativo y un enfoque de dirección estratégica y *marketing* que ha resituado parte

FERRYS. MAQUINARIA DE MERCERIZAR.

del producto en segmentos altos del mercado. En 1998, se levantó la suspensión de pagos y el horizonte empresarial a corto y medio plazo ha mejorado notablemente.

2.2. EL CASO R.S.

R.S. logró ocupar buena parte del segmento de alta calidad en el mercado de proveedores de materias primas para la industria española del calzado produciendo piel de tafilete. Esta posición se consiguió gracias a: (i) un tratamiento de costes avanzado, incluyendo la internacionalización del proceso productivo; (ii) una trayectoria de innovación en el proceso y en el producto, sustentada en el *know*

how de los mandos intermedios⁷. El éxito de RS se refleja en su constante aumento de tamaño hasta alcanzar una plantilla superior a los 500 empleados.

La crisis de RS se hizo manifiesta en 1992 y 1993 y presentó evidentes semejanzas con las de F. En su origen, estuvo la crisis *fordista* de la industria española del calzado, precipitada por la mala coyuntura económica del país. Pero existían otras causas: (a) la emergencia de nuevos competidores, empresas asiáticas de curtición cuya agresividad les permitió rivalizar en la puja internacional por la materia prima, acabó causando un aumento de costes y un déficit de *stocks* que estrangularon el proceso productivo; (b) el disenso familiar en el marco nuevamente del cambio generacional ayudó a retrasar una vez más la reacción empresarial.

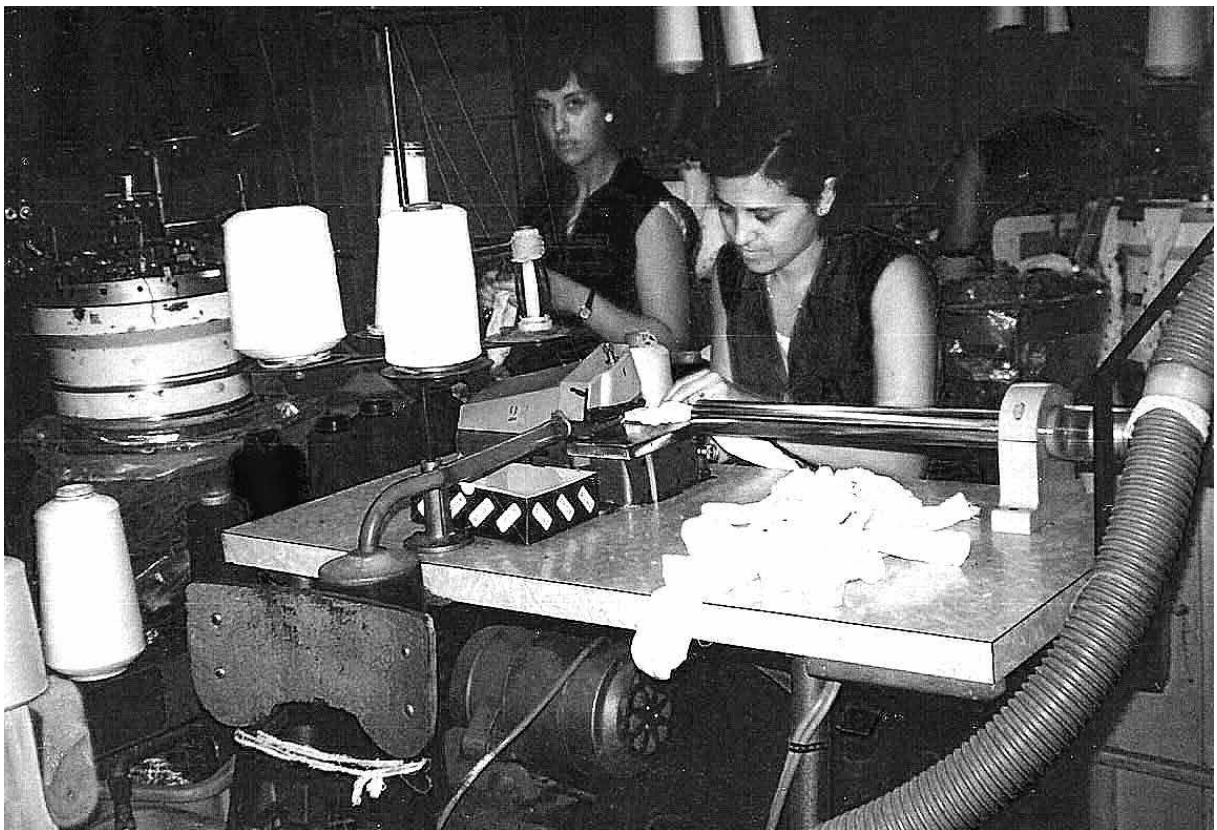
Los intentos de ajustar la función de costes con la aplicación del *just in time* para reducir el *stock* medio de materia prima, por un lado, y la diversificación de producto, por otro, incrementaron los problemas. Desde 1993 se sucedieron cambios en dirección y estrategia sin excesivo resultado hasta culminar la crisis de 1996 con una regulación de empleo que jubiló anticipadamente a 154 trabajadores fijos, sustituyéndolos sólo en parte con nuevo empleo temporal.

A partir de 1997, la reducción de costes sobre

7 La empresa urdió una red estable de proveedores nacionales basada en la mutua confianza que derivaba de relaciones personalizadas con los agentes de RS, al frente de los que actuaba uno de los propietarios. Sin embargo, la expansión productiva requirió operar cada vez más a escala internacional para adquirir gran cantidad de piel de primera calidad y reducir el coste medio. Los mayores proveedores extranjeros radicaban en Argentina y Pakistán. Con objeto de preservar su posición en este segundo país, RS localizó una filial en la que realizar parte del proceso productivo, ya que el gobierno pakistaní exigía que la exportación de materia prima se redujera en beneficio de la exportación de productos semielaborados. La calidad de la planta de Pakistán podría no haber alcanzado nunca el estándar de la empresa matriz (un hecho que quizás anticipaba problemas futuros).

TRABAJADORAS DE FERRYS EN EL PATIO INTERIOR DE LA FACTORIA, 1995.

FERRYS: ACABADOS DE CALCETERIA

FERRYS, TRABAJADORAS Y TRABAJADORES DE LA SECCIÓN DE CALCETERIA CELEBRANDO LA NAVIDAD DE 1995.

todo laborales y la recuperación de la industria nacional del calzado han mejorado el resultado. El control y la dirección de *RS* siguen siendo locales pero no se ha resuelto el problema del relevo generacional en la propiedad. El ajuste a través de jubilaciones anticipadas se ha podido cobrar un precio alto en *know how* y capacidad de innovación y la dependencia de la incierta evolución de la industria española del calzado todavía es un factor de vulnerabilidad.

2.3. EL IMPACTO TERRITORIAL DE LA CRISIS

Hasta la segunda mitad de los años ochenta, *la Costera*, comarca a la que pertenece Canals, presentaba cierto retraso en el nivel de bienestar respecto al litoral provincial (Marín, Gallego y Tomás Carpi, 1989), pero ha recuperado desde entonces una par-

te del desfase⁸, gracias en buena medida a la mejora en su accesibilidad externa e interna⁹

8 Entre 1981 y 1991 se produjo una importante pérdida de efectivos agrarios a favor del empleo terciario, a pesar de lo cual a principios de los años noventa aún existía un notable pero relativo empleo agrario y sobre todo del empleo industrial (Cuadro 1). La población creció en esa década un 3,3% mientras que el stock de viviendas lo hizo un 18,4% bastante más que Valencia provincia. El alza en la capacidad de compra en los años noventa para los 10 municipios mayores de la comarca fue mayor al provincial (Anuarios comerciales de Banesto y La Caixa, varios años). La mayor evolución demográfica de *la Costera* frente a la provincia de Valencia entre 1981 y 1996 (Cuadro 1) refleja esta mejoría de expectación.

9 La transformación de la N-340 entre Valencia y Albacete en la autovía N-430 que atraviesa el occidente comarcal de norte a sur aumenta el acceso externo de toda la comarca (en particular al Área Metropolitana de Valencia) y también la propia vertebración territorial de las localidades afectadas.

CUADRO 1. Estructura sectorial del empleo. Evolución demográfica. La Costera. Canals. 1991-1996.

Estructura sectorial empleo					Evolución demográfica				
1991					Tasa variación				
	A	I	C	S		81-86	86-91	91-96	81-96
Canals	6,05	57,79	8,26	27,88		5,48	3,63	4,69	14,46
La Costera	10,37	37,32	9,45	42,84		2,18	1,08	2,44	5,81
Valencia	7,61	28,43	9,20	54,73		0,63	1,88	2,59	5,18
provincia C.A.V.	8,09	27,89	10,02	53,99		2,35	3,33	3,94	9,94

A: Agricultura; I: Industria; C: Construcción; S: Servicios.

Fuente: Elaboración propia. Censo de población de 1981 y 1991. Padrón de habitantes de 1986 y 1996. Anuarios.

A pesar de que la crisis de *F* y *RS* eran ya públicamente evidentes, los indicadores (de crecimiento del *stock* municipal de viviendas, de inversión realizada y de capacidad de compra estimada) hasta 1996 señalan que Canals tuvo la mejor evolución económica en la comarca y que se acercaba al estándar de nivel de vida en el litoral provincial. Así, de 1981 a 1996, Canals fue el municipio con mayor aumento demográfico en *La Costera* (14,4%), superior al provincial y regional. Entre 1981 y 1991, el *stock* de viviendas creció a un ritmo muy superior a la población -22,4%- y casi el doble al de la provincia de Valencia. Entre 1991 y 1996, Canals fue a su vez la mayor localidad generadora y/o receptora de inversión en *La Costera*, concentrada casi toda ella en la industria. Y, por último, el incremento de Canals en capacidad de compra estimada hasta 1996 explica casi la mitad del aumento en el poder de compra comarcal.

Los registros oficiales deberían ofrecer la posibilidad de efectuar una lectura objetiva sobre el impacto

CUADRO 2. Estructura Sectorial. Trabajadores por cuenta ajena. Canals 1993-1998

	1993		1996		1998	
	Nº abso- luto	% s/ total	Nº abso- luto	% s/ total	Nº abso- luto	% s/ total
A	187	5,5	207	7,4	228	8,1
I	2.658	78,1	1.936	69,3	1.703	60,8
C	110	3,2	107	3,8	231	8,3
S	449	13,2	542	19,4	637	22,8
Total	3.404	100	2.792	100	2.799	100

A: Agricultura; I: Industria; C: Construcción; S: Servicios.

Fuente: Censos de la Seguridad Social, años 1993, 1996 y 1998 y elaboración propia.

de la crisis y ajustes en *F* y *RS*. Aunque hasta 1996 la sociedad local no parecía enfrentarse a un declive en sus ingresos y expectativas, la información oficial muestra que existió ya antes de esa fecha una muy considerable reducción en el número de empleos estables.

El Cuadro 2 muestra que, debido sobre todo a los expedientes de regulación de *F*, entre 1993 y 1996 la industria local destruyó 772 empleos por cuenta ajena, un 27% respecto al nivel existente en 1993. En el resto de sectores el volumen de ocupación se mantuvo o creció ligeramente, pero en este periodo las empresas locales habían perdido 612

> ECONOMIA DE CANALS

empleos netos, un 18% del total existente en 1993.

Entre 1996 y 1998, la crisis y regulación de empleo de RS es la explicación de que el empleo industrial descendiera en 233 trabajadores, un 12% con respecto a 1996. En los demás sectores siguió aumentando la ocupación, destacando el caso de la construcción, donde más se duplicó el empleo. En resumen, entre 1993 y 1998 las empresas locales habían perdido 605 empleos asalariados, casi un 18% de la ocupación existente por cuenta ajena y la estructura productiva se había diversificado bastante. Si en 1993 la industria de Canals representaba el 78,1% del empleo asalariado total, en 1998 ese peso relativo había descendido hasta el 60,8%. **Frente a** la notable pérdida de trabajo asalariado, en el Cuadro 3 se observa que el autoempleo se incrementó desde 707 trabajadores a 899, un 27%. Mientras que en 1993 el 82,8% de la ocupación eran asalariada, en 1998 el 24,3% de los trabajadores se auto empleaban, lo que supuso un aumento en 7.1% del peso relativo del autoempleo. En su conjunto, durante el periodo las empresas de Canals perdieron 413 empleos, un 10% de su población ocupada. Sin embargo, la evolución del paro registrado en el Cuadro 4 revela la existencia tan solo de 120 nuevos desempleados, una cifra muy distante tanto del volumen de empleo regulado en los distintos expedientes de F y RS como del empleo neto perdido por el tejido productivo local.

La discrepancia entre los registros exige establecer hipótesis: (i) la economía sumergida habría ab-

CUADRO 4. Población desempleada. Demandantes activos de empleo. Canals. 1993-1998

	Varones	Mujeres	Total
Diciembre 1993	427	434	861
Junio 1994	436	439	875
Diciembre 1994	457	460	917
Junio 1995	373	437	810
Diciembre 1995	428	488	916
Junio 1996	436	544	980
Diciembre 1996	383	509	892
Junio 1997	457	524	981
Diciembre 1997	377	604	981
Junio 1998	346	607	953
Diciembre 1998	270	468	738

Fuente: INEM.

CUADRO 3. Población ocupada. Estructura de regímenes de cotización. Canals 1993-1998

	1993	1996	1998
Total cuenta ajena	3.404	2.792	2.799
Total cuenta propia	707	801	899
TOTAL	4.111	3.593	3.698

Fuente: Censos de la Seguridad Social, años 1993, 1996 y 1998 y elaboración propia.

sorbido parte de la diferencia¹⁰ y/o (ii) una parte no despreciable del empleo destruido no residía en Canals sino en las localidades del entorno. La actitud general entre los actores locales implicados frente a ambos interrogantes es de silencio total, un hecho revelador al que se vuelve más adelante.

El impacto negativo de las crisis se muestra en la destrucción neta de empleo, pero cabe la posibilidad de que el tejido productivo local haya reaccionado en los últimos años en un intento de diversificar las fuentes de ingresos. Se ha observado entre 1993

10 No obstante, queda sin aclarar por qué los desempleados no aparecen registrados como demandantes de empleo, en la medida en que el acceso a determinadas prestaciones dependía de su inscripción oficial en el INEM.

y 1998 un aumento del peso relativo del empleo por cuenta ajena en los sectores no industriales. El análisis del Censo de la Seguridad Social señala que entre 1993 y 1998 el número de empresas en la industria aumentó de 56 a 81 (45%), si bien el tamaño medio disminuyó desde 47 a 21 empleados por empresa (-44%). En 1993 los sectores de confección, textil y curtidos suponían el 91,7% del empleo industrial, mientras que en 1998 el peso relativo había descendido sólo hasta el 86,5%.

A su vez, el análisis de la inversión industrial registrada entre 1986 y 1998 confirma que apenas si ha existido iniciativa en otros sectores que no sean los señalados. Por último, el destino final de las ayudas públicas de la Generalitat Valenciana para hacer frente al impacto sobre toda la comarca de las crisis, a través del Plan PIMFECO 1995-1997 de ayudas a la contratación laboral y al autoempleo, muestra una escasa capacidad de aprovechamiento por parte de la población y tejido productivo de Canals¹¹.

3. La *inercia* territorial

3.1. LOS NUEVOS MODELOS F Y RS: MÁS INESTABILIDAD Y DUALIDAD

El análisis del caso en *F* y *RS* muestra que, tras un periodo de indecisión y resultados ambiguos, los ajustes en ambas empresas podrían haberlas situado en una trayectoria más adaptada a los cambios en sus mercados. Éste es un hecho relevante porque dota de cierta virtualidad para el territorio a la continuidad de la anterior pauta dependiente. La lógica tecno- organizativa con que se ha ajustado la

dimensión de la plantilla ha sido crucial en las mejores perspectivas de *F*, pero el impacto territorial del ajuste ha sido mucho mayor al de *RS*. No obstante, tampoco el nuevo modelo en *RS* proporciona la estabilidad anterior a sus empleados, ya que incluye mayor peso relativo del empleo temporal y la dependencia de la ahora más incierta evolución de la industria nacional del calzado.

Entre 1993 y 1998, se había perdido el 36% del empleo asalariado en la industria local, lo que, a su vez, suponía el 28% del empleo asalariado total existente. El análisis de los registros oficiales sugiere un modelo de ajuste regresivo para *F* que la investigación *ad hoc* ha podido confirmar solo a *hurtadillas*, enfrentándose a la renuencia de los actores y testigos. En realidad, el ajuste de *F* ha creado una empresa que descentraliza una parte creciente de la producción, pero las *nuevas* unidades subcontratistas están constituidas en buena parte por ex empleados, habitualmente equipadas con maquinaria procedente de la empresa legal y son notoriamente ilegales en bastantes casos. Aunque el recurso a la subcontratación legal e ilegal formaba ya parte del anterior modelo, la proporción de rentas familiares afectadas por una mayor incertidumbre ha crecido de forma notable mientras que la futura capacidad tanto de *F* como de *RS* para crear empleo estable y abundante ha disminuido de forma estructural.

Existen, pues, más inestabilidad laboral y de ingresos y un proceso de dualización social perfectamente reconocibles. En cambio, la actitud de la población empleada *legal* hacia la economía clandestina con la que se comparte escenario es en su mayoría la de *mirar hacia otra parte*, mientras que la situación inferida de ingresos y expectativas familiares no parecía descontar el aumento del riesgo hasta 1996¹² En esta actitud en apariencia complaciente de la sociedad local, todo apunta a que el papel jugado por los sindicatos mayoritarios ha sido,

11 En concreto, por lo que se refiere a esta actuación de política pública, debe hacerse notar que la extensión del área de actuación urgente a toda la comarca supuso finalmente una concentración de incentivos en la capital Xàtiva. Sin entrar en mayor detalle, el resultado sugiere tanto la ineficacia de la actuación política al problema principal para el que se implementa la medida como la mayor competencia de la Sociedad setabense en aprovechar las ayudas.

12 En esta actitud de pasividad ha podido desempeñar un cierto papel el hecho fortuito de que, en 1994, la localidad ingresara 2.488 millones de pesetas.

> ECONOMIA DE CANALS

como poco, ambiguo. La ineficacia final del Plan PIMFECO para suscitar una reacción emprendedora en la sociedad local muestra *a posteriori* que la presión social y sindical sobre el gobierno autonómico sólo tuvo el efecto de recabar respaldo financiero para salvar la firma y esto a pesar de que la *nueva* lógica de *F* anticipaba una mayor descentralización productiva. Finalmente, la dirección de la firma ha anunciado que una parte de la producción con menor valor añadido se localizará muy probablemente en terceros países, anuncio que ha suscitado cierta reacción sindical cuyo resultado último está por ver.

3.2. LA CULTURA LOCAL

La dependencia de Canals y su entorno respecto a la positiva evolución de *F* y *RS* hasta los primeros años noventa consiguió mantener un nivel y expectativas de bienestar altos entre la población. El *paternalismo* de *F* y *RS* se había manifestado en la generosidad salarial y en la oferta de instalaciones para el tiempo libre de los empleados, sobre todo en el plano deportivo. En la actualidad, y teniendo en cuenta el reducido tamaño del área y el límite de mercado que este hecho impone a la oferta de ciertos servicios, el patrón de actividad social relacional y de ocio en Canals se puede considerar autocentrado¹³, destacando en especial un nodo de actividad deportiva que actúa como espejo y refuerzo de identidad colectiva¹⁴. Este nivel *centrado* de

13 Las dotaciones en vivienda, Automóviles y comercio minorista son relativamente elevadas y con rasgos más propios de áreas más urbanas y terciarias. La oferta de comercio minorista, restauración y locales de encuentro es importante, sobre todo dada la proximidad de Xàtiva, destacada Ciudad central de Valencia provincia.

14 Existe un hábito de práctica Deportiva muy extendido, una dotación extensa y versátil de instalaciones públicas y privadas para esta práctica, una tupida trama de asociaciones deportivas con logros en el plano de la competición y en capacidad organizativa de eventos y una alta frecuencia conversacional al respecto que actúa como un tema predominante en el proceso de configuración de la opinión pública local y como un núcleo emocio-

vida podría certificar la eficacia del efecto cultural *compresor* sobre la conciencia colectiva de la gran empresa *paternalista* y hegemónica que se ha detectado en otros casos de la Comunidad Valenciana (Gallego y Nácher, 1996).

El perfil aparente de sociedad autocentrada tiene un reflejo excepcional en el *Llibre de Festes* editado anualmente por el Ayuntamiento, una extensa colección documental de textos e imágenes que ha trascendido su inicial objetivo de exaltación patronal. El *Llibre* actúa, en primer lugar como un inventario de la vida cotidiana local que hace pública exhaustivamente la intensa actividad asociativa y la actuación del Ayuntamiento y, en segundo, como un medio para divulgar investigación histórica sobre el territorio en sí. La magnitud, calidad y diseño de la edición han venido mejorando constantemente en los últimos años, señalando una implicación creciente de la sociedad local¹⁵.

En apariencia, se trata de un hecho singular que podría revelar: (i) una notable cohesión social vehiculada en la densa red asociativa y de participación ciudadana, con un origen parcial en el *paternalismo* de *F* y *RS*; (ii) una identidad colectiva consolidada con un núcleo emotivo y simbólico de poder evocador sobre la memoria histórica en las fiestas patronales, que inauguran el ciclo regional del fuego y cuya idiosincrasia es obviamente independiente de *F* y *RS*. Estos signos podrían en principio ser contradictorios con la posible actitud de pasividad y complacencia detectadas frente a la dualidad social tras la crisis.

En cambio, la posible interpretación de la evolución del patrón de asentamiento como un texto escrito por las decisiones de familias, empresas y de la administración local sugiere la hipótesis de que la energía participativa se desencadena sólo en los ámbitos efímeros de la emotividad sin hue-

nal de primer rango en la identidad colectiva.

15 Veáanse: *Llibre de Festes*, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998.

FÁBRICA DE RODRIGO SANCHO, S.A. IMAGEN RECIENTE.

NAVE DE INDUSTRIAS GRAU, S.L. IMAGEN RECIENTE.

FABRICA DE HARINAS

José M.ª Grau Penadés

Teléfono 1

CANALS

Fábrica de Géneros de Punto

Hijos de

Salvador Ferri, S. R. C.

Teléfono 9

CANALS

PUBLICIDAD EN EL PROGRAMA DE FIESTAS DE SAN ANTONIO ABAD DE 1953.

lla¹⁶. Como referente para la vida cotidiana, en las tres últimas décadas el núcleo histórico de Canals ha sido sometido al ostracismo¹⁷ y se han suscrito formas y contenidos de vida importados de áreas urbanas mucho más pobladas y congestionadas¹⁸, los cuales, por otro lado, propician el olvido de la memoria agraria local y oscurecen la condición de alternativa productiva y laboral existente en la agricultura, sobre la que se vuelve más adelante.

Esta pérdida de la memoria colectiva agrícola se ha dado también en otras localidades industriales de la provincia, pero, a diferencia de éstas, Canals contaba con un tamaño menor, no recibió importantes flujos migratorios y dispone aún de abundante suelo agrícola¹⁹. Así, en un proceso paralelo al de las sucesivas particiones de la tierra que no hallan incentivos a seguir produciendo para el mercado, las casas de aperos y labranza diseminadas en

el término se han venido convirtiendo en segundas residencias *de facto*, en gran parte ilegales. Y los propietarios actúan a menudo como un *lobby* contra el Ayuntamiento reclamando infraestructuras y equipamientos públicos para sus *viviendas*.

En definitiva, la importante energía participativa condensada en el plano deportivo y las fiestas patronales, y un modo de vida de alto nivel relativo con una notable presencia de importantes patrimonios familiares y de una dotación de servicios propios de áreas muy urbanizadas pueden encajar bastante bien con la hipótesis de la *mirada hacia otra parte* y la pasividad ante el nuevo modelo más precario y dual. El deporte y las fiestas patronales actúan como acontecimientos superficiales y efímeros que quizás celebran una *vanitas* colectiva cuyas bases se quiebran ante la ceguera y/o el cinismo de los que se consideran relativos *vencedores*.

16 En la investigación del patrón de asentamiento y la vida urbana se ha analizado la política urbanística durante la democracia a través de los textos y documentos, se han efectuado entrevistas en profundidad a los cargos técnicos del Ayuntamiento de Canals y se ha procedido a la observación de campo.

17 El casco viejo apenas si ejerce centralidad sobre la vida social. El Ayuntamiento obvió su protección y no mostró interés estratégico en potenciar los usos Comerciales, un hecho que difícilmente puede tomarse como independiente de la voluntad popular desde la reinstauración democrática. Sólo en los últimos años ciertos miembros de la élite sociocultural han elegido sus calles para localizar nuevas residencias rehabilitadas.

18 El municipio ha crecido longitudinalmente a lo largo del principal acceso viario, con gran y creciente volumetría y la habitual morfología arquitectónicamente indistinta de periferias y arrabales en grandes urbes. También ha comenzado a aflorar la vivienda unifamiliar en el entorno del viario de acceso.

19 En la provincia de Valencia se observa que la idiosincrasia local sobrevive más probablemente con un tamaño demográfico y urbano limitado y con un crecimiento demográfico básicamente endógeno, con mínima inmigración, como es el caso de Canals. Véanse Gallego y Nácher, 1996; Tomás Carpi, Nácher y Contreras, 1998.

3.3 LA INERCIA PRODUCTIVA

Tras la prolongada etapa de esplendor de *F* y *RS*, el conformismo ante la precariedad y dualidad se revela como una actitud social probablemente mayoritaria. El propio éxito hegemónico del modelo *paternalista* puede generar reacciones de rebeldía y salida del modelo entre la población emprendedora y, en situación de crisis y declive, se trata de una reacción necesaria. Para mejorar el diagnóstico y reconocer posibles brotes de cambio en el sector industrial, donde podría aprovecharse el saber acumulado para diversificar ingresos, se ha investigado más en detalle el tejido empresarial surgido en la industria en las décadas de los ochenta y noventa²⁰. El resultado confirma una vez más que, si bien

20 Se trata de una encuesta en profundidad a 20 empresas creadas después de 1983, 6 de ellas posteriores a 1995, y 14 de las cuales pertenecen al sector textil. La encuesta estaba orientada por los siguientes temas básicos: (1) actividades de la empresa; (2) recursos y tecnología; (3) facturación y exportaciones; (4) gestión y organización; (5) recursos humanos; (6) relación con proveedores y subcontratación; (7) comercialización y relación con clientes; (8) cooperación con otras empresas;

> ECONOMIA DE CANALS

existe un mínimo brote de cambio, predomina un comporta-miento pasivo y limitado en la industria sin capacidad para romper la pauta dependiente respecto a *F* y *RS*²¹

Este limitado brote afecta a un número reducido de empresas textiles: casi todas las firmas (92%) han invertido recientemente en nueva maquinaria y en proceso de producción (frente al 50% en el resto de sectores industriales) y casi la mitad han creado empleo estable; algo menos de la mitad tienen plan estratégico (43%), utilizan herramientas informáticas en el diseño y creación de productos y en el proceso productivo (43%), poseen patentes propias (43%) y están conectadas a Internet (46%), pero únicamente el 36% exporta y sólo el 29% realiza I+D y dispone de laboratorios para el control de la calidad. En todo estos aspectos, las empresas industriales del resto de sectores exhiben porcentajes mucho más bajos cuando no nulos y, por último, frente a esas otras empresas industriales, las empresas textiles cuentan con clientes estables en la región y también en el resto de España, consideran que el servicio al cliente es su principal fuente de ventaja competitiva (79%) y son conscientes de la conveniencia de cooperar entre sí (86%). Todo ello se suma al hecho de que el sector textil es el principal cliente de las empresas de servicios avanzados, lo que respalda la hipótesis del mayor dinamismo de la industria textil.

---

(9) valoración del entorno institucional y de infraestructuras. La primera explotación de la encuesta es de Juan Such.

21 El tejido industrial incluido en la muestra cuenta con un pequeño tamaño de empresa, apenas si planifica estratégicamente su actividad (24%), se dedica a la transformación de materias primas (80%), factura en general por debajo de 100 millones de pesetas (79%), apenas exporta y cuenta con empleo en su mayoría temporal y poco cualificado, signos de una posición mayoritariamente dependiente en sus mercados. Así, un 90% de las plantillas no superan los 25 trabajadores, un 55% son microempresas (menos de 10 trabajadores), el empleo temporal duplica en media al empleo estable y solo el 44% cuenta con empleo formado en la universidad.

Con todo, la circunstancia de que, pese a su pequeño tamaño, más del 50% de empresas textiles ignore o no utilice las actividades y apoyos proporcionados por las instituciones relevantes del entorno, así como el carácter minoritario que reviste la apelación a los servicios de asesoramiento externo en los ámbitos financieros (21%) de organización de la producción (14%) y publicidad (7%), evidencia el importante déficit de competencias (internas y relacionales) también en las empresas textiles.

Por otro lado, aunque la estructura productiva de Canals se ha diversificado durante y tras la crisis, el análisis del proceso indica que éste está también bastante impregnado de la pauta dependiente de *F* y *RS*, de sus rasgos e implicaciones *fordistas* y de la inercia de las altas expectativas de renta entre las familias. En primer lugar, el auge local del sector de construcción deriva de la demanda local tanto de vivienda colectiva (en Canals) como unifamiliar, de nueva planta o rehabilitada (en Canals y su entorno), con la ya comentada importación de un patrón y ciclo residenciales propios de áreas urbanas y metropolitanas. En segundo lugar, el análisis subsectorial del proceso de tercerización revela que una parte notable del empleo se crea en el comercio minorista y en el sector de vehículos, de nuevo dependientes de la demanda local en gran medida.

4. Brotes de cambio contra la inercia: *huida de la industria*

Los brotes más claramente *pro-activos* del territorio aparecen en el sector agrícola, en el comercio mayorista asociado al agro y, en menor medida, en el sector de servicios a las empresas, esto es, fuera de la cultura productiva sedimentada por el modelo *F-RS*. En el terciario avanzado ha habido un aumento de peso relativo en términos de empleo²²,

---

22 El sector existía antes de la crisis industrial y presentaba una orientación local y, por tanto, una demanda general poco exigente. El empleo por cuenta ajena del sector en Canals ha crecido un 139% desde 1993 hasta suponer en 1998 un 17%

FERRYS, ACABADOS DE CALCETERIA.

lo que podría coadyuvar a cierta racionalización del tejido industrial y propiciar un caldo de cultivo emprendedor gracias a la red relacional que genera la actividad. Sin embargo, la investigación más específica²³ permite distinguir la existencia de dos lógicas dispares.

Si bien en torno a un tercio del sector presenta rasgos relativamente avanzados, dos tercios de las empresas actúan con competencias muy limitadas, un hecho que puede ser también interpretado como reflejo de la impronta de trabajo repetitivo

del empleo terciario total del municipio, el 8% del empleo comarcal y algo más del 20% de las empresas del sector en la comarca.

23 La investigación exhaustiva ha consistido en una encuesta desarrollada a través de entrevistas personales en profundidad a 16 empresas (esto es, casi toda la población) con una orientación similar a la referida en el caso de la industria, pero enfatizando las interacciones dinámicas entre ambos sectores.

y poco cualificado propio del *fordismo* de *F* y de la mayoría de empresas en la actual industria local. La encuesta realizada detecta una importante pluralidad de perfiles territoriales y funcionales de las personas que protagonizan la creación de esas empresas: 1) antiguos técnicos y cuadros intermedios de pequeñas empresas industriales del área; 2) personas que cursaban estudios universitarios antes de acometer la iniciativa empresarial; 3) antiguos técnicos y empresarios de otras firmas de servicios a las empresas del área; 4) profesionales. Si bien la propia pluralidad del proceso (con predominio de los perfiles 2) y 3) es señal del dinamismo existente, se observa una clara diferencia en dinamismo y apertura a favor de los dos primeros grupos. En efecto, la empresa mayoritaria crea empleo poco cualificado (formación administrativa), ofrece asesoramiento laboral y contable-financiero y trabaja para la pequeña empresa local, dentro y fuera de la industria, y tanto legal como ilegal. Mientras, la empresa minoritaria presenta alguna com-

> ECONOMIA DE CANALS

binación de los factores siguientes: (i) cierto capital humano (formación universitaria), (ii) proyección exterior (a Canals y comarca), (iii) pautas cooperativas con otras empresas terciarias (de la comarca y la región), (iv) una cartera de clientes que incluye a las empresas locales más dinámicas, y (v) oferta de servicios de gestión y formación. Finalmente, en la medida en que el recurso a instituciones avanzadas por parte de las empresas es un signo de apertura hacia el entorno y de visión *proactiva*, hay que señalar que en 1999 el 25% del empleo demandado por las empresas localizadas en Canals a través de la Fundación Servicio Valenciano de Empleo, procedió precisamente del sector de servicios a las empresas (Méndez y Náchter, 2000).

Pero el brote de cambio que más oportunidades brinda a la población tiene lugar en la agricultura y su comercio mayorista²⁴. Se ha señalado que buena parte de la población parece haber relegado el agro a un plano secundario cuando no casi irrelevante²⁵. En cambio, frente a otros municipios industriales de la provincia de Valencia enfrentados a un escenario postcrisis que han agotado su patrimonio de suelo agrario (Tomás Carpi, Náchter y Contreras, 1998), en Canals y su entorno la agricultura ocupa aún una gran superficie de suelo, impregna el paisaje y, con el comercio mayorista asociado, ofrece una buena alternativa productiva y laboral por sus notables resultados y progresos, sobre todo en adaptación al entorno y al cambio tecno-organizativo en la citricultura.

24 La metodología de la investigación de la actividad agraria ha incluido 10 entrevistas a testigos privilegiados además del análisis de datos del Censo de la Seguridad Social.

25 La naturaleza y evolución del sector agrario en Canals es típica de la provincia de Valencia, esto es, progresivamente minifundista. La relativa escasez de recursos fluviales superficiales explica que la expansión del regadío y, sobre todo, del cultivo de cítricos fuera tardía en el marco regional y comarcal, conforme se accedía a nuevos recursos hídricos subterráneos. No obstante, en los años setenta y ochenta tuvo lugar un gran aumento en la producción de fresón que, a pesar de su posterior desaparición ante la competencia de Huelva, originó un importante sector comercial autóctono.

En primer lugar, parte del comercio mayorista agrario del área ha conseguido adaptarse a la actual exigencia del cultivo de cítricos y ha logrado una proyección internacional creciente. A través de redes relacionales de confianza mutua con los agricultores, opera además como generador y difusor de innovación agrícola. Los datos sobre empleo por cuenta ajena muestran que la relevancia del comercio mayorista en Canals y su entorno ha crecido de forma notable y en esta evolución la comercialización agraria desempeña un papel sobresaliente.

En segundo lugar, el riego por goteo está expandiéndose en el área a través de acciones colectivas, una señal clara de la capacidad para instituir redes asociativas. En tercer lugar, existe experiencia acumulada y sensibilidad hacia la agricultura ecológica entre actores clave. Finalmente, a pesar de las sucesivas crisis y de su dependencia frente al comercio privado y las cooperativas foráneas, el movimiento cooperativo local, con una larga trayectoria e intensa raigambre en el territorio, ha sabido rehacerse adoptando planteamientos nuevos y renovando a sus responsables.

El importante alcance de estas fuerzas de cambio en la agricultura y su comercio al mayor, las cuales, a diferencia de lo que sucede en el terciario avanzado y el sector textil localizado sólo en Canals, comprenden al resto del área que ha padecido los efectos laborales de las crisis, se revela con bastante claridad en la capacidad de atracción de la actividad agrícola entre los jóvenes, tendencia que marca una diferencia acusada en el marco regional. Si bien la agricultura ilegal y el trabajo femenino están implicados en el proceso, vienen aumentando la demanda de cursos de formación agraria y el recurso de la población joven a subvenciones agrarias destinadas a nuevas explotaciones y a la modernización. Desde mediados de los noventa la población del área inscrita en el Régimen Especial Agrario de la Seguridad Social ha venido creciendo constantemente.

Sin embargo, en Canals se levantan obstáculos que, a pesar de su generalización al agro valenciano y español, se revelan especialmente difíciles de

salvar por el momento. A la tradicional resistencia de los propietarios en el agro valenciano (con una estructura de edad cada vez más envejecida) a ceder el mando de las explotaciones, se suman aquí el conformismo con la pauta dependiente directa e indirectamente de *F* y *RS*, el proceso incluso agresivo de cambio al uso recreativo y vacacional que afecta al fragmentado suelo agrario y, por último, síntomas de desidia insolidaria en la protección del medio agrario contra la agresión industrial del sector curtición²⁶.

5. El conflicto entre el *conformismo* y la apertura territorial

F y *RS* han adoptado rasgos en gran medida *post-fordistas* y su compromiso territorial, sobre todo en *F*, declina irreversiblemente. A pesar de la menor estabilidad económica y social que para el área han supuesto las crisis y ajustes, la evidencia acumulada hasta aquí apunta una actitud mayoritariamente pasiva, sugiriendo cierto ensimismamiento colectivo en la inercia del antiguo esplendor y, peor aún, la existencia de un posible cinismo entre los relativos *vencedores*.

En la exploración del posible ensimismamiento de la población, la actitud de las familias y las empresas respecto a la inversión en capital humano

CUADRO 4. Población desempleada. Demandantes activos de empleo. Canals. 1993-1998

	Varones	Mujeres	Total
Diciembre 1993	427	434	861
Junio 1994	436	439	875
Diciembre 1994	457	460	917
Junio 1995	373	437	810
Diciembre 1995	428	488	916
Junio 1996	436	544	980
Diciembre 1996	383	509	892
Junio 1997	457	524	981
Diciembre 1997	377	604	981
Junio 1998	346	607	953
Diciembre 1998	270	468	738

Fuente: INEM.

ofrece una buena aproximación a la naturaleza de las expectativas con que se afronta el inmediato futuro. La elección familiar sobre si los miembros en edad de estudiar en la universidad adquieren formación superior o, en cambio, entran a formar parte de la población activa depende entre otras causas de la relación entre la expectativa de conseguir empleo cualificado, siempre en el marco de un territorio relevante de empleadores (Carbonero, 1999). El cuadro 5 muestra dos índices que, con su evidente limitación, ofrecen una lectura de la propensión de empresas y familias de Canals hacia la formación superior como señales, a su vez, de la actitud hacia la inversión en capital humano. Los índices son mejor evaluados en su traducción a rangos en el marco de referencia de las 31 principales localidades de Valencia provincia.

Estos rangos revelan un importante contraste entre la actitud de familias y empresas. La propensión *universitaria* de las familias está muy por debajo del índice provincial (y de Xàtiva), situando a la localidad en una de las últimas posiciones del grupo de referencia. En cambio la apertura de miras y la propensión *universitaria* de las empresas²⁷ locales

26 La industria de curtición aboca aguas residuales que la estación depuradora de Canals no logra desalinizar por completo, impidiendo así su uso para el riego en el municipio vecino de Xàtiva. El daño medioambiental ha originado denuncias de la Comunidad de Regantes al Ayuntamiento de Canals y éste ha aprobado una normativa sobre vertidos que las empresas implicadas no parecen dispuestas a cumplir.

27 El indicador de propensión *universitaria* de las empresas apunta tanto la actitud empresarial abierta hacia el entorno (al recurrir a una institución avanzada de intermediación en el mercado de Trabajo

> ECONOMIA DE CANALS

las sitúa en la zona intermedia de la jerarquía provincial, por encima de ciudades con más tamaño demográfico y económico. Además, el análisis en detalle muestra que la mayor actitud empresarial se explica sobre todo por el comportamiento del sector de servicios a las empresas, un hecho que permite insistir en la existencia del brote *pro-activo* frente a la inercia general del tejido productivo.

Mientras, los índices y rangos para las familias de Canals vienen a abundar en la hipótesis de que el esplendor económico asociado a un modelo de empleo escasamente sensible a la cualificación sigue ejerciendo sus efectos en la mentalidad familiar. A pesar de una precariedad e irregularidad en aumento, el actual modelo aún permite cierta continuidad a la pauta de relativamente altos ingresos a corto plazo por la acumulación del trabajo de distintos miembros de cada familia.

El concepto de capital humano puede extenderse bajo el supuesto de que la trama social y organizativa actúa a modo de factor de producción y como medio para la emergencia de capital relacional²⁸. De este modo, a pesar de que el sentido último apenas cuaje en reflexión y cohesión, existe en Canals una importante capacidad organizativa de eficacia probada en el ámbito del deporte y las fiestas locales, factores en principio propicios a la *reflexividad* territorial. A todo ello, habría que añadir las oportunidades potenciales para el cambio que representan el brote dinámico en el sector agrícola y comercial asociado, el germen de ruptura frente la hegemonía de *F* en el sector textil, los ejemplos más avanzados en el sector de servicios a las empresas y una evolución reciente e inminente en el capital físico público que mejora la accesibilidad y la habitabilidad del área.

regional de creación reciente) como hacia el futuro (Méndez y Nácher, 2000).

28 Cualquiera que sea el ámbito en el que la propensión a la asociación de la Sociedad civil se manifiesta, señala en mayor o menor medida tanto la existencia de energía participativa como de soportes comunicativos que pueden actuar como medios receptores y difusores de mensajes de interés público, esto es, de *reflexividad*.

El territorio, pues, presenta ciertas condiciones *a priori* para generar una reacción frente a la pérdida notoria de estabilidad sufrida cuya intensidad es, empero, muy limitada. La única muestra de *reflexividad* territorial ha consistido en la presentación y ejecución de un proyecto dentro de la Iniciativa Comunitaria ITER-ADAPT²⁹ de manera conjunta por el Ayuntamiento de Canals y otros Ayuntamientos del entorno³⁰, una empresa con alguna capacidad de liderazgo local en el sector terciario avanzado y la Universidad de Valencia³¹. La agenda del proyecto durante el periodo 1998-2000 ha consistido en cursos de formación para empleados afectados por la crisis industrial y la elaboración de un *Libro Blanco* con un diagnóstico DAFO para la economía y sociedad local. Sin embargo, en su propio curso la experiencia ha demostrado las enormes dificultades para despertar la conciencia colectiva sobre el cambio de escenario que se ha producido. El resultado final del debate que pueda suscitar el *Libro Blanco* es incierto.

6. Conclusiones

El caso de Canals en su entorno (en la provincial de Valencia) ilustra las dificultades de adaptación a la actual época de alto riesgo en un territorio industrial con éxito pero cuya inercia descansa en una lógica económica y social de seguridad *fordista* y

29 La Iniciativa Comunitaria ITER-ADAPT perseguía como objetivos: (1) la adaptación de los trabajadores a los cambios tecnológicos; (2) el aumento de la competitividad empresarial a través de la formación; (3) la prevención del desempleo mediante un aumento en la cualificación laboral; 4) la creación de nuevos puestos de Trabajo y actividades.

30 Los otros municipios participantes han sido Cerdá, Granja de la Costera, Vallés, Llanera de Ranes y Rotglà-Corberà, con poblaciones entre 282 y 1.056 habitantes.

31 El equipo de la Universidad de Valencia ha estado dirigido por Juan Antonio Tomás Carpi y compuesto por José Luis Contreras, Juan Ramón Gallego, José Nácher y Juan Such. Las tareas de coordinación han corrido a cargo de Rafael Lostado.

Hijos de Salvador Ferri, S. R. C.
CANALS

Núm. de la Ficha individual _____

1.º BORTOSA
Apellidos 2.º FERRIS Nombre JOSE

Edad 23 Fecha de nacimiento 7 de Junio de 1930 Estado Soltero

Hijos menores Natural de Vallada Provincia de Valencia

Domiciliado en Canals calle Iglesia núm. 4 piso _____

Profesión Aprendiz Mecánico Sector Generos de Punto Sección _____

Categoría Tercer Link Efectual desde año 1948

Plantilla desde _____ Jornal o sueldo 75 Plas. por semana _____

Gratificaciones _____

E. R. C. 1284-1000173

1948, FICHA DE UN TRABAJADOR DE LA EMPRESA HIJOS DE SALVADOR FERRI, POSTERIORMENTE GENEROS DE PUNTO FERRYS S.A. .

paternalista. La población muestra bastante indiferencia hacia la creciente inseguridad y dualidad del área así como hacia los notables brotes de ruptura respecto a la inercia vigente detectados en la agricultura y, en menor medida en los servicios avanzados. Este comportamiento ilustra un caso ejemplar y dramático de un territorio cuya lógica socioeconómica puede llevarlo a *morir de éxito* en la medida en que gran parte de la población aún obtiene de esa lógica un buen refugio a corto plazo frente a la incertidumbre en los ámbitos privados y efímeros del bienestar. La amenaza de una probable quiebra de solidaridad e identidad colectiva es el peor escenario para la *reflexividad* requerida.

La investigación realizada sugiere como explicaciones a la dificultad detectada para la *reflexividad*: (i) la supervivencia *aparente* de *F* y *RS* como firmas y de una parte no desdeñable de su capacidad para emplear a diversos miembros de las familias locales, aunque sea con mayor precariedad e ilegalidad; (ii) la externalización a la población activa de fuera del propio Canals de los ajustes, en *F* por medio de la acción sindical y, en *RS*, porque la regulación toma sobre todo la forma de jubilaciones anticipadas; (iii) el escaso hábito de formación implicado en el modelo de empleo masivo en *F* y a su vez la estrechez

de miras y aversión al riesgo que comporta frente a la necesidad de cambio; (iv) el entretenimiento de la energía colectiva propiciada por el efecto compresos del doble protectorado *F-RS* sobre la vida cotidiana en ámbitos más bien emocionales y efímeros.

RESUMEN.

<<CRISIS INDUSTRIAL Y REACCIÓN TERRITORIAL. EL CASO DE CANALS (VALENCIA)>>

En la Comunidad Valenciana (España), el modelo de industrialización y desarrollo local dominado por la gran empresa *fordista* y *paternalista* es una excepción. En el presente trabajo, se investiga (i) el modelo territorial de empresa industrial *paternalista* con rasgos *fordistas* imperante en la localidad de Canals (Valencia), (12.886 habitantes) sostenido por el éxito de dos grandes firmas autóctonas *F* y *RS*. (ii) el comportamiento de la sociedad local ante un escenario de mayor riesgo, laboralmente precario y socialmente dual. El resultado final refleja a una sociedad local cuya mayoría de población muestra una cierta incapacidad para reaccionar con flexibilidad del alto nivel de vida generado por el modelo anterior.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- **Ajuntament de Canals**, *Llibres de Festes* de 1994, 1995, 1996, 1997, 1998).
- **Amin, A. y N. Thrift** (1995), <Institutional issues for the European regions: from markets and plans to socioeconomics and powers of association>, *Economy and Society*, núm. 24 (1), pp.41-66.
- **Beck, U.** (1997), <La reinención de la política: hacia una teoría de la modernización reflexiva>, en U. Beck, A. Giddens y S.Lash (eds.), *Modernización reflexiva. Política, tradición y estética en el orden social moderno*, Madrid, Alianza (edición original, 1994).
- **Boyer, R. y M. Freyssenet** (2000), <El mundo que cambió la máquina. Un nuevo esquema de análisis de la industria del automóvil>, *Sociología del Trabajo*, núm. 41, pp.3-45.
- **Carbonero, M.A.** (1999), *Estrategias laborales de las familias en España*, Madrid, Consejo Económico y Social.
- **Castillo, J.J.** (1996), <Presentación “Un fantasma recorre Europa” ... De nuevo, la producción ligera>, *Sociología del Trabajo* núm. 27, pp. 3-21.
- **Charron, E. y M. Freyssenet** (1996), >La “producción reflexiva” en la fábrica Volvo de Uddevalla> *Sociología del Trabajo*, núm. 27, pp.103-129.
- **Coleman, J.** (1988), >Social Capital in the Creation of Human Capital>, *American Journal of Sociology*, núm. 94, pp. 95-120.
- **Gallego, J.R. y J. Nácher** (1996), <Territorialización de base industrial: el caso de Puerto de Sagunto> *Sociología del Trabajo*, núm. 26, pp. 81-103.
- **Lahera Sánchez, A.** (1998) <Fábrica y comunidad. Transformación del trabajo e interdisciplinariedad en las Ciencias Sociales del Trabajo>, *Sociología del Trabajo*, núm. 33, pp. 71-102.
- **Lash, S. y J. Urry** (1994), *Economics of Signs and Space*, Londres, Sage Publications.
- **López Novo, J.P.** (1994), <El intercambio económico como arena estratégica> *Sociología del Trabajo*, núm. 21, pp.129-157.
- **Marín, P., J.R. Gallego y J.A. Tomás Carpi** (1989), *Estudio Económico sobre la Ordenación del Territorio en la Comunidad Valenciana. Estudios Comarcales. La Costera*. Generalitat Valenciana, Universidad de Valencia, Fundación Universidad-Empresa ADEIT.
- **Méndez, S. y J. Nácher** (2000), *Red de oficinas de promoción de I+D de interés para las PYMES. Informe de localización*. Generalitat Valenciana. Universidad de Valencia. Fundación Universidad-Empresa. IMPIVA. Programa Iniciativa PYMES. Proyecto de Investigación.
- **Putman, R.D., R. Leonardi (col.) y R.Y. Nannetti (col.)** (1994). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, Princeton University Press.
- **Storper, M.** (1995), <La géographie des conventions: proximité territoriale, interdépendances non marchandes et développement économique>, en A. Rallet y A. Torres (dirs.), *Economía Industrial et Economía Spatiale*. Paris, Económica.
- **Tomás Carpi, J.A. y J.L. Contreras** (1998), <Evolución económica y flexibilidad productiva: la industria valenciana del calzado>, *Sociología del Trabajo*, núm. 34, pp.81-108.
- **Nácher y J-L. Contreras** (1998) <Cambio y tensión territorial en áreas metropolitanas: la región suroeste en el área metropolitana de Valencia> *Ciudad y Territorio. Estudios Territoriales*, núm. XXX (117-118), pp.629-644.
- **Wilson, P.A.** (1996), <Empowerment: Community Economic Development from the Inside Out> *Urban Studies*, núm. 33, pp.617-630.

Casa RAMONA

COMIDAS Y
HABITACIONES

Propietario:

Francisco Calatayud

Carretera Onteniente, 19

Teléfono 79 CANALS

Farmacia

— de —

Don Angel Ballester

Especialidades Nacionales
y Extranjeras

San Cayetano, 2 - Teléfono 18

CANALS

Hojalatería y Cristalería

Peregrín Bellver

Avenida de José Antonio, núm. 12 — CANALS

Vicente Sancho Belda

PRACTICANTE TITULAR

- Consulta de 1 a 2 -

Teléfono 74

P. de los Caídos CANALS

Productos Hortícolas

Blas Moreno Juan

Especialidad en CHIRIVIAS

Avda. José Antonio, 35

CANALS

> PATRIMONI PASSEIG PER LA VILA

AMB JOSEP LLUIS CEBRIÁN ELS CANALINS I LES CANALINES TENIM UN IMPORTANT DEUTE PUIX GRÀCIES ALS SEUS TREBALLS CONEGUEM MÉS I MILLOR LA NOSTRA VILA, ESPECIALMENT EN QUANT CONCERNEIX A LA HISTÒRIA DEL PATRIMONI ARTÍSTIC. LA GUIA QUE TRANSCRIVIM ÉS UN ATENT I AGRADÓS PASSEIG PER ESPAIS, PLACES, CARRERS I DETALLS ARQUITECTÒNICS DE LA VILA MÉS VELLA, AMB UN LLENGUATGE BEN GRACIÓS I CARREGAT DE CONEIXEMENT.

AIXÍ QUE ENCETEM EL PASSEIG LLEGINT AQUESTA GUIA AMB ULLS I ESPÈRIT BEN OBERTS I TREUREM EL MILLOR SUC DE LA CAMINADA.

PLAÇA MAJOR AMB LA FOGUERA PLANTADA.

Guia desficiosa de Canals¹

> JOSEP LLUÍS CEBRIÁN I MOLINA

LA PLAÇA MAJOR, ESCENARI DE LA FESTA

La plaça Major es transforma una volta a l'any en la plaça de la foguera, convertint-se en l'escenari de la festa, amb l'església al fons. El foc viu i purificador, com en un ritual iniciàtic ancestral, s'eleva durant tota la nit, ascendent cap al cel obscur com un tercer campanar, que des del bell mig de la plaça, taca de llum inquieta les façanes de les cases.

Sant Antoni i el porquet, que tot ho veuen des de llur fornícula privilegiada, presideixen la festa, voltats per un enfilall de taronges novelles. Del coll del xicotet bacó penja un collar d'aquestes taronges que durant la resta de l'any aniran assecant-se, fins que arribarà un any nou i una nova festa. És la vida que passa, el cicle vital de la natura –essencialment agrari– que per força ha d'estar present a la festa gran.

Sant Antoni Abat té un porquet que ni menja ni beu i està grosset, deia la meua àvia, la qual li tenia més fe que a Déu i tot el santoral junts. I és que el porquet, vell company del sant i relegat a un pla inferior, també va portar una vida frugal i ascètica. Sant Antoni “patró dels animals” i per tant, de gran part del gènere humà, està força relacionat amb d'altres espècies, com per exemple la cavallar. El cavall és encara un altre protagonista de la festa, fent-lo servir per a carregar la llenya de la foguera o en la mateixa institució dels parells.

LA PLAÇA MAJOR AMB LA FOGUERA ENCESA

El sant anacoreta sosté en una mà el bàcul abacial, símbol de la seua dignitat eclesiàstica i en l'altra, un llibre. Com a portador del llibre, com a home de llibre, té potestat sobre el coneixement, la ciència i la saviesa. Algunes vegades se'l representa amb el llibre obert, sovint llegint-lo. És aleshores que Sant Antoni es transforma en transmissor de la seua saviesa, recollida per aquells qui saben llegir on no calen paraules. El fer que es tracta d'un “sant barbut” és indicatiu de la seua autoritat, la seua saviesa com a gran iniciat que fou. No debades Sant Antoni va ser el primer cristià que va tindre culte públic sense haver patit el martiri. Diuen els hagiògrafs que gairebé no menjava ni bevia, patint freqüents temptacions allà en el desert. I sempre pregant cap a Orient.

Cal recordar que Sant Antoni Abat era egipci i l'antic Egipte fou el veritable bressol de la nostra civilització. En la vella religió egípcia beu una part fonamental del ritual i la simbologia cristiana, aspecte que s'ha de tindre ben present en l'art paleocristià i sobre tot en el medieval. La mateixa TAU que apareix repetidament en aquesta portalada principal del temple és d'origen egipci. Hi trobem també dos discs amb quatre TAUS i quatre palmes que s'alternen dinàmicament, conformant dues creus entrelaçades. Les palmes són símbol de triomf i longevitat: llur elasticitat resisteix contra el fort vent, així com el sant turmentat pel desig, resistí contra les temptacions del maligne i la cursa dels anys.

> PATRIMONI PASSEIG PER LA VILA

L'any 1005 el baró Jocelyn de Chateaufort de l'Albenc partí cap a Terra Santa, molts anys abans que s'esdevinguessen les Croades, per tal d'emportar-se'n les relíquies del sant. El 1089 es va crear l'orde Hospitalari de Sant Antoni. Aquest obscur orde d'antonians, del qual es tenen migrades notícies, adoptà com a emblema la TAU egípcia, símbol del poder i clau de la vida, compartida també per cert, amb l'orde del Temple.

La façana-retaule de l'església de Canals, avui embotida entre les dues torres-campanar, contenia d'altres estàtues ja desaparegudes, com la de Sant Vicent Ferrer, la de Sant Roc i probablement les dels Sants de la Pedra Abdó i Senén, segons mossèn Sivera.

Els campanars de Canals que en l'actualitat aclaparen la façana-retaule son força posteriors, bastint-se en arruïnar-se l'antic de 1888. El de la dreta data de l'any 1894 i el de l'esquerra no s'inauguraria fins el 1920. Més anys ençà es va modificar llur coronament.

L'interior del temple, d'espai ambiciós, està restaurat en un barroc que recorda el

De bell nou al carrer, trobem a cada costat de l'edifici una porta lateral bastida en pedra, obrint-se en el mur com una mena de petits arcs triomfals classicistes força senzills. Als murs exteriors del temple s'han fixat diversos conjunts de manisetes sota l'advocació del sant patró.

PONT SOBRE EL RIU DELS SANTS A L'EIXIDA DEL GOLERÓ

ANTIC CARRER DEL TRINQUET AL BARRI DE SANT VICENT. ALLÍ ES JUGAVA A LA PILOTA, AL RASPALL.

Si tornem a la plaça Major, podem admirar-hi les façanes de gran nombre de casones benes-tants, construïdes a darreries del segle XIX i primeries del XX, barrejades amb alguna casa més modesta i senzilla, potser en un principi de llaurança. Aquestes façanes conformen en conjunt un espai variat i múltiple però alhora digne, el qual servirà com a escenari de la festa. Els balcons s'articulen anàrquicament abocant-se a la plaça, per tal de poder albirar el millor possible la foguera des de casa, com si la plaça fos un gran teatre perforat per llotges.

Balcons, finestrals, reixes, picaportes, fustes i taulells s'integren en un joc cromàtic, els matisos del qual varien segons l'estat de combustió de la foguera. La plaça conforma un triangle estilitzat, un espai màgic que rep al seu si el centre piramidal de la festa gran assentat sobre un cercle d'arena. El foc, protagonista de la diada, consum la llenya i es consum a si mateix igual que l'any que passa i ens deixa. El Goleró mentre tant, vomitarà gent i més gent eixamplant-se a poc a poc envers el foc.

On comença el Goleró hi havia un portalet i a la seua eixida un pontet de pedra que encara es conserva sota l'asfalt, per tal de salvar el riu dels Sants de la Pedra, antigament dit de Sant Julià. Aquest petit tram de riu està enjardinat i en ell es va erigir un monument a Calixt III. En instal·lar l'estàtua

sobre el pedestal, accidentalment se li va trencar la mà, per la qual cosa s'hagué de fer-li una nova. La gent en veure l'estàtua manca, deia: "al Papa li estan fent la mà".

I efectivament, una vegada li van fer la mà al Papa, li la van tornar a ficar. Precisament la Torre de Canals hi resta molt a prop, a l'altra banda de la carretera.

LA TORRE DE CANALS: LA PETJADA DELS BORJA

ORATORI DEL PALAU DELS BORJA.

La Torre de Canals fou una alqueria voltada per algunes cases a l'època musulmana. Més tard conformà una baronia dife-

rent de la de Canals, pertanyent en el segle XV a la família Borja. El 1506 Roderic de Borja (no es tracta d'Alexandre VI, que ja ha-

> PATRIMONI PASSEIG PER LA VILA

RETAULE DE L'ALTAR DE L'ORATORI,

via faltat, sinó d'un jove parent seu), darrer senyor de la Torre, la va vendre a la ciutat de Xàtiva. L'ajuntament d'aqueixa ciutat vengué així mateix l'any 1847 les ruïnes del palau a un particular de Canals, per tal de bastir cases sobre el seu solar i aprofitar els materials. Del palau sols hi resta

uns llenços de mur, l'arranc d'un arc de carreus i la torre defensiva, a la qual li manca el pis superior des del segle passat, essent per tant ara més baixa. L'estat de conservació de la torre, embotida entre les cases, és totalment lamentable i ruïnós.

Enfront del palau hi havia

l'oratori particular, encara en peu i millor conservat. Al seu interior cal destacar la taula del Juí Final del Mestre Borbotó, que pertanyia a un xicotet retaule amb les polseres i la predel·la ja desaparegudes. És sense cap dubte la pintura més antiga i valuosa que es conserva a Canals, tot i que també necessita una restauració. Les seues escenes, estructurades com si es tractàs d'un còmic postmodern, arrepleguen la iconografia establerta per als retaules d'ànimes: la Jerusalem celestial, Crist Jutge, cor celestial, resurrecció de la carn, Sant Miquel jutjant una ànima acompanyada del seu àngel custodi, el purgatori, el limbe i les penes de l'infern amb Satanàs i els seus sequaços els quals per cert, recorden molt els dimonis de Jeroni Bosch.

En el centre de la part inferior de la taula apareix la Mare de Déu del Roser amb el Cavaller de Colònia agenollat. La taula s'ha de datar al primer quart del segle XVI. L'ajuntament de Canals té en premsa un extens patracol sobre la Torre de Canals que aviat publicarà, amb la transcripció de nombrosa documentació i abundants fotografies².

Pel que fa a la sagristia, digna peça d'una alqueria a principis del segle XX, sembla estar ancorada en aquells temps. El mobiliari antic i un finestró que convenientment il·lumina l'estança, recrea un am-

² *L'oratori i la torrassa del palau dels Borja a la torre de Canals.* Canals, Ajuntament, 1990.

TORRASSA DEL PALAU DELS BORJA, RESTAURADA.

> PATRIMONI PASSEIG PER LA VILA

bient interessant a certes hores del dia. Una escala de caragol immediata accedeix al campanaret.

En eixir novament a fora, al carreró que fa costat a l'edifici, es poden admirar dos contraforts exteriors de carreus, datables al

segle XIV, quan es va construir el palau i el temple. Un llavador adossat i cobert aprofita les aigües d'una séquia que corre ran al tester de l'esglesia, mirant a un descampat que encara queda al darrere i que s'hauria d'enjar-

dinar per tal de donar-li una mínima dignitat estètica a aquest conjunt històric i paisatgístic, *per ser dit lloc de la Torre molt gentil lloc i ser les heretats d'aquell de les millors del Regne...*, tal i com diu un document del segle XVII.

ELS LLAVADORS I LA "LLOCA"

LLAVADOR AL RIU DELS SANTES.

Si desfem les passes retornant a l'estàtua del Papa Calixt, vora el pontet del Goleró naix un senderol que riu dels Sants amunt, ens

condueix a un descampat, on tots els anys paren el "parador". Aquest tram del paisatge del riu està molt descurat. Seria molt més bonic si

en lloc de plantar el parador plantaren arbres. Sempre he pensat –si se'm permet i salvant les distàncies– que Canals és la Venècia de la

Costera. El riu passa per dins del poble, encara que en altres èpoques el vorejava. I passa sense fer barranc, com una mena de canal pacífic, salvat de tant en tant per pontets. Tot és a escala humana, reduïda, com de joquina.

Però la majoria dels llavadors estan abandonats i ruïnosa, fenomen que es repeteix constantment al llarg del transcurs urbà del riu. No es trobarà cap paisatge arquitectònic més típic i definidor de la vila de Canals que el corredor de llavadors abocats al riu dels Sants. El curs dels anys n'ha fer desaparèixer un bon grapat. Els que en queden, d'estar reparats i emblanquinats, conformarien un dels paratges més bells i valuosos de la vila. Potser és l'hora que l'ajuntament incentive els propietaris o si no, que còrrega amb les despeses d'uns sacs de ciment, unes quantes teules i unes arroves de calç. Si amb quatre xavos estarien arreglats!

Aquest paisatge urbà tan interessant es veu revaloritzat amb la presència de la "Lloca", plantada l'any 1914. És un arbre molt gran, pertanyent a l'espècie dels plàtans comuns o híbrids. Rep aquest nom pel fet que els vells seuen sota ella al banc corregut que envolta la seua soca, fent l'efecte d'una immensa gallina que empara els seus pollets.

Una mica més enllà tenim la balustrada de la terrassa del Casino Gran. En fotografies antigues hom pot veure que harmonitzava molt bé amb la plaça del Pont del

INTERIOR DE LA FARMÀCIA DE JOAQUIM LLAUDES

Riu, gràcies a la seua escalinata que hi accedeix fent pont. Disortadament una finca moderna i horripilant, d'altura excessiva, trenca el conjunt, quedant la terrassa amagada des d'aquesta banda de la plaça i perdent el seu caràcter.

UNA FARMÀCIA INTERESSANT AL CARRER SANT GAJETÀolt prop de la Lloca, al carrer Sant Gaietà número 2, hi ha una apotecaria que val la pena visitar, mes que siga amb l'excusa de comprar unes juanoles. El farmacèutic, En Joaquim Llaüdes, que conserva documentació d'alguns contenciosos antics entre farmacèutics, m'ensenyà molt amablement l'establiment. Segons ell, la farmàcia la va fer En Pasqual Ivanco.

Sobre l'arc de mig punt de l'entrada hi ha un rètol actual fet

de trencadís, imitant l'estètica modernista. L'interior fou refet fa uns anys respectant les característiques anteriors. Els estatge són plens de flascons d'herbes, com en les antigues apotecaries. Al cel ras hom conserva encara una pintura primitiva que representa una deessa, recolzada en un gran termòmetre i acompanyada d'angelets que vesen píndoles d'un flascó o sostenen la copa i la serp de les farmàcies. A la rebotiga, a més de nombrosos fòssils i minerals es conserva en un racó un antic auto-clave, un aparell que serveix.

Per a esterilitzar. En una altra dependència hi ha una magnífica font de fi del segle XIX (1891) en marbre de Boscarró. Al soterrani es poden trobar encara un munt d'antics flascons de medicines i alguns pindolers manuals.

PORTA ANTIGA I RÈTOLS CERÀMICS DE LA FARMÀCIA DE VICENTE LLAUDES.

Al final del mateix carrer hi ha una altra farmàcia, propietat del germà de l'anterior farmacèutic, avui totalment renovada. Per unes fotografies de l'amic Francesc Tormo al menys ha quedat constància de l'aspecte que tenia exteriorment.

EL CARRER DE NAUSELVA, LA PLAÇA DE LA TRINITAT I ELS "TEMPLERS" DE MONTESA

Darrere del carrer de Sant Gaietà està la plaça de l'Ajuntament, el qual s'allotja a un antic casalot molt renovat. D'aquesta plaça naix el carrer Nauselva, que enllaça amb el carrer de la Mare de Déu del Remei i va a morir al carrer de Sant Vicent.

El carrer de Nauselva es un carreró angulós i tranquil, amb algun racó interessant. Hi ha un forn com eren els forns de fa quinze o vint anys, on fan mones amb panses i nous que estan molt bones. Carrer avall, en un altre racó, hi ha una casa vella, de façana emblanquinada i finestrals enreixats amb uns taulellets dedicats a Nostra Senyora dels Dolors

"a expensas de Joaquín Pajarón y Josefa Castelló. Año 1855". Són obra del pintor ceràmic Joan Ortiz, igual que un Crist que hi ha a l'Alcúdia de Crespins.

Pel carrer de Sant Vicent amunt podem fer un passeig per la plaça del Pou, el carrer de l'església i el carrer de la Sagrada Família, fins desembocar en la plaça de la Trinitat. Al final d'aquesta plaça-carrer, a la banda de la plaça de la Presó, estava l'antiga esglé-

MARE DE DEU DELS DOLORS AL CARRER DE NAUSELVA.

> PATRIMONI *PASSEIG PER LA VILA*

CASA DEL CARRER DE NAUSELVA.

CASA A LA PLAÇA DE LA TRINITAT

INTERIOR DEL CASAL ANTERIOR.

L'HORT DELS FRARES DE MONTESA AL CASAL ANTERIOR.

> PATRIMONI PASSEIG PER LA VILA

ARC I EMPARRAT DE LA "CASA DELS FRARES."

sia gòtica, primer de Sant Antoni i després de la Santíssima Sang, enderrocada als anys cinquanta.

En la plaça de la Trinitat hi ha un gran casal amb els taulells de la Santíssima Trinitat que tenen la inscripció de: "AÑO DE LA VICTORIA". Es veu que les van renovar l'any 1939.

L'interior d'aquest casal és molt més interessant que la seua sòbria façana. El vaig visitar acompanyat de Vicent Gramatge. L'estatgera, una dona amb els cabells blancs, ens obrí la porta diligentment, una mica preocupada per la pols. En traspassar el brancal, quedem transportats en un altre temps. Tot el mobilia-

ri i la decoració són antics, fins i tot els aparells "moderns" com el telèfon, les ràdios o la nevera, aquesta última de formes arrodonides i generoses, com aquelles que ixen a les pel·lícules nord-americanes dels anys quaranta. Ens trobem en un espai que ha aconseguit aturar-se en el temps. Som als anys vint i trenta.

Al despatx, hi ha una orla de dret en la qual apareix retratat com a rector de Salamanca l'Unamuno. Per tot arreu de la casa les parets son plenes de plats i motius ornamentals. El mateix cal dir sobre els mobles. Sobre algun, un gran fanal de vaixell anglès, portat de Dénia, on a principi de segle n'hi havia una important colònia britànica, gràcies al comerç de la pansa.

Eixint a l'hort trobem un emparat, amb un gran arc escarser de pedra a l'esquerra i els taulellets d'una estació de calvari a la dreta. Potser pertanyien a alguna casella de l'antic calvari de Canals. Al fons, unes lloses de pedra salven la séquia de Ranés amb un bell llavador una mica més amunt, de pedres desgastades per les bugades.

L'hort murat, d'unes set fanecades, està descurat i ple de brossa, com una petita selva domèstica. Vora l'emparat i mentre jo vaig fent fotografies, l'estatgera i Vicent Gramatge comenten que la casa seria ideal per convertir-la en una escola o un asil, transformant l'hort en un gran pati. No estan fetes aquestes cases per a desenvolupar funcions socials tan meritòries, pensava jo, sinó per a tindre diners, casar-se i omplir-la d'una fotalada de xiquets. Un senderol desdibuixat pel brossam condueix des de l'emparat a un mirador enreixat, una mena de berenador que hagués estat magnífic al seu temps si hagués comtat amb la protecció d'una pèr-

gola, dominant els bancals que també eren propietat de la mateixa casa, ennoblida pel ball de les palmeres acaronades pel vent.

En un dels racons de l'hort hi ha un edifici que serví com assecador de tabac. Encara pengen els cordells de les bigues. Es tracta, però, d'un antic trull on s'elaborava el vi. Es conserva un gran cup i les gerres de test mig penjades, també de dimensions considerables. L'exterior d'aquest edifici sempre m'ha cridat l'atenció, situat vora un llavador públic que aprofita les aigües de la séquia de Ranés que allí mateix transcorre. L'estranya construcció, d'una sola planta, té una porta vetusta de mig punt, feta de carreus, amb un cert sabor d'època medieval.

La gent diu que la casa, l'hort i aquest edifici van pertànyer als "templers de Montesa". Les tradicions orals sovint tenen com a origen algun text literari o històric. Mossèn Sivera ens diu a la pàgina seixanta-sis del seu llibre, *Apuntes histórico-descriptivos...: En la plaza de la Trinidad, la casa que ostenta en su fachada el retablo de este misterio, y que es una de las mejores del pueblo, perteneció a los templarios de Montesa. En el huerto de esta casa cultivaban estos religiosos las hortalizas necesarias para el servicio de la comunidad.*

L'hort dels frares de Montesa és el que dèiem i l'edifici que hem descrit adés sembla bastant antic, potser del segle XVI. A la pàgina cent onze del mateix llibre, nota número 1, podem llegir re-

ferint-se a un benifet extingit: *El que últimamente caducó fue el beneficio de la Purísima con la muerte de D. Juan Gil, ocurrida en 1878. Este señor, que era templario de Nuestra señora de Montesa, solía asistir al altar en las grandes solemnidades con el hábito blanco y cruz encarnada, propio de los caballeros de la dicha orden militar*". Ço és, al segle XIX encara anava bambant per Canals un cavaller de l'orde de Montesa. En l'actualitat el dit orde només compta amb un cavaller "valencià" i segur que no parla la llengua d'ací. Nostra senyora del Castell de Montesa, que és una Mare de Déu negra, els arplegue confesats.

La reconstrucció de la presència de l'Orde de Montesa a la vila seria un capítol ben interessant d'una possible "*Història màgica de Canals*". Les dades que ens proporciona Sivera i la tradició popular tenen una base que caldria escorcollar. L'estatgera ens informà que en fer les obres de la cambra de bany de les criades, va aparèixer un soterrani que conduïa al castell de Montesa. Els manobres van traure moltes peces ceràmiques –crec que del segle XVI– algunes de les quals es conserven a la saleta de la casa, mentre que la resta se l'emportà una senyoreta. Cal parar esment també en el fet que la casa es troba molt prop de l'indret on era l'antiga església medieval. L'hort accedia directament al seu fossar en el qual estenien la roba les dones a principis del segle XVII.

LA PLAÇA DE LA PRESÓ I EL CONVENT DE SANTA CLARA

CASA A LA PLAÇA DE LA PRESÓ.

La plaça de la Presó es el nucli urbà més antic de Canals. Com hem dit abans, en un dels seus extrems estava l'antiga parròquia gòtica, fent paret amb el portal de Sant Antoni que s'obria mirant vers el riu, com eixida natural de la vila en direcció a Xàtiva. És possible que en aquesta mateixa plaça, ja que estava l'església, estigués també l'antiga casa de la vila, la qual sabem documentalment que tenia una porxada al carrer. No seria gens d'estranyar

que el nom li vingüés a la plaça d'alguna dependència annexa a l'edifici municipal. El pas dels anys l'han desfigurada en gran mesura.

En un altre dels seus extrems, ja al carrer Santa Clara, hi ha un casalot de façana atraient, amb un gran arc postís i motlures als balcons.

El carrer de Santa Clara també és conegut com de l'Hospital, perquè allí va estar aquella insti-

tució benèfica, tal i com recorda la Petenera de Xàtiva.

La Petenera està mala,
ja la van a combregar.
La Petenera està mala
i està a punt de combregar,
i el seu *nòvio* està en l'escala
esgarrant-se de plorar.
Ai, ai, ai, ai...

Quien te puso Petenera,
no te puso bien el nombre.
Te tenía que haber puesto:
la Perdición de los Hombres.

MONESTIR SANTA CLARA

Dicen que te vas, te vas,
a *Canals* a *vevir*,
a una casa con balcones,
al hospital a morir.

El monestir de Santa Clara va nàixer a Canals en el segle XX, tenint con a base una comunitat de monges franciscanes vingudes de Guadalajara (Espanya), on l'edifici que les allotjava fou

enderrocat i sols queda l'església conventual, un temple gòtic-mudèjar molt interessant. És per això que aquest convent gaudeix del títol de monestir, regentat per una mare abadessa.

La capella de les clarisses és d'una sola nau, coberta amb voltes de creueria sostingudes sobre pilastres fasciculades, absis poligonal i cor elevat als peus, sobre

l'entrada, inaccessible aquest darrer al públic, puix es tracta d'un convent de clausura. La decoració és molt espartana. Sota l'espadaanya, un xicotet pati serveix d'espai transitori entre el carrer i el temple, al qual s'accedeix a través d'una porta ogival que conté una petita escultura de Santa Clara i la inscripció: *SANTA MARIA PORTA DEL CEL*.

LA PLAÇA DEL CALVARI I L'ERMITA

L'ERMITA DE CANALS.

La plaça del Calvari degué de ser en el seu temps una de les més boniques de Canals. Tanmateix, la seva ordenació actual sembla que únicament va tindre en compte els aparcaments dels cotxes. La plaça empedrada semblaria una altra cosa.

Al mateix indret que ocupa estava situat l'antic calvari, amb una ermita xicoteta. L'any 1877, segons mossèn Sivera va ser enderrocat, per tal de facilitar l'ei-

xample de la vila i bastir el dipòsit de les aigües potables, avui també desaparegut.

Tot açò provocà l'èxode de canalers a calvaris veïns com els de L'Alcúdia i Aiacor. Gràcies a la iniciativa d'uns particulars es decidí al cap dels anys fer un de nou, a l'assegador de Sagres. Més tard s'alçaria l'ermita, començada el 1906. Està situada al si del mateix assegador de Sagres, el qual serví de límit entre els antics ter-

mes d'Aiacor i Canals. Amb raó diuen els aiacorins que el Crist de la Salut té un braç a Canals i l'altre a Aiacor.

En l'interior, molt senzill, es guarden tot l'any els passos processionals. L'edifici té adossada una petita casa de l'ermità, ja desocupada. Fa uns anys es va adherir a la portada de l'església una porxada. Sobre la porta hi ha uns taulells que deixen constància de la inauguració del viacrucis i l'ermita.

AIACOR: L'ERMITA, UNS TAULELLS I EL CASAL SENYORIAL

Aiacor fou un poble independent fins a meitat del segle XIX. Als afores del poble,

una mica en alt i separada d'ell per la carretera Canals-Cerdà, trobem l'ermita del Santíssim Crist. De dimensions menudes i característiques estilístiques força senzilles, l'edifici data del segle XVIII, acabant-se de bastir el 1752 i beneint-la el 1755. Ara es ANtroba en curs la restauració. Les casetes del calvari, desaparegudes en la guerra d'Espanya, quedaven la majoria a l'altra banda de l'actual carretera. El ferrocarril separà l'ermita del poble molt marcadament. Fins i tot hi hagué un plet amb la Companyia de Ferrocarrils del Nord del Marqués de Campo, per veure qui tenia preferència de pas, si la processó o el tren. El van guanyar els aiacorins i quan passa la processó, si ve cap tren, ha de parar i esperar-se. Ara, que l'any passat, quasi els xafa. I és que el progrés no respecta ni la llei ni les tradicions.

Molt prop de l'església parroquial, dedicada a Sant Jaume Apòstol, en la façana d'una casa, hi ha un petit mural de taulellets que representa al patró del poble, datat l'any 1799.³

Al final del mateix carrer de Bonavista cap avall, hi ha el casal

ANTIC CASAL DELS MARQUESOS DE MONTORTAL A AIACOR.

del senyor del poble. El darrer va ser la marquesa de Montortal. Exteriorment sembla una gran casa de llaurança. Tenia una altura més que va ser suprimida, però es conserva encara l'escala interior d'obra que hi accedia. Les propietàries em van mostrar la casa molt amablement. Al pis superior o planta noble que avui s'utilitza com a pallissa, es conserven unes motlures rococó d'escaiola que van pertànyer a la desapareguda capella, amb el sol i la lluna, fet que indica una advocació mariana. També hi ha nombrosos paviments amb taulellets decorats del segle XVIII i restes de sanefes decoratives a les

parets, unes de la mateixa època i d'altres del segle XIX.

El casal té adossada una almàssera que s'usava tant per fer oli com per fer vi. Es conserva tota la maquinària, premses, moles, esportins... Tan sols fa uns pocs anys que va funcionar per última vegada. Les dones m'explicaren detalladament cada pas del procés i quina funció tenien els distints aparells. És com si fos un petit museu etnològic.

Però trobe que allò més valuós del casal d'Aiacor, on segurament s'assentaria l'antiga alqueria musulmana que va iniciar el seu nucli

³ Actualment substituït per una reproducció.

> PATRIMONI PASSEIG PER LA VILA

ERMITA D'AIACOR.

urbà, és un mirador que s'obri a un costat de l'edifici, albirant l'horta de Xàtiva. El nom del carrer no podria estar millor escollit. Quina vista més bonica amb Annauir en primer terme i la ciutat i el Puig al fons. Pel mirador i descendint per unes escales, hi ha un llavador particular. La séquia de Ranés limita l'edifici per un dels seus costats. N'és misteriosa, aquesta séquia.

A Aiacor hi ha també un llavador públic molt pintoresc, cobert de teula i amb un frontó escalonat, perforat per un parell d'òculs, que sembla un mussol.

FRONTÓ DEL LLAVADOR D'AIACOR.

**LA TORRE DELS FRARES:
UN CEMENTERI ABANDONAT I EL RECORD DELS MERCEDARIS**

ESGLÉSIA DE LA TORRE DELS FRARES.

Dalt la Torre, a l'altra banda de la carretera, hi ha l'antic cementeri del poble. Ara ja no s'utilitza i n'hi ha arnes. Un digne lloc per al cultiu de l'apicultura. A l'interior, tot ple de brossa, els nínxols buits miren de front al curiós que trau el cap per la porta. La mort ens fa estranyament.

Al llogaret, res no queda de la torre que li donà nom i ningú no

guarda memòria de la seua localització. La casa que ocupava el solar de l'antic palau dels frares i més tard dels Cerdans, ja enderrocada, serveix com a corral de ramat. En la parròquia, restaurada fa uns pocs anys, van aparèixer nombrosos enterraments.

Els frares mercedaris de Xàtiva van ser senyors de la Torre fins que la van vendre als Cerdans, se-

nyors del veí lloc de Cerdà, per tal de poder reconstruir llur convent de Sant Miquel a la ciutat. Aquest convent encara es troba en peu al carrer dels Hostals, convertit en cases particulars que s'endinsen unes en altres. El claustre es d'ordre toscà. També es conserva el seu hort, situat entre els carrers dels Hostals i de la Reina, amb un viveret, dues lapides romanes i uns taulells de Sant Cristòfol.

> PATRIMONI PASSEIG PER LA VILA

Llegiu altres publicacions de l'autor sobre Canals

– *La revista de Canals* 2015: “El retaule d'ànimes del Mestre de Borbotó a la Torre de Canals”.

– *Muralls, palaus i retaules en el bicentinari del rector Blasco. Actes de les V Jornades d'Art i Història* 2013. “El Mestre de Borbotó i el retaule de la Torre de Canals”. Xàtiva, Ulleye, 2014.

Libres de festes de Canals:

– 1989. “Els escuts medievals de N'Alfons de Borja, Calixt III”.

– 1990. “Guia desficiosa de Canals”. “La torre i l'oratori del palau dels Borja”.

– 1991. “L'arquitectura religiosa de Canals al segle XX”.

– 1992. “El Casino Gran de Canals”.

– 1993. “El pont de l'Arcada”.

– 1994. “Les ximeneres industrials de rajola de Canals”.

– 1995. “L'església de Sant Antoni Abat de Canals”.

– 1996. “L'església de l'Encarnació de la Torre dels Frares”.

– 1997. “Els ponts de Sant Roc i Sant Antoni”.

– 1998. “Els cementeris de Canals”.

– 1999. “Dos documents per a la història de Canals”.

– 2000. “Coves i galeries en el subsòl de Canals”.

– 2012. “El plafó del Salvador del Goleró (Canals) i la fàbrica de Josep Fos”.

Llibre de festes d'Aiacor:

– 1988. “L'ermita del santíssim Crist d'Aiacor”.

– 1990. “Una visita al casal senyorial d'Aiacor”.

Catàleg de la Llum de les Imatges, Xàtiva 2007, fitxa 113.:

– “Judici Final amb la Mare de Déu del Rosari i el cavaller de Colònia”.

Llibres publicats per l'Ajuntament:

– *L'oratori i la torrassa del palau dels Borja a la Torre de Canals*, Ajuntament, 1990.

– *Els santets de Canals. Capelletes i plafons ceràmics de devoció popular*. Canals, Ajuntament, 2000.

Guió del documental *Imatges i espais dels Borja*.

Ajuntament de Canals, 1993, VHS.

Edició posterior en DVD de l'Ajuntament i *Notícia-7*.

Tríptics publicats per la Generalitat:

– “Canals. El retaule del Juí Final. Procés de conservació i restauració”. 1994.

– “Canals. La Torre dels Borja. Excavacions arqueològiques i procés de restauració.” 1995.

Tríptics turístics publicats en anglès, francès, espanyol i català per l'Ajuntament:

– “Canals, bressol del Papa Calixt III”.

– “La foguera de Canals”.

– “La Torre de Canals, baronia dels Borja”.

PER SABER-NE MÉS

– SIVERA FONT, SABASTIÁN: *Apuntes históricos descriptivos de la villa de Canals*. Canals, 1983.

– PAREJA I PRIMO, LLUÍS: *Canals Ilustrada*. Canals, 1978 (Sols el trobareu a la llibreria parroquial de Canals.)

– VORÁRINE, SANTIAGO DE LA: *La leyenda dorada, 1*. Alianza Forma. Madrid, 1984. pp. 107-111.

– G. ATIENZA, JUAN: *Santoral diabólico*. Ed. Martínez Roca. Barcelona, 1988. Pàgines 336-343.

– BLANCO FREIJEIRO, ANTONIO: “Cultura y simbolismo del cerdo”. *Canals, festes 1988*, pp. 33-34.

– OLTRA MAS, ALFREDO M.: “El bestiar de San Antonio Abad”. *Canals, festes 1989*, pp. 33-39.

– ARIÑÓ VILLAROYA, ANTONI: “Origen de la devoció a Sant Antoni”. *Canals. Festes 1989*, pp. 40-42.

– ARNAU PALOP, RAMÓN: *Memorial de un campanario*. Canals, 1988.

– ZARAGOZÁ, A., I SICLUNA. R.: “La arquitectura del agua en la Costera”. *Papers de la Costera, núm. 1*. Xàtiva 1981.

– *Riu Sants, guia ecològica*. Canals, 1985.

– SALVADOR SANCHO, M.ª TERESA: “Estudio sobre la “Lloca””. *Canals, festes 1988*. pp. 101-105.

– VILA I MORENO, ALFONS: “Recull toponímic de Canals i el seu terme”. *Canals, festes 1988*. pp. 46-68.

– ARNAU PALOP, RAMÓN: *Real monasterio de Santa Clara*. Canals, Canals, 1987.

– ALIMARA: *Les noces*. En Lp i casset.

– VILA I MORENO, ALFONS: “Notas sobre la localización de la ermita de Ayacor”. *Aiacor, fiestas 1986*.

– CEBRIÁN I MOLINA, JOAN ANTONI: “El mural de taulellets de Sant Jaume a Aiacor”. *Aiacor, festes 1988*.

---

1 Publicat al llibre de festes de 1990. El text té més de 25 anys, i algunes de les coses de les que parla han canviat o han desaparegut, cal tenir-ho en compte. Agraïm a Antoni Castells el treball de picar novament aquesta *Guia desficiosa de Canals*.

FOTO: REGIDORS CELEBRANT LA VICTÒRIA EL 14 D'ABRIL DE 1.931 BALCÓ DEL *CÍRCULO UNIÓN REPUBLICANA* AL CARRER BAIX.. EDIFICI MOLTS ANYS CONEGUT COM "FALANGE".

Francisco Maset Martínez, "Paco Barrina" *Primer alcalde republicà de Canals* *(Canals, 1896 – Ardis, França, 1973)*

> JOSE MARIA SANCHO NAVARRO / PAU ARNAU MOLLA

ANTECEDENTS

Els testimonis recollits indiquen que els Maset eren originaris de Castalla (Alacant) i que segurament el negoci de la recollida de pells en brut al qual es dedicaven va acabar instal·lant-los a Canals cap a l'any 1850.

Francisco Maset Martínez va nàixer a Canals el 14 d'abril de

1896 a la casa familiar dels Maset situada en el número 6 del carrer Beato Factor (al seu lloc hui hi ha un edifici construït als anys 70). Era fill de Romualdo Maset Juan i Salvadora Martínez Vilar. Va tenir cinc germans: José, Romualdo, Antonio, Salvadora i Ricardo. La seva infància va transcórrer entre Canals i Castalla. La família Maset

gaudia d'una bona posició econòmica com a conseqüència de la professió del cap de família com a comerciant de pells, "*con negocios en el extranjero, América principalmente*"(1).

El seu germà major, José, es va casar a Canals i va emigrar a Barcelona.

Romualdo va fer carrera mi-

FRANCISCO MASET MARTÍNEZ EN 1934.

litar arribant a ser capità. Va servir en Infanteria, en el Cos de Seguretat i Assalt. Li va sorprendre la mort a Alacant a l'octubre de 1936. Trobem una emotiva crònica del seu soterrat al periòdic d'Alacant "El Luchador" de l'1 de novembre de 1936. El seu germà Antonio va ser també militant d'Esquerra Re-

publicana i en acabar la guerra es va exiliar a Montauban (França). En aquesta ciutat va participar en l'organització del soterrat del que havia estat president de la República, Manuel Azaña. Antonio va morir en 1973 en un accident de cotxe.

Salvadora Maset es va casar amb el metge Carlos Lafora i sembla

ser que van establir el seu domicili en La Canyada (València).

El germà menut, Ricardo, va morir jove després d'una llarga malaltia pulmonar.

Francisco Maset va rebre una acurada educació, cosa poc freqüent en aquells anys. Es va allotjar a casa d'uns familiars a València i així va poder estudiar en l'Aliança Francesa (2). Allí va estudiar francès, aprenentatge que, com veurem més endavant, li va ajudar a sortejar els patiments i la tristor del seu exili. Acabats els estudis va treballar amb el seu pare com a comerciant encara que en algun document consta que va ser fumigador.

ENTRADA EN POLÍTICA

A Francisco Maset li atreia el món de la política i quan finalitzà la dictadura de Miguel Primo de Rivera el seu nom comença a aparèixer ja en diversos periòdics. Així trobem dues ressenyes al diari *El Poble*, periòdic fundat per Vicente Blasco Ibáñez i veu del seu partit, l'Unió Republicana Autonomista:

"19-2-1930 Canals. En esta población un importante grupo de republicanos ha decidido constituir un centro que sirva de baluarte de defensa de nuestros ideales de justicia y fraternidad. Forman el comité provisional Don Francisco Maset Martínez, Don Emilio Arnau Gallego, D. Jacinto Colomer Ferri, Don Antonio Gras

Alventosa, Don Enrique Gómez y Don Ramón Vila.

19-4-1930 Secretaria del Partit. Casa de la Democracia. Canals. *Desde esta importante población se remite a la Secretaría del partido la relación de los representantes para la asamblea: Emilio Colomer Ferri, Jacinto Colomer Ferri, Francisco Simó Duato, Blas Vidal Nadal y Francisco Maset Martínez.*”

Cal assenyalar que el Casino Republicà (a les fotografies consta com *Círculo Unión Republicana*) que s'esmenta en la primera ressenya de premsa és l'edifici que hui és Aula de Cultura, conegut popularment com “La Falange”.

Així fou que Francisco Maset s'afilià al Partit de l'Unió Republicana Autonomista (PURA). *“En su ideario figuraba el establecimiento de una República democrática, la separación de la Iglesia y el Estado -lo que se calificaba de anticlericalismo-, la independencia judicial, la reforma de la propiedad y la consecución de una autonomía provincial y regional”* (3).

PRIMERA ALCALDIA I DESTITUCIÓ (1931-1934)

Després de les eleccions municipals celebrades el 12 d'abril de 1931 Francisco Maset va ser escollit alcalde de Canals amb els vots de dotze regidors d'un total de tretze.

El partit de Maset Unió Republicana Autonomista (PURA)

havia obtingut 11 regidors i els socialistes dos. La dreta monàrquica no es va presentar a les eleccions a Canals (4). Aquesta és la relació dels nous regidors:

Francisco Maset Martínez
Francisco Cardona Arnau
José Mira Soriano
Eduardo Sancho Castelló
Antonio Segrelles Sancho
Blas Arnau Garrido
Manuel Sancho
Ramón Arnau Real
Vicente Cerdá Sanchis
Francisco Llopis Sancho
Joaquín Arnau Real
Jacinto Colomer Ferri
Joaquín Sancho Vila

La primera mesura de la nova corporació municipal republicana va ser canviar el nom de 29 carrers, substituint el noms religiosos i de tall monàrquic per altres noms laics o de caire republicà. Per exemple, la Plaça d'Alfonso XIII va passar a ser Plaça de la República (hui Plaça Major). Els projectes municipals més importants que hem pogut conèixer a través de les actes dels plens de l'ajuntament són: la construcció de diversos llavadors entre ells el del Goleró; l'adquisició de l'actual edifici de l'ajuntament a la família Guzmán i posterior adaptació del mateix; el començament de l'avinguda de Vicente Ferri, en aquell moment Avinguda de l'Estació; la continuació del projecte de les Escoles Noves, hui Col·legi Públic Calixto III, la primera pedra del qual es col·locà el 10 de novembre

de 1929, finalitzant-se l'obra en 1935. El tancament de les escoles tal com hui les coneixem es completà en 1936. En un primer moment des de la seva fundació a inicis de segle XX (1908) el PURA és un partit republicà d'ampli espectre polític. Amb l'adveniment de la República es refunda el partit derivant cap a posicions més conservadores. Així, doncs, podríem dir que es converteix en la versió valenciana del PRR (Partit Republicà Radical) d'Alejandro Lerroux. Aquesta deriva cap a la dreta del partit fa que aquells integrants més progressistes l'acaben abandonant al llarg dels dos primers anys de la República. Els sectors progressistes acaben majoritàriament en el nou partit fundat per Manuel Azaña, Esquerra Republicana. Els sectors conservadors del PURA, després del fracàs electoral de l'any 34, s'alineen amb el PRR de A. Lerroux, que en poc de temps desapareixerà com a partit, després de l'estrepitós fracàs en les eleccions de 1936. Aquest desmembrament del PURA afecta a l'ajuntament de Canals de manera que a partir de 1933 només 4 regidors recolzen a Francisco Maset mentre que la resta del PURA, sis regidors, recolzats en ocasions pels dos socialistes, arriben a bloquejar el normal funcionament de l'ajuntament: no es poden realitzar ingressos ni pagaments, ni es renoven càrrecs pel que finalment

14 D'ABRIL 1931. REGIDORS I PÚBLIC DAVANT EL CÍRCULO UNIÓN REPUBLICANA.

ha d'intervenir el governador civil, el qual destitueix a Maset com a alcalde i al tinent alcalde Francisco Cardona Arnau el 8 de març de 1934. Aquest fet pot emmarcar-se en el que està succeint a escala nacional on milers d'alcaldes, no afins al nou govern de dretes sorgit de les eleccions de novembre de 1933, aprofitant qualsevol anomalia i en abús de les seves funcions, van ser substituïts des dels governs civils corresponents (5). La resta de la corporació va votar com a nou alcalde a Blas Arnau Garrido el qual va obtenir 7 vots. Francisco Maset i la resta dels regidors que el segueixen ingressen en Esquerra Republicana l'1 de maig de 1934.

Ens relata la seva filla Therese que viatjava molt a Madrid per motius polítics freqüentant entre altres a Rodolfo Llopis, lí-

FRANCISCO MASSET.

der del PSOE. En un còctel va conèixer a qui més endavant es rebel·laria contra la República, el dictador Francisco Franco, aleshores sobrenomenat *el comandito*.

GUERRA CIVIL I SEGONA ALCALDIA.

Segons la documentació de la Causa General Francisco Maset va formar part de la Comissió Gestora de l'ajuntament de Canals entre 1936 i 1937 (6). Les actes dels plens dels anys 36, 37 i 38 no han pogut ser trobades (l'última és del 21-6-1935 i la primera és del 17-10-1938). Maset va fer les funcions d'alcalde fins a finals de gener de 1937

(7), sent substituït per Francisco Cardona Arnau, el qual sols va estar un mes en el càrrec,

CARNET D'AFILIAT A ESQUERRA REPUBLICANA.

FRANCISCO CARDONA ARNAU,
TINENT ALCALDE.

sent substituït per Emilio Flor. Segons els testimonis recollits al poble el seu comportament com alcalde durant l'any de guerra va ser exemplar, intentant en tot moment que no hi hagués violència.

Va tenir refugiades a les monges clarisses a casa de la seua sogra, Lucinda Sancho Pérez, que vivia al costat de l'església parroquial.

Diversos testimoniatges parlen de la seua intervenció perquè Salvador Ferri i Jacinto Ferri foren alliberats de la presó Modelo a València. En tornar tots dos a Canals, Evaristo Coloma (taxista) els va traslladar a Alacant des d'on van prendre un vaixell a Santander, salvant segurament aixina la vida.

Malgrat els seus desvetllaments, i sense que tingués responsabilitat alguna en els fets,

es van produir els assassinats de 8 veïns de Canals (dos d'ells a La Llosa) entre juliol i desembre de 1936, així com l'assalt al temple parroquial i al convent de les clarisses, també la crema d'imatges i documents de l'arxiu parroquial. Entre els veïns assassinats estaven el farmacèutic Eduardo Sanchis Peiró, germà de D. Rafael Sanchis Peiró, metge titular, i D. Julio Colomer, diputat nacional electe i advocat de l'estat, tots dos veïns de Canals. Per aquests fets Maset va ser injustament assenyalat com a responsable en la Causa General oberta en 1941. El que fou el seu braç dret a l'ajuntament, Francisco Cardona Arnau, va ser detingut a l'octubre de 1939 i afusellat a Paterna a l'octubre de 1940. En total van ser afusellats 13 homes que o bé pertanyien a la comissió gestora o al comitè revolucionari de Canals:

Francisco Cardona Arnau
José Mira Soriano
Eugenio Boluda Martí
Eduardo Palacios Sarabia
Ramón Galbis Moreno
Antonio Colomer Ferrer
Vicente Tornero Maset
Vicente Cerdá Sanchis
Rafael Real Calatayud
Victor Peiró Vila
Enrique Sanz Moreno
José Sanz Moreno
Ramón Sanz Moreno

Tots ells foren afusellats en 1940, excepte José Sanz Moreno que ho va ser en 1943.

És lògic pensar que si Francisco Maset no hagués marxat hauria acabat afusellat com ho foren la resta dels seus companys

Francisco Maset i Amelia Sarríó ja s'havien compromès per casar-se des de feia temps però el curs i les circumstàncies de la guerra civil van retardar la ceri-

CARNET DE SUBDELEGAT DE PROVEÏMENTS ZONA DE XÀTIVA

mònica religiosa. Finalment va poder celebrar-se les noces el 20 de maig de 1938. La cerimònia va ser oficiada per D. Raimundo Sarrió, tio d'Amèlia. L'11 de juny de 1938, naix la seua primera filla, Maria Amèlia (Marilín).

SUBDELEGAT DE PROVEÏMENTS ZONA DE XÀTIVA (1937)

Els seus bons contactes en el ministeri d'Economia i donada la seua militància en Esquerra Republicana, partit d'Azaña, en

aquells moments President de la República, li permeten accedir a llocs de responsabilitat en la *Dirección General de Abastos*, sent *subdelegado de abastos* a la zona de Xàtiva entre 1937 i 1939.

SORTIDA DES D'ALACANT EL 28 DE MARÇ DE 1939: EL STANBROOK

El Stanbrook atapeït de gent a punt de salpar. Vist ja l'avanç de la guerra civil i tement per la seua vida i la dels seus familiars Maset es veu obligat a fugir

STANBROOK, BUC CARBONER BRITÀNIC QUE VA EFECTUAR L'ÚLTIMA EVACUACIÓ DE REFUGIATS REPUBLICANS EL 28-3-1939.

EL MATEIX DIA QUE S'EMBARCAVA EN EL STANBROOK AMB LA SEUA FILLA.

del país. Sol·licita en el consolat francès de València un visat especial amb la idea d'arribar a Cuba passant primer per Marsella (8). Es trasllada a Alacant amb l'esperança d'agafar qualsevol vaixell que el porte a França, però al març de 1939 el port d'Alacant es troba bloquejat per l'armada dels rebels i l'aviació italiana, la qual cosa converteix en tasca gairebé impossible l'arribada dels vaixells contractats pel govern de la Segona República per evacuar als milers de refugiats amuntegats en el port. El seu amic Rodolfo Llopis havia intervingut en l'organització d'aquesta evacuació. L'amenaça d'enfonsament provoca que la gran majoria de les navieres compleixen els seus acords, ja pagats, i desisteixen d'apropar-se a aigües espanyoles.

“El 28 de marzo de 1939 el Stanbrook se hallaba fondeado en el puerto de Alicante esperando cargar naranjas y

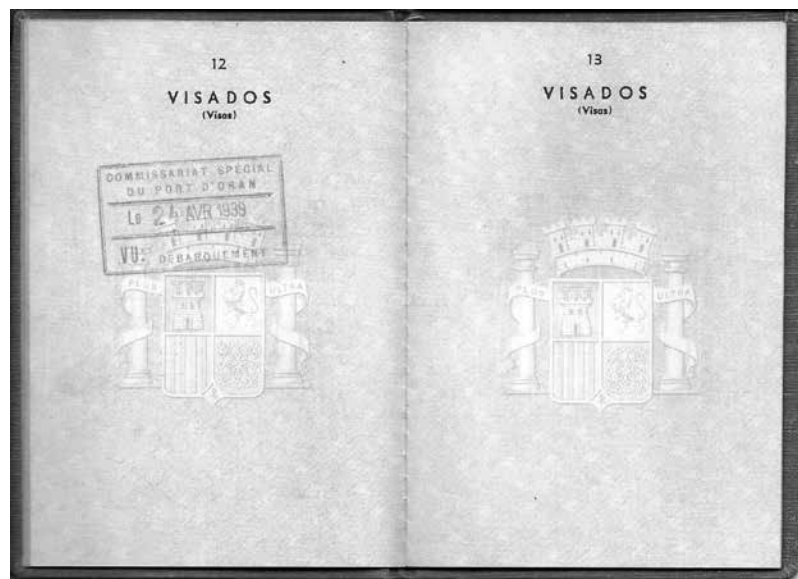

azafrán. El capitán del barco, el galés Archibald Dickson, al ver a los miles de refugiados que había en el puerto, desafió la orden que había recibido del propietario del carguero de no evacuar civiles y acogió a todos los que cupieran a bordo.

El Stanbrook zarpó al atardecer del 28 de marzo con 2.638 personas a bordo y sorteando los proyectiles lanzados por el crucero franquista Canarias que bloqueaba el puerto de Alicante. Para eludirlo el capitán Dickson puso rumbo a Orán, en la costa de Argelia, (y no a Marsella). Como el número de pasajeros que llevaba excedía con creces su capacidad navegó escorado, por debajo de la línea de flotación. Instantes después de zarpar cayó una bomba en el sitio donde había estado el barco fondeado". (9)

Podem imaginar el comiat de la familia Maset: Amelia, embarrassada de Lolita, i amb la seva filla Marilín en braços, abraçant al seu marit. Cap dels dos podia imaginar que haurien de passar 9 anys per tornar a veure's.

"Llegados al mar abierto, el capitán cambió el rumbo inicial para despistar a los aviones franquistas... veintidós horas después llegaban al puerto de Mers el-Kebir, una base militar a pocos kilómetros de Orán. Dos días después —gracias a las gestiones del capitán Dickson— las autoridades coloniales francesas dejaron de-

PASSAPORT DE FRANCISCO MASET AMB EL SEGELL D'ENTRADA A ALGÈRIA: 24 D'ABRIL D'1939.

sembarcar a las mujeres y a los niños, siendo acogidos en la antigua prisión del Cardenal Cisneros. Los hombres tardaron un mes en desembarcar por decisión de las autoridades francesas. Hacinados y con escasa alimentación muchos enfermaron. Las condiciones higiénicas del barco fueron

terribles, sólo dos letrinas para 1500 hombres". (9)

El nom de Francisco Maset Martínez no apareix en els llistats oficials de passatgers del Stanbrook (2.638 persones) per embarcar, segons fonts angleses van arribar a embarcar 3.016 persones. A més en el passaport de Maset consta

> HISTÒRIA

la seua entrada a Algèria en la data en què els 1500 homes van poder ja desembarcar, això és, el 24 d'abril de 1.936. La seva filla Therese relata amb passió aquests fets:

“La despedida con mi madre y mi hermanita fue desgarradora, como bien se puede imaginar; en el puerto de Alicante tras varios días de incertidumbre, pudo salir el barco que le llevaría lejos de su familia; mi madre tenía que salir después de dar a luz, unos dos o tres meses después, creo. A pesar de llevar los visados de la embajada de Cuba y del Consulado de Francia en su pasaporte, país al que se preveía debía hacer escala, el resultado del viaje fue un fiasco; debido a los bombardeos incansantes de los rebeldes franquistas, se decidió cruzar y atracó el barco en el puerto de Orán, Mers-El Khébir, en Argelia. El destino acababa de

firmar una sentencia terrible en su vida.

El 24 de abril de 1939, (sello del puerto de Orán) desembarcaron. Contrariamente a lo que se podía esperar de Francia, entonces país colonizador de Argelia, país democrático y amante de las libertades, la acogida por su parte a los refugiados fue desastrosa. Habían organizado campos de trabajo en el Sahara para llevar allí a los republicanos refugiados, y les hicieron trabajar en la construcción del Ferrocarril Transahariano, proyecto que acababa de empezar y por el cual esa mano de obra, gratuita y esclavizada iba a servirles en sus propósitos. Fue una auténtica aberración y una profunda humillación para esos hombres cuyos ideales eran justo lo contrario de lo que veían aplicar en su entorno; fueron llevados a Colomb-Béchar y a puestos

cercanos para el trabajo inhumano que les esperaba; poca comida, mucho calor y condiciones precarias de vida colectiva. Mi padre no quiso nunca explayarse sobre esa lamentable experiencia, tan vil y cruel; observó, y tomó nota; sabía que a partir de ahí su vida cambiaría radicalmente: la política, ya le parecía lejana y los discursos del apoyo esperado por Francia completamente decepcionantes; se sentía estafado. Sin embargo mantuvo la moral alta para poder salir de ese infierno lo antes posible y dar noticias a su familia; los meses pasaban y no podía siquiera escribir a mi madre; ella, ya había dado a luz, de otra niña, Lolita. Pero murió el bebé al mes y medio; mi padre no conoció pues a su segunda hija. Mi madre no había tenido noticias de mi padre desde su salida del puerto de Alicante, y pensaba que estaría en Cuba; sufrió mucho después de perder a su niña”.

CAMP DE TREBALL DE COLOMB-BÉCHAR. 1.939.

PRESONER A ALGÈRIA: 1939-1940. CAMP DE TREBALL DE COLOMB- BÉCHAR

La major part dels refugiats del Stanbrook van acabar en diversos camps de concentració a l'interior del Sàhara (Djelfa o Colomb-Béchar), sota la custòdia de fusellers senegalesos, obligats a treballar en la construcció de la via de ferrocarril transahariana. Francisco Maset va estar retingut

en el camp de Colomb-Béchar. Gràcies als seus coneixements de francès va poder treballar com intèrpret, guanyant-se el respecte de francesos i espanyols (10).

ALBERT CAMUS

Al cap d'uns mesos i a causa de les precàries condicions de vida en el camp de concentració Francisco Maset emmalalteix de tifus i és traslladat a l'hospital d'Orà. La seva filla refereix l'anècdota:

“Mientras tanto, en el campo de Colomb-Béchar, mi padre cayó enfermo: tifus. Las condiciones de higiene eran pésimas y la enfermería llena y poco provista de medios; al ser mi padre un hombre de recursos intelectuales y que sabía hablar francés, en el campo servía de intérprete y organizó clases para los que quisieron apuntarse; esa voluntad hizo que las autoridades francesas evacuaran a mi padre al hospital de Orán. No volvería nunca al campo del Sahara.

Salvada su situación de enfermo, siguió unos días en el hospital desde donde por fin pudo escribir y dar noticias de su paradero a mi madre. Era 1940 y, a finales de año, leyendo un día en su cama de hospital, un hombre bastante joven, que mi padre vio algunas veces asomarse a la sala común donde se encontraban los enfermos, se le acercó y, sentado en la cama se dirigió a él: me han dicho que es usted

español, republicano refugiado de la Guerra Civil. Le observé estos días; lee mucho y me gustaría charlar con usted...” mi padre le respondió que “sí, era español y refugiado de la Guerra civil...” Se trataba de Albert Camus, joven escritor lleno de inquietudes y que apoyaba plenamente la causa de los republicanos como venía ya publicando en el periódico “Combat”, que por cierto mi padre conocía. Allí charlaron, Camus le dijo que tomaba notas para un futuro libro basado en la denuncia del fascismo... años más tarde publicaría en efecto “La Peste”. Esta anécdota marcó a mi padre y por supuesto, cuando más tarde, nací, crecí y tuve uso de razón y reflexión, me la contó un día cuando, al volver de clase le dije:” papá tengo que leer una obra de Camus...” Entonces me enteré de la historia!”

Anys més tard, quan Maset ja estava establert en Relizane, van tornar a trobar-se en el cafè Puig. Camus acompanyava a la famosa cantant francesa Edith Piaf i al seu amant, el també molt conegut boxejador campió del Món, d'origen espanyol, Marcel Cerdán, en la seua gira per Algèria.

RELIZANE

Continuem amb el relat de la seua filla Therese:

“Después de su recuperación en el Hospital de Orán, un grupo de españoles ya organizados para atender a los refugiados le

puso en contacto con valencianos que vivían en una ciudad a unos 140km de Orán, RELIZANE (actualmente Lghizane).

Allí llegó todavía en 1940, solo, sin nada más que lo puesto. Los valencianos de Relizane se ocuparon muy bien de él y le ayudaron a encontrar rápidamente un trabajo no solamente digno sino que además andaban buscando a la persona adecuada para llevar un cine, gerente y programador; así entró a trabajar en el Cine REX de Relizane. Mi padre tenía una buena formación académica, su afán de lector y su curiosidad le llevaron siempre a interesarse por el cine de aquella época; conocía el cine de Hollywood, el francés esencialmente y algo del cine español, todavía en los albores de su producción. Eso le ayudó a llevar a cabo una tarea impecable al frente del Cinema Rex. Sin embargo y a pesar de la mejora en su situación no paraba de investigar el modo de poder reencontrarse con su familia; la contienda había terminado, Franco estaba en el poder y no podía imaginarse que la represión del Caudillo iría tan lejos: no volvería a ver a su mujer y a su hija hasta abril de 1948...

Su vida en Relizane transcurría tranquilamente, alternando su soledad con momentos de compañía de los amigos españoles: catalanes como Puig, dueño de un café, Montero madri-

leño, dueño de una pastelería, Miguel González, albañil extremeño, Guillem y Hermano, dos valencianos de Sueca, o los amigos "pieds-noirs", los Bèlia, Linares, Botella, Aparicio, amigos árabes, los Boukhaloua (uno de ellos fue más tarde nuestro médico de cabecera), o judíos, los Nouchi, Ben Sousse... Benamou, Hayach... Poco a poco formaron sus tertulias donde se hablaba de todo pero donde se evitaba caer en temas dolorosos.... Aprendió a llevar su casa, a cocinar, a ir a la compra al mercado central; una nueva vida totalmente opuesta a la que pudo imaginarse en su Canals natal... Mientras tanto y desde España, mi madre empezaba una lucha que sería muy larga y penosa por conseguir el pasaporte que la llevaría a Argelia.

Mi padre le pidió que le mandase libros de Agronomía sobre arroz y naranjos; sabía que el porvenir de esa tierra era la agricultura, campo que él desconocía por completo. Pero veía lejos y quería prepararse a otras salidas para atender mejor la seguridad y el bienestar de su familia. Así pues fue estudiando esos libros tan técnicos pero que para él fueron de gran ayuda, lo veremos más tarde."

En 1945 Francisco Maset s'allista per combatre als alemanys a França, és admès però no arriben a desembarcar a Niça doncs la guerra ja havia acabat i són retornats a Algèria.

RETROBAMENT EN 1948

Continuem amb el relat de Therese Maset:

"Mi madre con la ayuda de amigos influyentes en el poder, empezó a moverse para obtener el pasaporte; tras muchos viajes a Valencia, tras horas de espera, tras muchas situaciones humillantes por parte de las autoridades franquistas, por fin se hizo con la llave que le abría la puerta para poder reunirse con su marido. A principios de 1948, pudo leer, aunque con dolor, que podía salir del territorio español pero que no podría volver; así de contundente y cruel fue ese primer paso; más tarde una amnistía le concedería la posibilidad de volver. Empezaron los preparativos también con la tristeza de separarse de sus padres y familiares e irse en esas condiciones de imperativo del dictador. Mi hermana con 9 años fue haciéndose a la idea de no ver a sus abuelos que tanto quería y a su primo Antonio con el que se crió. Llevaba la tristeza en el rostro y dan fe las fotos de esa época... llegó el momento de marcharse; el viaje se emprendió en abril, primero rumbo a Marruecos en barco, luego hasta la frontera de Oujda en autobús y allí, al otro lado, en Argelia, esperaba mi padre con un amigo, en coche.... Por fin, el reencuentro; difícil es contar exactamente lo que sintieron los dos pero se puede uno imaginar cuanto amor y

cuantas lágrimas se escondían en el primer abrazo de la pareja .... Luego el encuentro de mi padre con su hija Marilyn, una niña que no conocía a su padre; un padre que la volvía a ver cuándo ya tenía más de 9 años y que había dejado con 9 meses de edad. La pesadilla terminaba en ese abrazo interminable de los tres ... "

Al final del gener de 1949 la família es veu ampliada amb el naixement de Therese.

En 1951 els germans Guillem, de Sueca, li proposen a Maset la gestió d'una nova finca de 400 hectàrees, situada a 7 km de Relizane, en Saint-Aimé, on planten arròs.

El 14 de juny de 1952 Francisco Maset realitza una declaració davant el cònsol d'Espanya a Orà (arxiu Therese Maset) que transcrivim:

"Que ha pertenecido al partido de Izquierda Republicana de la localidad de su residencia y que con su significación ha sido alcalde de dicho pueblo hasta el año 1937 en que abandonó el cargo. Fue designado por la Delegación Provincial para desempeñar el cargo de subdelegado de Abastecimientos en la zona de Játiva en cuyas funciones estuvo hasta el 26 de febrero de 1939 en que lo abandonó trasladándose a Orán (Argelia). No ha desempeñado el declarante ningún cargo de guerra, y en cuanto a sus funciones de alcalde en el periodo del

Alzamiento Nacional concretamente, en su conciencia y en su honor siente la satisfacción de haber actuado no como motor sino como freno”.

El 4 de març de 1953 s'emet un ofici (arxiu Therese Maset) per part del Ministeri d'Afers exteriors que transcrivim:

“El Consejo Supremo de Justicia Militar con fecha 27 de febrero pasado dice a este Ministerio lo siguiente: “La conducta de FRANCISCO MASET MARTINEZ” actualmente en el exilio, durante la extinguida rebelión marxista, pudiera estimarse como no constitutiva de delito y, en todo caso, se halla comprendida en los beneficios de indulto otorgados por los Decretos de 9 de octubre de 1945 y 27 de diciembre de 1946. Madrid, 4 de marzo de 1953”.

És a dir que sembla que Francisco Maset podia ja tornar sense por de ser represaliat, però no es fia i continua a Alger, la que ell considera la seva segona pàtria. I fa bé doncs de la Causa General hem rescatat declaracions de l'any 1962 (deu anys després de la primera exoneració) on tant el comandant de la Guàrdia Civil i l'alcalde de aleshores de Canals acusen a Maset:

“Ayuntamiento de Canals. Negociado Alcaldía. Número 971.

En contestación a su atto. Oficio de fecha 12 del corriente mes. N° 4.992, interesando

informes relativos a los cargos, conducta y actuación habida durante el dominio rojo, por el llamado FRANCISCO MASET MARTÍNEZ, nacido en esta población el día 14-4-1896, casado, hijo de Romualdo y Salvadora, manifiesto a V.S.: que dicho individuo le sorprendió el G.M.N. en esta población, desempeñando en aquella fecha el cargo de Alcalde Presidente del ayuntamiento, cuyo cargo ejerció durante seis o siete meses, aunque después de ser relevado del cargo, era quien mandaba en la localidad. Directamente no intervino en los desmanes cometidos, pero fue el inductor y responsable de las persecuciones, detenciones y asesinatos llevados a cabo con personas de derechas de esta localidad, así como de saqueos, requisas y otros actos de vandalismo. Dios guarde a V.S. muchos años. Canals, 22 de Junio de 1.962. El Alcalde”.

“Sargento Comandante del puesto de Canals.

En cumplimiento a su respetable escrito N° 4.993 de fecha 12 del actual en el que interesa informes acerca de los cargos, conducta y actuación habida durante el dominio rojo por el llamado FRANCISCO MASET MARTÍNEZ, nacido en Canals (Valencia) el día 14-4-1896, hijo de Romualdo y Salvadora, de estado casado, profesión fumigador, exiliado político desde la liberación

de Valencia por las Fuerzas Nacionales, tengo el honor de informar a V.S. que de las diligencias practicadas, se ha podido averiguar de las personas de mayor solvencia y afeción al Régimen actual que a dicho exiliado le sorprendió el G.M.N. en esta población, desempeñando el cargo de Alcalde de la Villa, cargo que continuó ejerciendo durante seis meses, y a partir de esta fecha, lo delegó a una persona de su confianza y sometida a su obediencia, la que en todos sus procedimientos actuaba bajo las órdenes del epigrafiado, considerándole por tanto inductor directo y único responsable de todas las persecuciones detenciones y asesinatos llevados a cabo con personas de derechas en la citada localidad, así como de los saqueos requisas, destrucción de objetos religiosos y quema de imágenes sagradas, valiéndose para realizar todas estas fechorías, de personal de otros comités ajenos al de esta localidad, motivo por el cual, y según la misma información, debido a la mala conducta en esta Villa, caso de hacer aparición, por la misma, sería objeto, tal vez, hasta de que le privasen de la vida.- El mentado informado es persona culta, sagaz y reservado, gran propagandista de las ideas marxistas y MASONERÍA, DE LA QUE ERA MILITANTE, íntimo amigo de FERNANDO VALERA, (11) alcalde de Valencia du-

CARNET DE REFUGIAT A FRANÇA DE FRANCISCO MASET.

rante el dominio rojo y en la actualidad destacado miembro político en el exilio y gran difamador en contra del Régimen español. -Barcelona .....”.

Aquestes declaracions es remeten a la Fiscalia del Tribunal Suprem a conseqüència d'inquirir, sobre Francisco Maset, el Fiscal del Tribunal Suprem a la Comandància de la Caserna de la Guàrdia Civil i l'Alcaldia de Canals per sol·licitar-ho a la *Comisión Dictaminadora de Repatriación de Exiliados Politicos* de què se li acusa a Francisco Maset doncs apareix com inculpat però no consta de què se li acusa. Tot això malgrat estar exculpat des de 1.953.

Volem puntualitzar que en cap dels testimonis recollits en la Causa General, on s'interroga a familiars i veïns, s'acusa a Maset de ser responsable dels fets, és més no existeix cap esment a la seva persona.

D'altra banda és ben sabut que en nombroses localitats de l'Es-

pat espanyol en els mesos posteriors a la rebel·lió franquista, es van produir assassinats tant de persones de dretes com d'esquerres sent els autors d'aquests extremistes d'un i un altre bàndol, grups incontrolats que de cap manera estaven recolzats per la República.

La repressió posterior a la guerra, canalitzada en la Causa Ge-

neral, va aprofitar els nombrosos casos que havien quedat impunes per castigar si cap encara més als vençuts, utilitzant per a això tota classe de declaracions falses que van portar a molts innocents bé a la mort, després de judicis llarguíssims i sense possibilitat de defensa, o bé a llargues penes de presó.

En els primers actes violents de la lluita per la independència algeriana, probablement al voltant de 1955, la finca de Saint-Aimé és incendiada pels rebels. És, aleshores, quan Pascal Monreal li proposa a Maset dirigir la seva finca de tarongers situada a Orleans Ville (hui Chlef). Així que tota la família es trasllada a viure a aquesta nova ciutat situada a uns 100 km a l'est de Relizane. En 1958, treballant la seva filla Marilín de mestra, se succeeixen atacs terroristes

ALS CAMPS D'ARRÒS DE LA FINCA DE SAINT-AIMÉ.

quasi totes les nits, per la qual cosa la família decideix tornar a Relizane.

Maset torna a treballar en la direcció d'una altra finca de tarongers en Relizane fins que es jubila en 1961, als 65 anys d'edat.

SEGON EXILI: FRANÇA 1962

El 9 de juny de 1962 la família es repatria a França fugint de l'assetjament independentista algerià. Francisco sol·licita el carnet de refugiats polític que li és concedit a l'agost de 1964. La família s'instal·la en Ardue prop de Montauban on el seu germà Antonio regenta un garatge de cotxes. Marilín es va casar a l'octubre de 1962 amb un militar i va reprendre la seva professió de mestra nacional.

Evita Maset en aquesta etapa relacionar-se amb els cercles republicans de Tolouse, segons relata la seva filla, encara amb hàlits de venjança.

“No quiere revivir el sufrimiento que la guerra ocasionó en su familia y prefirió pasar página aunque siempre conservaría sus ideales humanistas y de hombre de izquierda”(1).

Perquè coneguem millor el que va ser el seu pare, Therese ens refereix el regal que va rebre d'ell en complir 15 anys (1964): *“me llevó a parte, nos sentamos en el sofá y me dijo: Therese voy a hacerte un regalo muy especial que deseo que te acompañe en toda cir-*

LA FAMÍLIA MASET-SARRIÓ. PROBABLEMENT 1956 EN LA FINCA D'ORLEANS VILLE.

cunstancia difícil de tu vida, que te acompañará el resto de tu vida y que jamás debes olvidar, pero si intentar cumplir. Voy a regalarte una palabra. Esta palabra es TOLERANCIA.

Aquesta anècdota, prossegueix Therese, *“sea tal vez la que mejor define a mi padre como hombre honesto, hombre de bien que luchó por los ideales de libertad, un humanista.”*

RETORN A CANALS 1971

A l'estiu de 1971 la família va tornar a Espanya per uns dies. Passen per Barcelona on Francisco visita el seu germà José. Havien estat trenta-tres anys sense veure's!

Ja a Canals, va passar per davant de la que havia estat la seua casa,

estrenyent la clau a la mà, sense voler entrar o parar, *“ya no era su casa ni estaba su madre...”* (1).

En 1973 mor Francisco Maset en Ardue, envoltat dels seus, de la seva esposa Amelia i de la seva filla Therese (Marilín i la seva família vivien aleshores en Tahiti). Va morir en pau amb sí mateix i amb el Món. Va ser soterrat en el cementeri d'Ardue.

THERESE MASET. DOCUMENTAL “DESDE EL SILENCIO”.

En 2014 es va realitzar un documental per iniciativa de l'Associació de la Memòria Històrica, disponible en YOUTUBE, on es reflecteixen les adversitats de l'exili de milers d'espanyols re-

LÀPIDA EN EL CEMENTERI D' ARDUS.

publicans en el nord d'Àfrica. Therese Maset és entrevistada en aquest documental. Aconselem el seu visionat per a una millor comprensió del que va significar l'exili africà per als republicans espanyols.

Marilín va morir en Tolouse en 1994 a l'edat de 55 anys. Va tenir tres fills Gisèle (1964), Patrick (1966) i Jean-François (1968), que hui viuen a França i a Namíbia.

Amelia Sarrió va morir a València el 3 de gener del 2000. Les seves cendres reposen en Ardus al costat de les restes de Francisco Maset i Marilín Maset.

Therese Maset, professora de Literatura Espanyola en el Liceu Francès i hui jubilada, viu en l'actualitat a València.

AGRAÏMENTS.

Per descomptat a Therese Maset sense la col·laboració de la qual hauria estat impossible realitzar aquest article. A Paco Tormo, Alfonso Vila, José Antonio Polop, Marcial Martínez, Amelia Vidal, Teresa Mollá, Melín Mollá, Cristina Sancho Bru i a tots aquells que amb les seves respostes, dubtes, pistes, han facilitat aquesta petita recerca.

NOTES O ACLARIMENTS:

- (1) Segons testimoni de la seva filla Therese Maset.
- (2) Centre d'ensenyament per a la difusió de la cultura francesa a través de l'aprenentatge del francès.
- (3) Gran Enciclopèdia de la Comunitat Valenciana.
- (4) Aquelles eleccions municipals

es van plantejar com plebiscitaries a favor o en contra de mantenir la Monarquia. Després de la victòria de les candidatures republicà-socialistes en la majoria de les ciutats i l'abandó de l'Alfonso XIII del seu càrrec, el 14 d'abril es va proclamar la II República. Les eleccions es van realitzar amb la llei electoral anterior a la Dictadura, amb tan sol algunes modificacions per evitar les possibles influències o manipulacions caciquistes.

(5) La destitució s'emmarca dins del context de canvi de govern després de les eleccions legislatives de novembre de 1933, en la qual El PRR d'Alejandro Lerroux i la CEDA de Gil Robles (dreta republicana i no republicana) formaran govern i començarà una estratègia de destitució de primers edils no afins de forma sistemàtica.

(6) Després de la victòria electoral de la coalició d'esquerres, el Front Popular, en les eleccions legislatives de febrer de 1936, es van restituir gran part dels alcaldes destituïts després de la victòria de radical-cedistas al novembre del 1933.

(7) Segons la documentació econòmica municipal dels anys 36, 37 i 38 trobada en l'arxiu municipal Francisco Maset signa com alcalde fins a finals de gener de 1937. Le succeeix Francisco Cardona Arnau breument fins que a la fi de març és triat Emilio Flor Pastor.

(8) Les sol·licituds de visat les

THERESE MASET, FILLA DE FRANCISCO MASET. CANALS, AGOST 2016.

realitza a València en els consolatats de la República de Cuba l'1 de març i en el de la República Francesa el 4 de març de 1939.

(9) Wikipedia. Archibald Dickson.

(10) Les condicions dels camps de treball en els departaments francesos d'Algèria van empitjorar després de la signatura de l'armistici entre França i l'III Reich alemany el 22 de juny de 1940, ja que aquestes possessions franceses passaven a depen-

dre administrativament del govern col·laboracionista francès de Vichy, estat realment satèl·lit de l'III Reich.

(11) L'amistat entre Fernando Valera i Francisco Maset que tal declaració afirma no ha pogut ser confirmada ni desmentida. Aquesta persona va ser regidor de la ciutat de València, diputat en les corts republicanes i va acabar sent l'últim President del Govern de la II República en l'exili, encara que mai alcalde.

BIBLIOGRAFIA I ARXIUS

Gabarda Cebellán, V.: Els afusellaments al País Valencià (1938-1956). Universitat de València, Servei de publicacions. València 2007

Actes Ayuntamiento de Canals 1931-1939.

Arxiu Municipal de Canals.

Gran Enciclopedia de la Comunidad Valenciana.

Albert, A. y Subirats, S. (2012). DESDE EL SILENCIO. Exilio Republicano en el Norte de África [Archivo de video] <https://www.youtube.com/watch?v=BmHIWVoPnQ0>

Archivo Documental de la Memoria Histórica.

Archivo Prensa Histórica.

Archivo documental y fotográfico Therese Maset.

Vicente Sánchez, H.: Los Ayuntamientos del Frente Popular. Trabajo presentado en el Taller nº 15 La España del Frente Popular: Acuerdos y controversias (pp. 195-213) del XIII Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea. Albacete, 2016. <https://www.ahistcon.org/PDF/congresos/Albacete/comunicaciones/Taller%2015%20Alvarez%20Ledesma%20del%20Rey%20y%20Robledo.pdf>

Si tenen en el seu poder documents o testimonis nous que aporten valor a aquesta història poden contactar amb nosaltres al correu electrònic: jmsancho28@gmail.com

El Pi de Sant Vicent, el Pi de Santa Creu, festa i cultura popular

> FRANCESC TORMO MEJIAS

FESTA DE SANTA CREU, 8 DE MAIG DE 1954. IDENTIFICATS: MARIA JUAN SERRADELL (LA MELONA), RAMÓN POLOP (EL TIO TORRÓ, VIOLÍ) JULIO REQUENA (CAMETA, GUITARRA ESQUERRA), ANTONIO VILA GARRIDO (EL FONTERO, TROMPETA) JUAN CUQUERELLA (EL PASTISSER, CLARINET), JOSÉ MOLLÁ (RASPA, ACORDIÓ) BATISTE BORRÁS (CATARRO, GUITARRA DRETA), VICENTE BORRÁS (EN MOCADOR BLANC AL CAP). FOTO: PATIÑO.

Junt a les de Sant Antoni, a Canals tenim dues festes mes amb una remarcada singularitat: Sant Vicent, al barri de Sant Vicent, i la Santa Creu i la Verge de Fàtima a La Torre, precisament els barris més antics de la vila. Ens detenim especialment en este article en els dos actes més peculiars: la preparació i les pujades als respectius pins.

En molts llocs —arreu del món— es celebren festes al voltant del pí, maio, etc. però les característiques de les nostres encara mantenen un caràcter particular com es la pujada a un pí (o xop) que prèviament un grup de veïns dels respectius barris s'han encarregat de tallar, transportar, pelar i untar de forma que la superfície quede esvarosa per

a dificultar l'ascens. Ho defineixen com "cucanya": "1. Pal llarg llis i ensabonat, en posició vertical o horitzontal, pel qual cal enfilar-se o caminar per tal d'agafar com a premi un objecte lligat en un dels extrems. 2. Antena (pal, pi, xop, etc.) llisa i ensabonada per la qual s'ha d'enfilar o caminar el qui vullga obtenir el premi col·locat al capdamunt d'aquella; cast. *cucaña*".

EL BARRI DE SANT VICENT FERRER

El barri de Sant Vicent es l'origen històric de la vila. Els sinuosos carrerons que trobem –amb façanes pulcrament emblanquinades fins fa poc– delaten un urbanisme morisc, amb l'arquitectura tradicional valenciana de cases de poble amb un màxim de tres plantes i algun atractiu casal. També hi han dos retaules ceràmics antics (del segle XVIII), un de Sant Vicent i l'altre dels Sants de la Pedra.

A la vora transcorre la sèquia de Ranés i dos llavadors en desús, amb les pedres ben desgastades per l'enèrgic fregat de les peces de roba. Allí es trobava la primitiva església gòtica de la Sang (Segles XIII-XIV), les restes de la qual foren derruïdes definitivament l'any 1953. Per tot el terme estan escampats els seus carreus i trossos de columnes gòtiques.

Pel carrer de l'Església i per les places de la Sagrada Família, de la Santíssima Trinitat i de la Presó, totes dins del barri, transcorren les processons més rellevants a la vila: Sant Antoni, Corpus, Mare de Deu dels Dolors i Crist de la Salut. Molt a prop d'on estava l'església, a la plaça de la Presó, es planta *el Pi de Sant Vicent*, dins el programa de festes que veïns i veïnes celebren cada any el dia de Sant Vicent, el segon dilluns de Pasqua.

LA FESTA DE SANT VICENT

Mn. Sebastià Sivera Font, capellà de Canals a primers del segle XX, no massa entusiasta de les festes lúdiques canalines sobre les que deia: "Amigo de expansiones y francachelas este pueblo .....", descriu en 1906 el següent:

*"El día de San Vicente Ferrer celebran los Comulgares de impedidos con numerosa asistencia de fieles y mucha solemnidad, y á partir de este día empieza a celebrarse una serie de doblas ó fiestas de 'carrer' que dura por todo el verano. La calle de San Vicente y adyacentes celebran la fiestas del santo Patrón del reino de Valencia con misa y sermón en dialecto valenciano las más veces, pasacalles y serenatas en la dicha calle y plaza de la Carnicería, cucañas, carreras y danzas algunos años por la noche".*¹

No parla explícitament de la pujada al pi, possiblement ho qualifique genèricament com "cucañas".

La festa sempre ha estat organitzada de forma espontània per un grup d'amics i amigues, habitualment matrimonis veïns o ex-veïns del barri. Uns anys amb més dinamisme i altres amb menys. Per cert, enguany (2016) han sigut 6 parelles, fills o filles d'antics festers, que així

han commemorat també la seua festa de fa 25 anys, celebrant unes festes excepcionals, perfectament organitzades.

Sempre s'han celebrat, al menys, els actes religiosos com son la missa solemne honorant al sant i en sufragi dels veïns i festers/festeres difunts i, des de 1962 a instàncies del poeta local José María Ballester², el trasllat de la figura de Sant Vicent des de la Parròquia de Sant Antoni Abat, a Canals, fins a la Torre en una mena de seguici festiu que inclou l'acompanyament d'una colla de músics que interpreta peces festives. Una detall singular: la imatge es trasllada a muscles dels festers fins a la coneguda carretera d'Ontinyent, que fa de frontera entre Canals i la Torre, i a partir d'este punt es fan càrrec de la imatge un grup de joves veïns de la Torre, que son festers de Santa Creu. (El 2016, sols les dones). Després d'una cerimònia religiosa a l'església de la Torre, es repeteix el ritual del canvi de portadors. Pot interpretar-se una cosa així com que: en Canals la porten *els de Canals* i en la Torre *els de la Torre*. Finalitzat el trasllat de la imatge, festers i festeres reparteixen pa beneït per tot el barri, casa per casa.

Ara el pa beneït el fa un forn del poble. Abans els molins de Grau i de Colomer donàvem 40-50 kgs. de farina i entre les dones del barri s'encarregaven

¹ SIVERA FONT, Sebastián (1907, edició facsímil de 1983) *Apuntes histórico-descriptivos de la villa de Canals*. Ajuntament de Canals.

² Informa Antonio Artés Ferrero.

> PATRIMONI FESTES-CULTURA POPULAR

de fer-lo, pastant-lo i coent-lo.

Els més menuts tenen diverses activitats lúdiques: cucanyes com diversió o jocs en que competeixen per aconseguir premis, i també cavalcada i xocolatada, carreres amb sacs, equilibris en bicicletes, etc. També es pengen d'una corda perols que poden tenir aigua, farina, rates, caramels, monedes, etc. Amb els ulls embenats els xiquets colpegen els perols amb un garrot –mentre algú meneja la corda per a que no encerten- i el contingut es cau al damunt.

Per la nit sol haver una actuació musical rellevant, amb ball. Com hem dit, enguany la festa ha estat “extraordinària”: hi ha cantat l'excel·lent Pep Gimeno “Botifarra” amb un gran sarrau. En un altre article d'aquesta revista es dona compte detallat d'aquestes celebracions al 2016. En quan al finançament són els festers els encarregats d'arreglar el que es puga: sorteigs de loteria, rifes i *l'oferiment*: festes i festers van de casa en casa, sempre en un saquet de berena, demanant la voluntat, “*bona nit, l'oferiment per a la festa de Sant Vicent*” i el veí deixa caure al saquet el seu donatiu, la quantitat del qual queda en l'anonimat. Alguns anys, en l'arreglada de l'ofertament es feia sonar un esquellot a les portes de les cases, per anunciar-lo.

Ens conta Antonio Artés que l'any 1943 o 1944 un ramader del poble va donar un bou per a

rifar-lo i treure diners per fer la festa. Es van vendre totes les paperetes i el bou es va morir abans de ser sortejat. I que els anys 1970 i 1980 es van fer “*varietés*” i una orquestra va actuar a la plaça de la Trinitat.

Algun any s'ha representant l'obra teatral *LA PROFECÍA* escrita pel canalí Josep Maria Ballester i Juan, que tracta sobre la profecia de Sant Vicent a la mare del futur papa Calixte III. L'any 2008 els festers de Sant Vicent –lligant molt be *festa i cultura*- van editar el text d'aquesta obra en una publicació exemplar.

L'Ajuntament col·labora fent-se càrrec d'algunes despeses importants: colla de tabalers i dolçainers, banda de música o concert, etc.

La plantada i pujada al pi no s'ha fet sempre. Algun any no s'ha complert amb aquesta tradició; normalment perquè no hi han agut festers per organitzar-ho.

Com dèiem abans, l'organització es ben espontània i senzilla. Unes dies abans de Sant Vicent queden un grup de veïns i d'amics (4-5 parelles) i acorden el repartiment de tasques. Així és quan es tracta d'una celebració senzilla: la missa, el trasllat de la imatge i el repartiment del pa beneït; caben també alguns jocs per als xiquets. Quan es pretén fer una festa més completa i més lluada comencen les reunions organitzatives uns me-

sos abans per preveure la qüestió econòmica, especialment: loteries, rifes, etc. i la confecció i impressió d'un Llibre de Festes (programa d'actes) més complet i lluidor que es repartit per tot el barri. No sempre s'han fet els costosos llibres de la festa. Molts anys han fet un full-cartell anunciador que han penjat pels cantons del barri.

LA TORRE

La Torre (popularment *la Torreta*) és un altre barri ben antic de Canals, al sud de la vila, d'on cal destacar les restes (segles XIII-XIV) del Palau dels Borja, amb la Torrassa i l'Oratori, hui església de La Santa Creu, amb un Retaule d'Ànimes del Mestre de Borbotó del segle XVI. Mereix una visita per veure dits edificis, afortunadament recuperats i restaurats durant els anys 1992-1995. A l'interior de la torrassa, totalment destrossada fins eixos anys, hem conegut un galliner i diversos electrodomèstics moderns dels veïns de les cases frontereres. Amb aquest edifici feren mes be una reconstrucció. En aquesta barriada, aleshores territori de la veïna Baronia de Xàtiva, va néixer l'any 1378 Alfons de Borja i de Llençol, després Papa Calixte III. Com al barri de sant Vicent, les cases són les pròpies de les cases de poble valencianes, amb algun que altre desgavell arquitectònic propi dels *moderns*. El nucli urbà queda clarament

definit del de Canals i els *torrentins* (veïns i veïnes del barri) tenen un arrelat sentiment de veïnatge. La gent major encara parlen d'*anar a Canals*, al metge, l'ajuntament, mercat, etc.

Els barris de sant Vicent i la Torre són molt entranyables per als canalins, per factors històrics i per la seua identitat reforçada per les festes de que parlem.

LA FESTA DE SANTA CREU I LA VERGE DE FÀTIMA

També Sivera Font, al seu llibre de 1907 que hem citat abans, se n'ocupa de les festes de la Torre dient:

"CAPITULO XIV. OTRAS FIESTAS EN PRIMAVERA Y VERANO. El 3 de Mayo, día de la Invencción de la Santa Cruz, practicase la bendición de términos en la Cruz de la salida de la torre, construida en 1894 y costeada por el Dr. D. Filiberto Guzmán, y luego dobla con sermón a la Santa Cruz en la Iglesia de dicha torre. Por la tarde serenata y "pi" en la plaza del barrio, y luego la procesión del "Lignum Crucis", y otra vez serenata y "cordà" por la noche. Con ocasión de esta fiesta acude inmenso gentío de la metrópoli, que viene a llenar materialmente las pocas calles del referido barrio. En las Visitas Pastorales consta que esta fiesta ya se hacía en el siglo XVI"

El barri de la Torre celebra les seues festes a la Santa Creu i la Verge de Fàtima amb un destacat entusiasme i vitalitat del que participa pràcticament tot el veïnat.

Amb antelació i temps suficient (prop d'un any) s'acomboïen de manera espontània un grup d'amics i les esposes o novies que, automàticament, queden "investits" com *festers* i *festeres* per portar endavant l'organització de la festa, i el veïnat reconeix i dona suport a dita funció. Així, els festers emprenen en primer lloc el tema del finançament fent loteries i rifes al llarg de quasi un any, doncs hi ha que aconseguir una bona quantitat d'euros. La gran majoria del veïnat del barri i de la resta de la vila col·labora comprant participacions i es realitza l'*oferiment*, de la mateixa manera que al barri de Sant Vicent. L'ajuntament subvenciona de forma important les despeses, especialment assumint costos d'activitats musicals.

La realització dels nombrosos actes suposa una important dedicació dels festers i les festeres doncs hi ha molta faena a fer: penjar banderoles per tot el barri³, preparar els menjars: faves, caragols i begudes, servir-les amb les corresponents infraestructures que també tenen que prevenir per a tots els actes, participació en els actes religiosos: misses, processons, etc. etc.

3 El citat Antonio Artés ens informa que fa uns anys eren acompanyats per una rondalla mentre feien la penjada.

INCORPORACIÓ DE LA DONA

Fins a fa molt poc la participació de les dones es limitava a la preparació dels menjars, públics o privats, i la col·laboració en la venda de numerats de les rifes i la loteria, així com la participació, com a festeres, a les diferents processons junt els marits, i cura dels espais religiosos.

Enguany hem vist dones participar en la tallada del pi i la portada a muscles de la imatge de Sant Vicent que parlàvem abans.

Per a una integració plena sols falta la seua pujada als dos pins, el de Sant Vicent i el de Santa Creu.

TALLAR, PLANTAR I PUJAR AL PÍ

De les dues festes dediquem especial atenció als actes més singulars, els que es celebren al voltant del pi.

TALLAR

Unes dies abans de la festa els festers han acordat on tenen que anar a tallar el pi. Ho han parlat amb el propietari. Els darrers xops els donava l'industrial Jose Maria Grau. Hi ha agut anys que el pi o xop era furat per la nit. L'amo, quan anava a la xopada, es sorprenia de la falta d'algun arbre. Faltaven dies per a la festa i s'ho temia: o els de la Torre o els del barri de Sant Vicent havien estat per allí. A vegades es cabre-

> PATRIMONI FESTES-CULTURA POPULAR

java, altres no. S'ho prenia com la seua col·laboració particular a la festa.

Nosaltres solament hem presenciat el tallat de pins, (pi blanc, o pi carrasco "*Pinus halepensis*", cap vegada de xops. Hem vist com es tallaven pins a la Serra Grossa, a la partida *el Túnel*, donats per Ramón Arnau Palop, propietari d'un bon pinar. En aquest cas sempre ha estat present Antonio Artés Ferrero, veí del pinar i expert en les festes de Sant Vicent i la Torre, que aconsella quin pot ser un bon pi: alt, el més dret possible, ni massa gros ni massa prim, i que estiga fàcil de treure'l al camí. Allí es presenten els festers que van atenent les indicacions d'Artés i de l'encarregat de tallar-lo. A vegades tarden més en triar-lo que en tallar-lo: *este és massa prim, aquell es massa gros, eixe està massa lluny i costarà de treure* 1, ...

Triat el pi, el tallador tira mà de la moto-serra i en un tres i no res es fa amb l'arbre, que va caient lentament, fent un angle de noranta graus, amb la dignitat d'un ésser vegetal amb molts anys damunt. Abans ho feien amb una destrat gran i apropiada perquè hi havia que pegar amb força molts cops. Te una alçària de 13 a 15 metres.

Una vegada tallat es poda tot el brancatge per poder-lo treure i amb cordes van tirant d'ell fins al camí o lloc on el puga carregar el camió que està espe-

rant-lo. Abans, com que la xopada estava prop, el portaven a muscles fins a la plaça.

Hem conegut a talladors com José Maria Juan Morales (*Trápula*), llenyater i Ramón Vidal Polop (jardiner) net del *tio Torró*, personatge torrentí molt popular al barri, que han fet la faena amb generositat. També el transport amb camió-grua que porta el pi fins la plaça, habitualment de l'empresa Vicente Giménez, es fa de forma gratuïta. La tallada i transport finalitza amb un bon esmorzar d'entrepans on participen festers, talladors, transportista i col·laboradors.

PLANTAR

El camió transporta i deixa el pi a la plaça de la Presó (al barri de Sant Vicent) o a la placeta formada al carrer de Calixte III, a la Torre, i es minuciosament escorçat amb destrat. Si el pi te capoll es deixa ben retallat i si no el te se'n lliga un junt un cercol metàl·lic que normalment es una llanta de roda de bicicleta d'on penjarà un coet sense explosiu i el regal per als muntadors. El dia de la pujada, pel matí, dilluns de Sant Vicent o diumenge a la Torre, es abundantament untat amb morca o un altre producte que el deixi relliscós per dificultar l'escalada i immediatament es posen a plantar-lo en un forat que hi ha en el sòl, que te sols aquesta funció. El pi es elevat per la grua

del camió amb l'ajuda de grosses cordes lligades a ell que son tensades des dels balcons i finestres de les cases del voltant, on queden fortament nuades per que el pi quede dret. Unes falques de fusta en la base, dins del forat pressionen el pi i fixen la seua verticalitat. Allí presidirà la placeta fins a les 6 de la vesprada en que començaran els preparatius de la pujada. Son els festers, principalment, i els voluntaris que vulguen els encarregats de les faenes de la plantada. Ens informen que un veí, Pepe Juan "*Calistro*", s'encarrega tradicionalment de subministrar aquestes cordes a la Torre.

Mentre es planta el pi, els festers i el nombrós públic espectador tasten cacau i tramús, acompanyats amb vi de bota i cervesa.

PUJAR

Acabat el dinar principal de la festa⁴ amb una paella de conill i pollastre (*del corral*, ens conta Maria Calatayud Sancho, de 95 anys) faves i carxofes, i després de la sobretaula, el públic, sobre les 5.30 de la vesprada,

4 Hem vist algun dinar autènticament pantagruèlic: vermut generós (papes, cacaus, ametles, pernil, formatge, clòtxines, escopinyes (*berberetxos*), paella, ensalades, vi, cervesa, sangria, llimonada, cafè i diverses classes de pastissos i tortades, i de licors, conyac, mistela, anís, whisky. La taula, ben allargassada, després de l'àpat quedava com un camp de batalla.

comença a acudir als voltants del pi i als balcons i finestres de les cases que l'envolten. A les 6 es presenten els pujadors, una colla de 6 a 8 joves amics en roba apropiada per la faena amb uns quants sacs d'algeps per anar eliminant l'esvarositat del pi. També porten unes quantes botelles de litre de cervesa que van empinant-se sovint, per animar-se. Comencen adherint l'algeps a grapats a la fusta enviscada, neutralitzant així l'efecte esmunyedís. Poc a poc van pujant, ajudant-se mútuament, plantant-se uns a muscles d'altres que estan de peu en terra, fins als 4 ó 5 metres. A partir d'aquesta alçària els pujadors escalen ben abraçats al pi amb braços i peus. A vegades sols i a vegades recolzant-se en el company o companys que tenen baix també fermament abraçats al pi per ajudar a mantenir-se al que està dalt que te que usar les mans per fixar l'algeps. Quan s'arriba a certa altura, l'algeps es llença des de baix en saquets de berena que el muntador te que agafar amb una ma, perquè l'altra està fortament abraçada al pi. Així, poc a poc, fins que quasi tot el pi queda amb l'algeps que permet que un dels muntadors arribe fins el cop. Allí te penjat un coet sense explosiu al que li cala foc i baixa ben de presa per no cremar-se, o l'agafa i quan ha baixat l'encén i amb la flama dibuixa una creu al pi.

La pujada es un ritual plenament col·lectiu. Sols l'estreta

col·laboració de varies persones fan possible l'arribada al caramull.

Tota l'escalada ha estat continuament amenitzada amb música festívola d'una colla de dolçainers i tabaleters o una xaranga de músics. I la gent l'ha presenciada menjant faves bullides i cervesa, de nou.

Acabada l'escalada –i com homenatge– els pujadors que han arribat fins el capoll, un primer i l'altre ajudant-li, son passejats a muscles dels seus companys per diferents carrers, amb l'aplaudiment efusiu del públic.

Abans en compte del coet, hi havia penjat en el cercol metàl·lic que parlàvem abans, un conill, un pollastre, una bota de vi i un rotllo de pa –per fer una paella–, eixe era el premi. Recordem que allà dalt hi havia un conill agitant-se contínuament de l'ensurt. Hui el premi consisteix en donar-los diners per fer-se una bona paella.

La pujada requereix molta força, molta agilitat i molta destresa. No és qualsevol cosa. I es un esforç col·lectiu: tots treballen per que sols un arribe al capoll. Al pi de Santa Creu hi han molts pujadors famosos (quasi tots veïns del barri): ens recorden els germans Manolo i Abel Borràs "*Catarros*", José Maria Calatayud "*Pacalo*", Jose Maria Mira "*el Conde*", Antonio Morales Juan "*Pixaconills*", Agustín Micó, els germans Ja-

vier i Antonio Sanchis Belda "*Melons*", José López "*Biscocho*", alguns d'ells, (com José Maria Mira sobre el que adjuntem una entrevista) baixaven, temeràriament, del pi cap en avall. No es recorden accidents importants en la pujada.

ALTRES LLOCS ON ES CELEBRA LA FESTA

Hem trobat infinitat de llocs en tot el món on es celebren festes semblants a les que descrivim. Citarem sols les que tenim més a prop., i altres viles valencianes:

L'Àlvar Monferrer⁵ cita: Montesa⁶, Moixent, Benigànim, Palomar, Agres, Altea, Dènia, Calp, Torralba del Pinar, Castellfabib, Vallanca, Casas Altas, Planes de la Baronia, Sueca, Sot de Ferrer,, Agullent, la Pobla Tornesa, Sant Joan de Moró.

També a Catalunya i a la resta de l'Estat espanyol s'hi celebren en nombroses viles. Hem pogut aconseguir imatges de les festes de l'arbre de maig en Igualada (l'Anoia, Barcelona) i la festa del pi de Les Llosses (El Ripollés, Girona).

5 ELS MAIGS, dins *Calendari de Festes de la Comunitat Valenciana*, 1999. Fundació Bancaixa.

6 Hem parlat amb veïns de Montesa que ens ho confirmen i informen que fins els anys 90 també pujaven de forma semblant a la Torre.

> PATRIMONI FESTES-CULTURA POPULAR

Hem trobat la festa *Bisket Jatra* al Nepal. Per tota Llatinoamèrica es celebra el *palo ensebado* (Bolívia, Xile, Mèxic, Panamà, Puerto Rico, etc.), *palo enjabonado* (Uruguai, Argentina, etc.).

ORÍGENS I SIMBOLISMES

Si bé hui –i almenys des de la industrialització– les festes que es celebren al voltant dels arbres tenen un component declaradament lúdic i esportiu –l'esforç físic és important–, en un context plenament festiu com són les que descrivim de Canals, considerem interessant profunditzar un poc en els orígens de les pujades ó escalades als arbres.

Hi han múltiples i diferents anàlisis etnològics i/o antropològics sobre l'origen d'aquests ritus i una amplíssima bibliografia. Hem anat cercant per poder oferir unes idees bàsiques.

Estem en unes festes primaveraques i en aquest respecte aprofitem d'un treball d'Abel Soler⁷ aquest text de Mircea Eliade:

“La primavera és una resurrecció de la vida universal i, en conseqüència, de la vida

humana (...). La idea de regeneració col·lectiva de la humanitat per la seua participació activa en la resurrecció de la vegetació i, per tant, en la regeneració del Cosmos, està implicada en moltíssims rituals de la vegetació”.⁸

Antonio Ariño⁹, parla de *dendrolatria* en referència a un primitiu culte d'adoració i reverència als arbres, i assenyalava:

“Els arbres amb un cert valor simbòlic poden ser agrupats al País Valencià en tres grans grups fonamentals: arbres-aparició o santuari, arbres festius i arbres-centre o eix de la plaça.”

Les celebracions a Canals s'emmarquen com “arbres festius” sobre els que continua dient Ariño:

Arbres festius.

Dins aquest grup poden realitzar-se una sèrie de *subclasificacions donada la gran varietat de contextos rituals i de costums en què s'inscriu l'arbre festiu. Però totes elles coincideixen a atorgar a l'arbre un paper eminentment festiu podem distingir-ne els següents tipus:*

– *Arbres nadalencs.*

– *Barraques diablers de la Santantonada o estructura de la foguera basada en un arbre central.*

– *Arbres-maig, col·locats en diferents dates de l'any, però, preferentment en Pasqua.*

– *Jardins de pasqua parcialment assimilables als anteriors.*

– *Enramades de maig, del Corpus, de festes majors.*

– *Creus de maig.*

Abans d'aturar-nos en la descripció d'alguns d'aquests tipus convé assenyalar que gairebé tots aquests elements vegetals de caràcter festiu es desenvolupen en un cicle temporal que va des de gener fins a juny aproximadament”.

D'acord amb aquestes classificacions el pi de Sant Vicent i el de la Santa Creu formen part dels arbres-maig de Pasqua.

Quan el ritual es circumscriu a la tallada, transport i nova plantada (mes be muntatge de l'arbre en un carrer o plaça urbana) en alguns casos amb la celebració de balls o danses al seu voltant¹⁰, puguem parlar d'un origen de caràcter *dendrològic*.

7 SOLER, Abel (2007) Aspectes d'una festa mil·lenària. Ajuntament d'El Palomar. Generalitat Valenciana. (Molt interessant. El contingut ens ha animat –i ajudat– per redactar aquestes notes. Les seues investigacions ens donen llum sobre aquestes celebracions.)

8 ELIADE, Mircea (1954) *Tratado de historia de las religiones*. Instituto de Estudios Políticos. Madrid.

9 ARIÑO, Antonio (1988), *Festes, Rituals i Creences*. Edicions Alfons el Magnànim. Temes d'Etnografia Valenciana (IV). València.

10 Ben a prop, en El Palomar (la Vall d'Albaida) celebren la festa de la Verge dels Desemparats i la Festa del Xop el segon diumenge de maig. Allí tallen un xop i el porten a la plaça, celebrant-se al seu voltant uns interessants ball dels pastorets i de la bandera. Hui ja no ho fan però anys enrere també pujaven al xop.

Mentre que si el ritu com-prèn a més el grimpar (ascendir, escalar, pujar) pel pi, com es el nostre cas, l'antropòleg Honorio Velasco, en un estudi titulat "Fiestas de mayo en la tierra de Alcalá" estima que:

*"El ritual del pal-maig és un ritual més entre els quals contribueixen a donar entitat i cos a la "quinta". Les seues diverses fases poden ser concebudes com un conjunt de proves iniciàtiques en les quals cal posar en joc la força, l'audàcia, la tècnica, l'habilitat i l'articulació dels esforços individuals. No és cada individu, sinó cada "quinta" la que és sotmesa a prova, diferenciant-se de les "quintas" anteriors (es fomenta així la rivalitat entre elles). Transportar un arbre de més de 20 metres, arbre que ha de ser com més alt siga possible, dret, íntegre, pelat i amb la capota idealitzada. Posar-ho en peus, erecte, per mitjà de cordes i suports mínims. Grimpar per ell fins a la capota ... **No és un culte a l'arbre, en tot cas és dominar un arbre, mostrar que es té tanta força, tant coratge i tanta habilitat com els majors, i açò és mostrar que hi ha esperança que la comunitat es mantindrà i perviurà. Aquest ritual és una bestreta que açò serà així. En aquestes proves iniciàtiques no solament intervenen els quintos, sinó també alguns majors "encarregats" de transmetre'ls les tècniques**".¹¹ (La negreta es nostra).*

11 VELASCO, Honorio (1982), dins Tiempo de fiesta. Ensayos antropológicos sobre las fiestas en España. Madrid.

Tot i que els diferents rituals tenen un estret lligam de primitiu culte a la natura, es interessant conèixer també aquesta versió de Velasco.

Pel que fa a l'escalada a l'arbre (pi, xop, etc.), estem davant uns rituals procedents d'antics cultes a la vegetació i de dominació de la natura que, amb el transcórrer de les transformacions socials, econòmiques i culturals han esdevingut hui en jocs o diversions pròpies d'uns temps i d'uns espais festius populars.

Respecte de l'origen històric de les celebracions a Canals, l'historiador canalí Alfonso Vila, al treball del llibre de festes de Santa Creu de 1994, ens diu:

*"Antany, els joves canalins tallaven un pi -d'amatgat- dels propers vessants de la Serra Grossa, i últimament sol plantar-se en el seu lloc un xop, que acostumen a demanar a l'amo d'una "xopada" propera al poble. En aquests casos i des de immemorial, **encara que la primera constatació escrita és dels inicis d'aquest segle (XX)** les dates de celebració s'adapten a les festes de Sant Vicent i l'Exaltació de la Santa Creu (3 de maig o diumenge següent) respectivament. (Original en castellà, la negreta es nostra).*

Per altra banda, Sebastián Sivera Font (1907) afirma: "En las Visitas Pastorales consta que esta fiesta ya se hacía en el siglo XVI".

I a la xarxa hem localitzat una pintura de Goya, titulada *La cucaña* –que reproduïm a les imatges– que data de 1786-1787, previsiblement localitzada a l'Aragó.

FESTES POPULARS

Aquestes festes canalines de Sant Vicent i Santa Creu s'emmarquen perfectament en la definició de *fiesta* que han elaborat Antonio Ariño i Sergi Gómez, en un estudi recent on assenyalen:

*"El terme "fiesta" procedeix del llatí "festum". Apareix des d'antic en les llengües romàniques i en un sentit trivial designa qualsevol reunió de gent amb propòsit de diversió, però en la seua accepció més plena, s'entén com una pràctica col·lectiva consistent en un conjunt d'actes, que es desenvolupen en un temps /espai específic, mitjançant els quals hom celebra alguna cosa. Per celebració entenem l'expressió pràctica i la simbolització gratificant del valor, sacralitat o transcendència que el subjecte celebrant atorga a l'objecte celebrat. Així concebuda, la festa és una institució social i un fenomen específicament humà. Els estudiosos n'han destacat la natura complexa, extraordinària i paradoxal: **consisteix en un fet social total, que aglutina al seu si i resumeix les més diverses arts i formes d'expressió, Es defineix en relació dia-***

PROCESSÓ A LA VERGE DE FÀTIMA. FOTO: XIMO PÉREZ

lèctica amb la vida quotidiana, trenca amb el temps de treball i submergeix els participants en un ambient que propicia i intensifica interaccions emotives; conrea la paradoxa en mesclar en una síntesi, no exempta de tensió, el ritual i el joc, la cerimònia i la diversió, el respecte a la tradició i l'espontaneïtat, allò espiritual i allò corporal, allò íntim i allò públic. Mitjançant la festa, hom expressa i afirma una dimensió clau de l'existència comunitària que posa en joc els més diversos registres de la vida social: temps sense temps, sostret a la duració, suspès en l'èxtasi joïós de la plenitud; extraordinari al temps que cíclic i repetitiu; institució generadora d'espon-

taneïtat; lúdica i autojustificant, però també doll d'obscura sacralitat. En essència, és una acció simbòlic-ritual, que té, com la metàfora, l'extraordinària capacitat d'evocar i afirmar una realitat inaccessible a la descripció directa; una realitat que només pot ser enunciativa gràcies al joc dels rituals i dels símbols i la transgressió de les significacions corrents del nostre llenguatge i del nostre comportament....."¹²

I des de la nostra proximitat vital i emocional les trobem singularment populars segons

¹² ARIÑO, Antonio; GÓMEZ, Sergi. (2012). *La festa mare. Les festes en una era postcristiana*. Museu Valencià d'Etnologia Diputació de València. València.

el concepte de Peter Burke¹³ (historiador anglès i professor d'història cultural) quan afirma:

"Cultura popular: sistema de significats, actituds i valors compartits, i les formes simbòliques en les quals s'expressen o en les quals estan incorporats: una cultura no oficial, cultura de les classes no privilegiades, de les 'classes subalternes' com les anomenava Gramsci".

(Al llibre de festes de la Torre de 1999 col·laborarem amb el article "*Els pujadors al pi de Santa Creu*", la lectura del qual pot complementar el present treball).

¹³ Citat per Carlos Martínez Shaw a *La història de la cultura popular en l'edat moderna*, (Altafau-lla, Barcelona, 1985).

PROGRAMA DE FESTES DE SANTA CREU DE 1989

**FIESTAS EN HONOR
A LA SANTA CRUZ
Y NUESTRA SEÑORA DE FATIMA
DE LA TORRETA DE CANALS
AÑO 1989**

PROGRAMA

DOMINGO, 30 DE ABRIL _____

A LAS 7'30 HORAS Concurso de Tiro y Arrastre.

VIERNES, 5 DE MAYO _____

AL MEDIODIA Disparo de cohetes y volteo de campanas.

A LAS 21 HORAS Festival de Paellas.

A LAS 23 HORAS Extraordinario baile popular amenizado por la orquesta "ORIENTACION".

SABADO, 6 DE MAYO _____

_____ DIA DEDICADO A LA VIRGEN DE FATIMA

A LAS 11 HORAS Cucañas para niños con premios.

AL MEDIODIA Disparo de cohetes y volteo de campanas.

A LAS 16'30 HORAS Pasacalle por la Banda Unión Musical Sta. Cecilia.

A LAS 17 HORAS Gran Cabalgata por el barrio.

A LAS 20 HORAS Misa y procesión en honor de la Virgen de Fátima. *

A LAS 23 HORAS Baile de FISFRACES, amenizado por la orquesta "GALAXIA".
Al finalizar el baile "CORDA".

DOMINGO, 7 DE MAYO _____

_____ DIA DEDICADO A LA SANTA CRUZ

A LAS 7 HORAS "DESPERTA" por el barrio acompañados por la banda Unión Musical Sta. Cecilia.

A LAS 9'30 HORAS Pasacalle por la banda de Música.

A LAS 10 HORAS Procesión con traslado de la Santa Cruz desde el Templo Parroquial a la Cruz de término. Bendición de los campos y seguidamente Santa Misa.

AL MEDIODIA Al finalizar vino de honor y reparto de Pan Bendito.

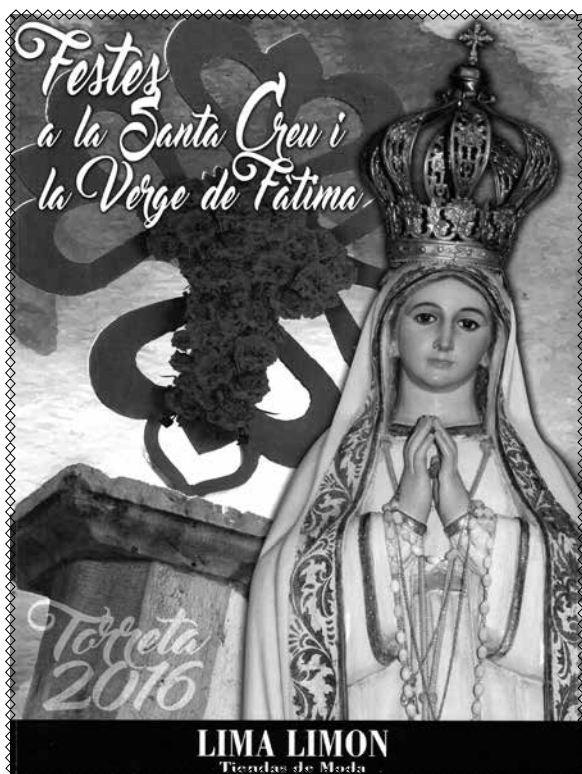
A LAS 16 HORAS Gran "CORDA" y al terminar "PUJA AL PI".

A LAS 20'30 HORAS Procesión de la Vera Cruz, de regreso al Templo Parroquial.

A continuación gran "CASTILLO" de fuegos artificiales y FIN DE FIESTA.

PROGRAMA DE FESTES DE SANTA CREU DE 2016

PROGRAMA 2016

Divendres, 29 d'Abril

A les 10 de la nit.
CAMPIONAT DE TRUC. 1ª Jornada.

Dissabte, 30 d'Abril

A les 8 de la vesprada.
SAINET amb El Grup de Teatre "AGERMANATS" a la plaça del Torredó.

A les 9:30 de la nit.
SOPAR POPULAR. Entrepà de blanc i negre al carrer Calixte III.

A les 10:30 de la nit.
CAMPIONAT DE TRUC. 2ª Jornada.

A les 11 de la nit.
DISCO-MÓVIL. Patrocina: Excm. Ajuntament de Canals.

Diumenge, 1 de Maig

A les 8 de la vesprada.
CONCERT a càrrec de "LA UNIÓ MUSICAL SANTA CECILIA". Patrocina: Excm. Ajuntament de Canals.

Divendres, 6 de Maig

A les 5:30 de la vesprada.
JOCES INFANTILS, cucanyes, carrera de sacs...
A continuació, XOCOLATE I BAMBES per a tots.

A les 7 de la vesprada.
GLOBOTÀ. Patrocina: L'Associació La Corda de Santa Creu.

A les 10 de la nit.
FINAL DEL CAMPEONAT TRUC.

A les 11 de la nit.
BALL amb DJ'S.

DE FESTES

Dissabte, 7 de Maig
Dia de la Verge De Fátima

De 10 del matí fins a la 1 del migdia.
III ENCONTRE DE BOIXETS al carrer Calixte III.

De les 11 del matí fins a la 1 del migdia.
PARC INFANTIL. Patrocina: Excm. Ajuntament de Canals

De 1 a 2 del migdia
Visita dels personatges de DISNEY MICKEY i MINNIE. Que obsequiaran en regals als assistents.

A les 2 del migdia
VOLTEIG DE CAMPANES.

De 4 a 6 de la vesprada.
PARC INFANTIL. Patrocina: Excm. Ajuntament de Canals

A les 5 de la vesprada.
GRAN CAVALCADA.

A les 8 de la vesprada.
MISSA I PROCESSÓ en Honor a LA VERGE DE FÀTIMA .

A les 12 de la nit.
CORDÀ al carrer Calixte III, a càrrec de "La Associació La Corda de Santa Creu".

A continuació
BALL amenitzat amb l'orquestra "DISCOVERY".

Al descans
LLIURAMENT DELS PREMIS DEL TRUC.

10

Diumenge, 8 de Maig
Dia de La Santa Creu

A les 8 del matí.
DESPERTÀ.

A les 9:30 del matí.
PASSACARRER amb la Banda de Música.

A les 10 del matí.
PROCESSÓ amb trasllat de La Santa Creu des del Temple Parroquial fins a L'ORATORI DELS BORJA, I BENEDECCIÓ DELS CAMPS.

A continuació
LA SANTA MISSA.

Al finalitzar la missa, VI D'HONOR al carrer Calixte III i després REPARTIMENT DEL PA BENEÏT per tot el barri.

A les 1:30 del migdia.
PLANTÀ DEL PI.

A continuació
GRAN DISPARÀ de TRACA pel barri.

A les 4 de la vesprada.
CORDÀ al carrer Calixte III a càrrec de "L'Associació La Corda de Santa Creu".

A les 6 de la vesprada.
TRADICIONAL PLUJA AL PI.
Amenitzada per els "xirimiteers"

A les 8 de la vesprada
PROCESSÓ DE LA SANTA CREU pel barri de La Torreta fins al Temple Parroquial.

A les 10 de la nit.
FI DE FESTA.

NOTA: La Comissió de festes de la Torreta de 2016 no es fa responsable dels danys que puguin ocórrer al llarg de tota la festa.

RAMÓN VIDAL POLOP TALLANT EL PI DE 2016.

ELS FESTERS DE 2015 AMB EL PI TALLAT A LA PARTIDA DEL TÚNEL.

▶ UNTANT EL PI PER A QUE QUEDE ESVARÓS.

PELANT EL PI AMB LA DESTRAL

SANTA CREU

► EL PI DISPOSAT PER A SER PLANTAT

PREPARANT LA PLANTADA DEL PI

XIQUETS JUGANT AMB EL PI ◀

SANT VICENT. PLANTANT EL PI

SANTA CREU. INTRODUÍNT EL PI AL FORAT DE TERRA.

SANTA CREU. PERSPECTIVA DEL PI.

SANTA CREU. EL PI PLANTAT.

SANTA CREU. PREPARANT LA PUJADA.

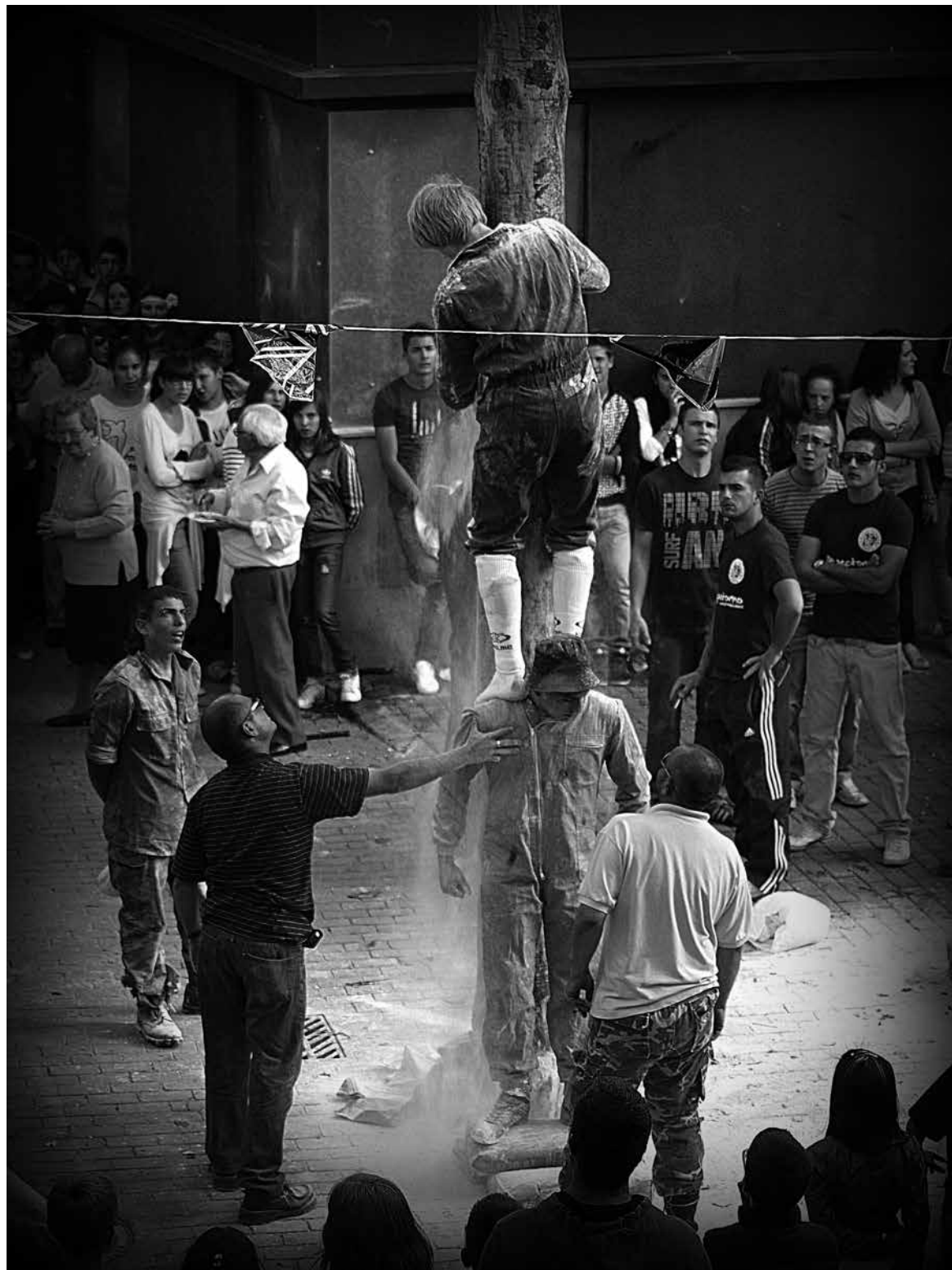

SANTA CREU I SANT VICENT. INICIANT L'ESCALADA.

SANT VICENT 1980. FOTO: VICENT GRAMAJE.

INICIANT L'ESCALADA.

SANTA CREU

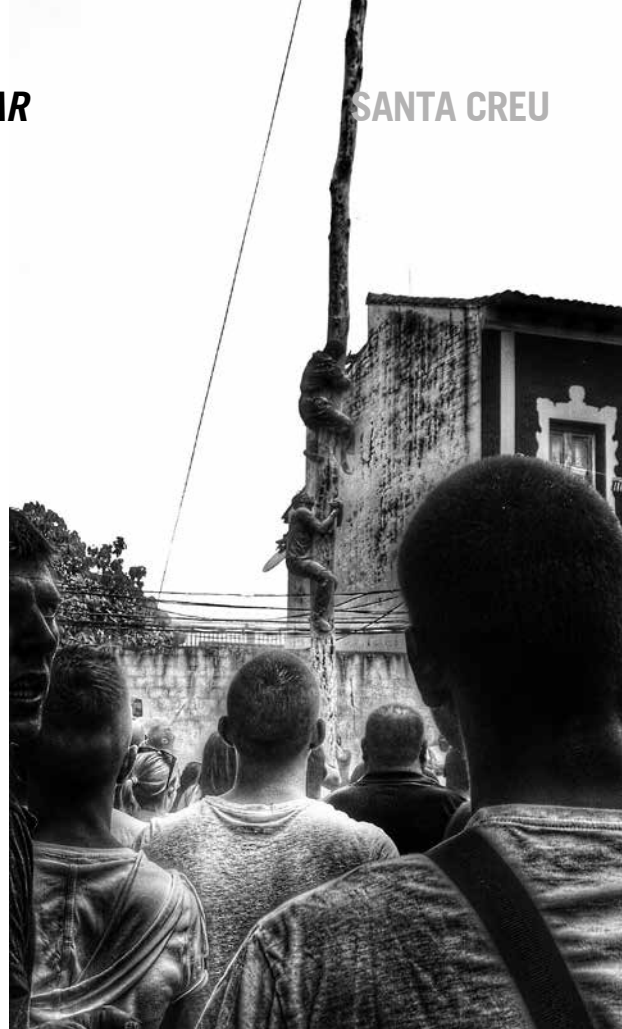

SANTA CREU. ESCALADA.

PUJADA JA ENCARRILADA

PUJADA.

PUJADA

EN PLENA PUJADA, EMPOMANT EL SAQUET AMB L'ALGEPES.

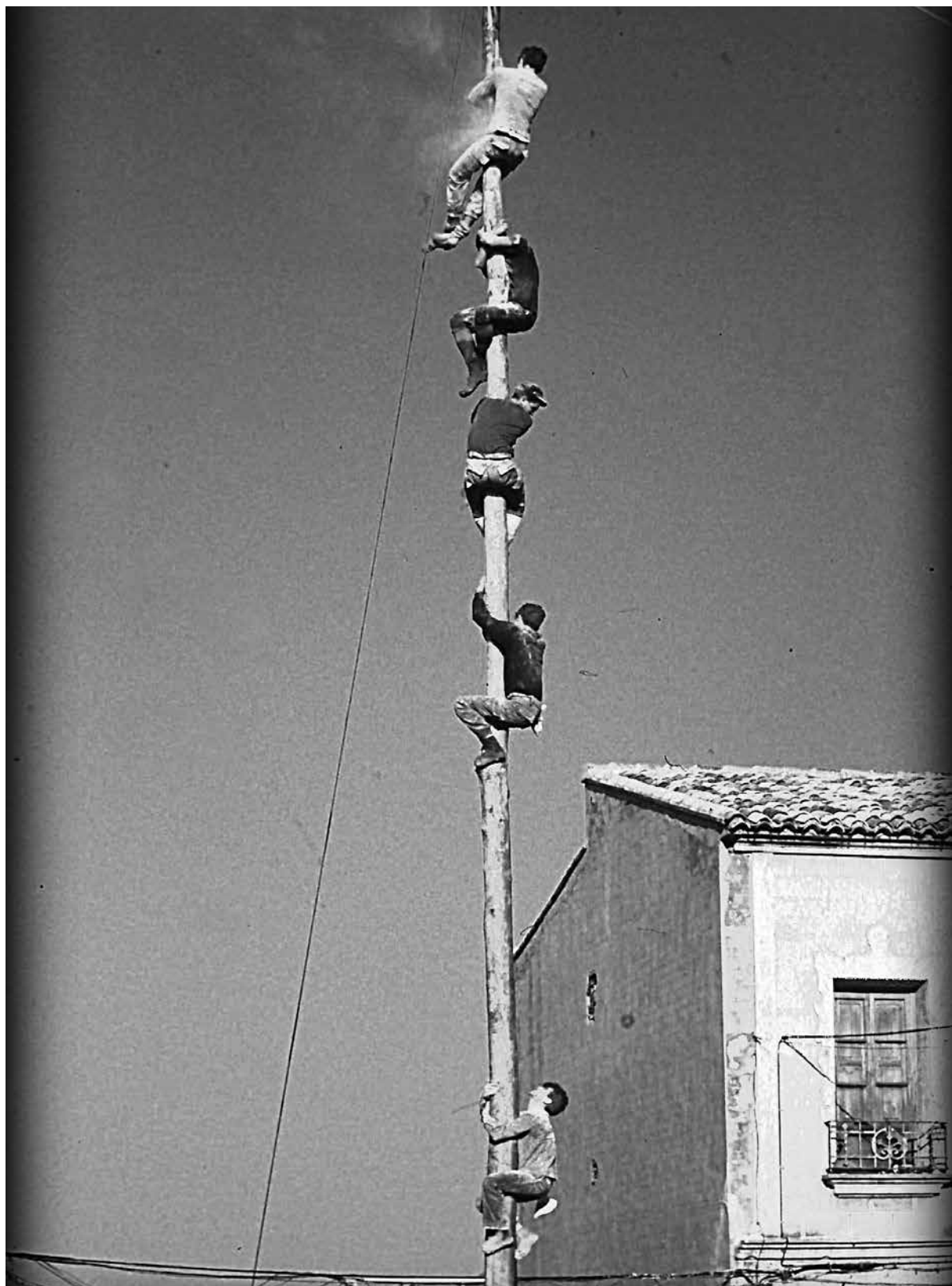

DESCANSANT EN LA PUJADA.

DETALLS DE LA PUJADA I ENVISCAMENT
DE L'ALGEPES. ROSTRES BEN ENVISCATS D'ALGEPES.

FINS A CINC PUJADORS ESCALANT.

SANTA CREU. CORONANT LA PUJADA.

SANTA CREU: ARRIBADA AL CAPOLL,
LLANÇAMENT DEL VÍTOL A LA SANTA CREU I PRESA DEL COET
SUBJECTANT-LO EN LA BOCA. IMMEDIATAMENT ES PROCEDEIX A LA
BAIXADA RÀPIDA

SANTA CREU, 8.5.1954. PUJADORS DE DALT A BAIX: JOSE MARIA MIRA MASET (CONDE), RAMÓN MOLLÀ LLORENS (PICORRO), ANTONIO BELDA MELONET, MANUEL BORRÁS SANZ (CATARRO) CLEMENTE CARDONA MORENO (FILL DE NATALIA). ELS PUJADORS TENIEN 11 I 12 ANYS. (FOTO PATIÑO).

SANT VICENT. ANYS 80.

SANTA CREU 8 DE MAIG DE 1954. IDENTIFICATS: 1, ANTONIO MORALES (*PIXACONILLS*); 2, ANTONIO BELDA (*MELONET*); 3, VICENTE MARTÍNEZ (*DACSETA*); 4, ANTONIO JUAN (*CALISTRO*); 5, MANOLO BORRAS ( ); 6, RAMÓN MOLLÀ (*PICORRO*); 7, CLEMENTE CARDONA (*EL DE NATALIA*); 8, JOSÉ MARTÍNEZ (*CANYOT*); 9, JOSE MARIA MIRA (*CONDE*).

TRAÇANT UNA CREU AL PI AMB EL COET.

PUJADORS POSANT A LA BASE DEL PI DESPRÉS DE L'ESCALADA

PUJADORS AMB ELS COETS ENCESOS.

► DOS DELS PUJADORS, COBERTS D'ALGEPES, COMENTANT LA PUJADA.

► UN PUJADOR VENÇUT PER L'ESFORÇ.

► ELS DOS PRIMERS PUJADORS PASSEJATS A MUSCLES PELS CARRERS DE LA TORRE.

TASTANT CACAU I TRAMUSSOS MENTRE PUGEN AL PI.

FAVES BULLIDES AMB HERBASSANA I PEBRE COENT.

ANGEL BALLESTER, VEÍ DE LA TORRE, CUIANT ELS CARAGOLS, QUE ES GUISEN DE DIFERENTS FORMES, AMB TOMACA I ROMER, Ceba I TOMACA, HERBASSANA I PEBRE COENT*.

CERVESSA AL CARRER DE CALIXTE III, AMB CARAGOLS I FAVES. FOTO: XIMO PÉREZ.

LA IMATGE DE LA VERGE DE FÀTIMA EXPOSADA JUNT A LES COQUES DEL PA BENEÏT.

ENRAMADA ORNAMENTÀRIA DE MURTA D'UN CARRER DE LA TORRE EN FESTES.

CAMISETA PER A LES FESTES DE LA TORRE.

CORDÀ.

BENEDICCIÓ DELS CAMPS.

GRUP DE TABALETS I DOLÇAINES AMENITZANT LA PUJADA AL PI.

GRUP DE MÚSICS ACOMPANYANT UN DELS ACTES.

IGUALADA (L'ANOIA, BARCELONA).
FESTA DE L'ARBRE DE MAIG. GRIMPAIRE ESCALANT EL PI.

LES LLOSSES (EL RIPOLLÉS, GIRONA),
FESTA DEL PI (FOTO: JOAN SARRIÀ).

► PINTURA DE GOYA
EL PALO ENCEBADO
(1786-1787).

XILE. DIA DEL PALO ENSEBADO.

XOCOLATADA.

TRASLLAT DE LA IMATGE DE SANT VICENT.

TRASPÁS DE LA IMATGE DELS FESTERS DE SANT VICENT A LES FESTERES DE SANTA CREU, DE LA TORRE.

LES FESTERES DE SANTA CREU, DE LA TORRE, PORTEN LA IMATGE DE SANT VICENT. POSSIBLEMENT SIGA EL PRIMER ANY EN QUE HO FAN SOLS DONES.

1985 APROXIMADAMENT. FESTERS I FESTERES POSEN AMB LA IMATGE I TRASLLAT DE LA MATEIXA.

EXPECTACULAR DANÇÀ PER TOT EL BARRI.

Memòria breu de les festes de Sant Vicent

> JOAN MANUEL CALATAYUD OLMO

“El día de San Vicente Ferrer celebran los Comulgares de impedidos con numerosa asistencia de fieles y mucha solemnidad, y á partir de este día empieza a celebrarse una serie de doblas ó fiestas de carrer que dura por todo el verano. La calle de San Vicente y adyacentes celebran la fiesta del santo Patrón del reino de Valencia con misa y sermón en dialecto valenciano las más veces, pasacalles y serenatas en la dicha calle y plaza de la Carnicería, cucañas, carreras y danzas algunos años por la noche.”

Sebastián Sivera Font, *Apuntes histórico-descriptivos de la Villa de Canals*. València, 1907.

Aquest article per a la Revista de Canals no és un estudi interpretatiu sobre el seu sentit últim d'aquesta festa des de la perspectiva de la sociologia, l'antropologia o la historiografia, posem per cas. No he fet doncs un recull exhaustiu de fonts històriques, més enllà del repàs d'alguna bibliografia bàsica. Com el títol indica, s'hi fa memòria de la festivitats i s'hi repassen i descriuen els actes de la celebració, donat que ens hem ocupat de l'organització aquest any de 2016.

ELS FESTERS I LES FESTERES

Els festers i les festeres de 2016 som veïns del barri, ho hem sigut en el passat perquè ací encara viuen o han viscut els nostres pares, o estem, d'alguna manera, lligats al barri, molt especialment perquè ací ens hem enamorat: F. Xavier Ferrero i Neus Cabrera, Joan

Manuel Calatayud i Puri Fayos, Octavio Moltó i Reme Mari Artés, José Giner i Meli Ferrer, Paco Maset i Mari Ángeles Perales, Virgilio Garrigós i Antonia Gómez. Coneguem bé els carrers estrets i les cases velles. Som del Secanet, del carrer i de la plaça de la Santíssima Trinitat, de la plaça de la Presó i del carrer del convent de Santa Clara; som del carrer de Sant Vicent, del carrer Nauselva, del de la Verge del Remei i de la riba de Perona, som de la plaça del Pou i dels carrers de l'Església i de la Sagrada Família, i del carreró sense nom que discorre entre Sant Vicent i la Santíssima Trinitat, tan humil que no es dibuixa ni al *Google Maps*. Som del primer Canals, però no més que els últims a arribar-hi. Ací hem jugat al *huc*, a tella i a la tula, a corda i al xurro va; hem fet canuts del canyar, baixant al riu Canyoles per la riba de Sant Antoni, junt a la cova Samaritana, sota el pont del *Mataor*; i amb els

canuts hem bufat a les cuixes de les xicones pinyols de lledó del lledoner de l'hort de *Don Germán*. Bons pessics que elles ens pegaven. Hem nadat al postic de la séquia. Érem de ca *Don Eliseo*. També, com no, hem conegut la festa des de la infantesa, perquè els nostres pares l'havien organitzat abans que nosaltres, amb l'alé inescapable de la família d'Antonio Artés, memòria i guarda de la imatge del sant i de la festa. D'ells varem aprendre a conèixer-la i, consegüentment, a estimar-la.

Erem tot això, i la vida ens ha dut d'ací cap allà. Ara treballlem i residim ací o fora, i als inicis del segle XXI, en l'era de les tecnologies de la informació i de la comunicació, de l'Internet i les xarxes socials, hem volgut renovar el nostre compromís amb el barri que ens ha vist créixer, amb el veïnat, amb les tradicions i les festes que hem conegut,

> PATRIMONI *FESTES-CULTURA POPULAR*

amb la nostra cultura en definitiva, i compartir-les, per què no dir-ho així, amb la resta del món. Visiteu i compartiu al Facebook textos, imatges i vídeos a l'espai *Festes de Sant Vicent de Canals*.

EL PROJECTE DE LA CELEBRACIÓ

No és aquesta la primera vegada que hem organitzat la festa de Sant Vicent. L'any 1991, amb els nostres vint-i-pocs anys, en llestírem un programa en què no faltaren coets, música i diversió a més dels actes més tradicionals, religiosos o no. Repetírem l'any 2008, però vam introduir una nova perspectiva. La idea d'aquell any era construir un programa que servira tant per a celebrar els actes de la festa tradicional com per a recuperar i posar en valor elements lligats a la mateixa que podien quedar en l'oblit. En aquest sentit, amb la col·laboració de l'Ajuntament de Canals i del col·legi parroquial Sant Antoni Abat, publicàrem i representàrem l'obra *La Profecia*, escrita per Josep Maria Ballester i Juan. També, vam pensar de demanar la col·laboració desinteressada de les associacions locals, com ara l'Escola Municipal de Sevillanes o la Rondalla del Grup de Danses "Pensat i Fet", per tal de contribuir tant a la seua visibilitat i lluíment com a l'enriquiment del nostre programa.

El projecte cultural per a la festa de Sant Vicent de 2016

volíem que, de nou, servira per a posar en valor la riquesa del barri, dels seus veïns, de la seua gent, i enguany, molt en especial, d'una de les seues filles més excel·lents. Per això, homenatjar a *Doña Rosario Ferrer Sancho* era un deute inexcusable. *Doña Rosario* havia estat nomenada filla predilecta de Canals el dia 14 de juliol de 2015 amb la unanimitat de tots els membres de la Corporació municipal. Malauradament, la docent, la compositora, la intèrpret, va faltar el dia 28 d'agost d'aquell mateix any, de manera que va quedar pendent l'acte d'homenatge i el lliurament de la distinció que s'hauria de fer pòstumament. La dimensió de la figura de *Doña Rosario* es manifestà clarament quan consideràrem els agents que havien de participar del seu homenatge. Dit i fet, ens posàrem a la feina les festeres i els festers del barri de Sant Vicent, la família, l'Ajuntament de Canals des de l'alcaldia i la regidoria de festes, la parròquia, amigues i amics que l'havien conegut bé i li havien fet costat durant anys i associacions culturals com el Cor Calixtí i agrupacions de danses de La Costera i d'altres comarques veïnes. Festers, família, Ajuntament, amics i associacions culturals van participar conjuntament d'un projecte cultural que havia d'atendre la música, les danses tradicionals i el cant coral, els tres àmbits en què es va desenvolupar l'activitat professional i vital de *Doña Rosario*.

DIES DE VESPERA

Com en la majoria de les festes, la nostra se prepara des de setmanes quan no des de mesos abans. Però si descomptem tot allò que suposa fer reunions per a programar i pressupostar les activitats festives, vendre loteries i rifes i buscar patrocinis, el primer acte significatiu és el de l'ofertament. No apareix al programa però els festers el vivírem ja amb un esperit pròpiament festiu. El dimecres abans de la Pasqua passàrem per cada casa del barri, cridàrem a cada portal per lliurar una estampa del sant amb el programa i, a canvi, rebre una contribució en diners, generalment de part l'ama de la casa que va, íntimament, al fons del saquet de la berena. Des de la primera casa i ja al llarg de totes les jornades festives ens va acompanyar Ferran, desbordant d'illúsió i animositat. L'ofertament és, al mateix temps, el darrer ingrés per a sufragar la festa i la presentació dels festers a cada casa del barri. És just reconèixer el goig i la generositat amb què el veïnat va rebre aquests festers.

La festivitat de Sant Vicent Ferrer se celebra el dilluns següent al segon diumenge de Pasqua, alguns en diuen segon dilluns de mona, de manera que la festivitat, lligada a la Pasqua, segons anys pot celebrar-se des de finals de març a mitjans d'abril. A la Comunitat Valenciana, és un dia festiu en el calendari escolar, però no festiu al calendari

laboral. En aquest any de 2016 la festa ha caigut el dia 4 d'abril. Però com bé diu la tradició i de seguida veurem, no hi ha festa sense vespra.

DIVENDRES

1 d'abril de 2016. El divendres pel matí al carrer de Sant Vicent la família d'Antonio Artés i Reme Mari han obert la capelleta amb la imatge processional del sant, perquè tothom el pugui visitar. Consistix en un rectangle de tela roja que volta un petit altar, adornat amb flors al peu, sobre el que descansa la venerada imatge entre dos candelers. El sant, predicador i taumaturg, amb l'hàbit dominicà, apunta el cel amb l'índex de la mà dreta mentre sosté el Llibre amb l'esquerra. Als seus peus dos angelets entre núvols, un d'ells músic, el senyalen com exemple per al món. Recordeu: *Time-te Deum et data illi honorem.*

Al llarg del matí, els treballadors de la colla de l'Ajuntament instal·laren a la plaça de la Presó, entre les cases d'Olegario i Antonio Olmo i Conchín, el cadafal per a la realització dels espectacles programats. També aquest dia tradicionalment, ja per la nit, s'ha dedicat a penjar les banderetes que engalanan els carrers del barri i, si s'ha pogut, s'ha organitzat alguna revetlla. Enguany, en lloc de penjar les tradicionals senyeres de plàstic de països llunyans, la senyera regional o l'espanyola, Antonia i Virgilio van reciclar i cosir retalls de tela

per confeccionar l'engalanament. També, com en 2008, hem preferit repartir aquesta tasca els dies previs, dimecres i dijous i acabar-la divendres, per tal de reservar la vesprada nit d'aquesta jornada a algun acte lligat a l'alta cultura: la presentació del llibre *La profecia* aquell 2008 i l'homenatge a *Doña Rosario*, l'any 2016.

L'acte d'homenatge a Na Rosario Ferrer Sancho, organitzat per l'Ajuntament de Canals i conduït per Alicia Arnau, una de les millors conegudes de l'homenatjada, va consistir, principalment, en el lliurament per part del Sr. Alcalde, En Joan Carles Pérez, en representació de tots els ciutadans de Canals, de la distinció de filla predilecta de la Vila a la família de *Doña Rosario*. Els assistents, a més a més, vam gaudir amb la interpretació de diferents peces musicals de la mà de familiars pròxims, com la seua neboda Marina Ferrer que, en un moment de gran emotivitat, es va asseure al piano, o com l'actuació d'un trio de joves músics que interpretaren peces de música de cambra per al cello. La projecció d'imatges i vídeos de diversos moments de la vida de Rosario, incloent el realitzat pel músic Pep Gimeno, *Botifarra*, donaren també una gran emotivitat a l'acte. De part dels festers de Sant Vicent va prendre la paraula Meli Ferrer, neboda també de *Doña Rosario*, qui va realçar la seua figura i la importància del seu dilatat treball per la cultura

i per la comunitat local. En definitiva, un lluit i merescut homenatge a una de les figures més reeixides de la cultura local, autora de l'himne de Sant Antoni i de la missa de Sant Vicent entre altres composicions, impulsora també del cant coral i de les danses tradicionals, i que va decidir comprometre's durant més de seixanta anys al servei de la música, al servei dels seus alumnes i del seu poble.

DISSABTE

2 d'abril. Aquest dia, a primera hora del matí, els festers eixírem a la serra per a traure l'arbre que hauran de pujar els joves el dia de la festa. Nosaltres sempre hem acudit a la finca d'En Ramon Arnau, en la serra Grossa qui gentilmente ens ha senyalat i regalat l'arbre. Un pi fi d'uns tretze metres d'alçària. Manejar un arbre de grans dimensions sense fer-lo malbé o trencar-ne altres no és una tasca fàcil i requereix, com a mínim, d'experiència i mans. Tampoc, no s'ha d'emprendre una empresa com eixa sense esmorzar. Vam poder comptar amb l'ajut d'En José María Juan Morales, *Tràpula*, per a tallar-lo i amb la col·laboració d'alguns homes veïns del barri que de bon grat s'apuntaren a la tasca i al comboi, com ara Juan Cerdà, Vicente Juan o Antonio Artés. Guillermo *Barral* va acudir amb l'haca per a traure el pal al camí i Juan José Giménez amb el camió pluma per a carregar-lo

> PATRIMONI FESTES-CULTURA POPULAR

i transportar-lo de la finca al barri; el nostre amic Guillermo Alcaraz, per últim, es va encarregar de pelar el pi i de polir els nucs i les ascles. El pi es pela i es deixa descansar a la plaça de la Presó, junt a la vorera, tot al llarg de les cases d'Elvireta, de Maria i Àngel, d'Elena i Ramon i de Teresa i Pepe, i ja no arriba a la casa cantonera de Miguel i de Consuelo.

Mentre tot això es duia a cap, es va muntar a la mateixa plaça de la Presó, centre neuràlgic de les celebracions, el petit parc infantil, amb un parell o tres d'acolorides atraccions inflables. En una estona, els més menuts començaren a saltar i acalorar-se sota l'atenta vigilància de mares i iaies que, mentrestant, es contaven les seues coses entre petites rialles. De manera inevitable, algun infant se'n ix plorant amb algun bony o moradura i, una volta consolat per la mare, ràpidament se'n torna a la brega infantil.

La vesprada i nit de dissabte van estar dedicades a les danses, la música i el cant valencians en homenatge a Na Rosario Ferrer. Aquesta part del programa va estar dirigida per Neus Cabrera i F. Xavier Ferrero que durant setmanes van anar cosint, puntada a puntada, amb molta dedicació i gust, cada detall de l'esdeveniment. A la dansa acudiren balladores i balladors de molts pobles de les nostres comarques centrals: de La Font de la Figuera, de Moixent i de Vallada; de Canals i de l'Alcúdia de Crespins; de Xàtiva, de La Llosa de Ranés,

de Genovés i de Llocnou d'En Fenollet; i de Xella, d'Ontinyent i de Gandia. Els festers els rebérem amb un petit berenar de coques dolces i mistela, per anar calfant el cos. Per facilitar un lloc on canviar-se de roba si calia obrírem el casal fester i el veïnat les cases que van ser menester, perquè abans de ballar sempre fa falta ajustar un vestit, una calça, una faixa, refer un pentinat, lligar un mocador o centrar un davantal, apretar les pintes i les agulles o cosir el botó d'una camisa o d'una armilla. Però en començar la colla de Xirimiters de Canals a tocar les primeres notes de dolçaina i tabalet, contestaren les castanyoles, com si es parlaren, i s'enfilà la dansa pel carrer de Sant Vicent cap amunt, obrint els del Pensat i Fet de Canals, i omplint el barri de color i de música. Per acompanyar el ball, els músics interpretaren cercaviles com *El gener*, *Foia*, *Braçal*, *Beuna*, *A la marxa*, *Cucanyes*, *Pa beneït*, *La murga del treballador*, *Ramon noranta*, *El Ramonet*, *La manta al coll* o *El xupinazo*; també, com era obligat, dansades com *La dansa de Dani*, *Dansa de lo ballet*, *Dansa de la cadena* o *Dansa de la Moma*, entre altres, per a divertiment del nombrós públic assistent. Vaig veure dones majors ficar-se a ballar, ni que foren dos passades, a la porta de casa i demanar-me d'acompanyar-les, que jo també ballava de jove. Fet el carrer de Sant Vicent el seguit d'agrupacions ballà a la plaça del Pou, continuà pel carrer l'Església i baixà

pel carrer de la Sagrada Família i per la plaça de la Santíssima Trinitat per a tornar a la plaça de la Presó, tot un espectacle que no es veia a Canals en un format tradicional com aquest des de feia anys. No puc descriure cada vestit i cada color, cada pentinat, diré només que la varietat de teles i dibuixos eren un regal per a la vista. Senyalaré per a acabar que va tancar la dansa la nostra festeria balladora, Neus i un xic foraster templat i ben mudat, amb mocador al cap, armilla i saragüells i els dos vestits amb tonalitats de blau i morat d'una gran elegància i discreció.

Acabada la dansa, més de 130 balladors i balladores es quedaren a compartir amb els festers i les autoritats un sopar de germanor que ens havia preparat Maria José i Francis, els forners de Casa Mario en el carrer Nauselva. També, a última hora, acudiren el Pep Gimeno i la seua rondalla que venien sense sopar. Acabades les viandes, el café, les infusions i la mistela baixàrem a la plaça per a gaudir, en una nit màgica, el sarau amb Pep Gimeno, *Botifarra*, en homenatge a *Doña Rosario*. Presentà l'acte Neus Cabrera qui recordà la figura de la mestra, féu els agraïments a les autoritats presents, al veïnat, als balladors i a tots els assistents i presentà l'artista i la seua rondalla. Pep Gimeno recordà també la seua relació amb *Doña Rosario* i, molt especialment, amb sa mare, que li havia ajudat a recuperar balls

i cançons del nostre poble que corrien el risc de desaparèixer. I es ficà a cantar: jotes, malagueña, granaïna, batre, romanços, dotze i u i demés repertori; i amb ell, la plaça a ballar des de les primeres cançons. Ballaren el sarau joves, majors i xiquets, una passada darrere d'una altra, sense defallir, i escoltàrem en silenci i reverent admiració el cant de batre, el cant profund de les nostres terres; també, riguérem el seguit de dites i refranys que el mestre encadenava, almenys un per a cada setmana de l'any. I en eixa nit encisadora, en eixa plaça de l'antic barri de Sant Vicent, plena de gom a gom, fórem tan felïços que semblava que reien fins les portalades de les cases velles.

DIUMENGE

3 d'abril. El programa del matí va estar dedicat de nou als més menuts amb la instal·lació del parc infantil. Havíem volgut representar, com en 2008, *La Profecia, miracle basat en la profecia de Sant Vicent Ferrer a Alfons de Borja, Papa Calixt III (1455-58)* que va escriure En Josep Maria Ballester i Juan en l'any 1972, però al final no va poder ser. A més d'atendre el parc, els festers i les festeres vam dedicar el matí a arrimar el casal de tot el que havia quedat de la nit anterior i a preparar el que estava per vindre: pelar faves, omplir de llepolies els perolets de les cucanyes i aparellar la cavalcada.

Ja de vesprada les festeres

s'abillaren amb vestits de llauradores per a divertiment propi i general, i així, baixàrem a la plaça de la Santíssima Trinitat per a organitzar el joc de les cucanyes. Es lliga una corda grossa de balcó a balcó de la plaça, i a la corda se subjecten quatre o cinc perolets carregats de llepolies (o aigua, o farina). Per torns, els xiquets i les xiquetes del barri, amb un garrot a la mà, un casc al cap i els ulls benats intentaràn a cegues trencar els perols. Se'ls farà difícil perquè els festers tiren de la corda per fer pujar els perols amunt i avall i quan el garrot falla els xiquets riuen i criden: -cap a l'esquerra! Cap avant! Ara ara! Al remat, entre rialles, empentes, carreres i gran diversió dels infants i dels majors, els vint o trenta perols preparats van acabant-se, tothom participa i la vesprada se n'anà en un tres i no res.

Tot seguit vàrem parar taula per a l'ordenat repartiment de xocolata i bambes al veïnat. Maria José el féu tan bo que els festers, per a tastar-lo, vàrem tindre que mullar la bamba per les parets i el fons dels perols; però hi hagué per a tots, i Reme Mari que està en tot, amb Octavio, en portaren també a les monges clarisses. Al mateix temps, mentre uns repartíem el dolç, Paco Maset, Mari Ángeles i Guillermo entraren a la plaça dos carros aparellats amb dos burrets mansos per a passejar a les festeres llauradores. Aquestes, des de les tartanes i entre crits i rialles repartiren a mans

plenes llepolies per a la xicalla.

Finalment i ja que havíem tret els burros a passejar, a poqueta nit perquè no volíem que es féra tard als més majors, va pujar a l'escenari un dels artistes més singulars i divertits de l'escena valenciana de les *varietés*, La Burra de Sueca. L'espectacle ens va distreure tant per primera vegada l'any 1991 que volíem repetir. D'aquell any recordàvem les actuacions de María del Valle, Tony Jackson i Salvador de Levante acompanyant l'artista de La Ribera Baixa. Enguany, l'Antonio Artés, fill, ens va preparar generosament l'electrònica i se'n va ocupar de tot l'equipament de llum i so durant l'espectacle. També, va portar amb paciència infinita, per a les rialles de la concurrència, les atrevides insinuacions de l'artista. La Burra va cantar *copla*, va ballar i va contar acudits i anècdotes, picants la majoria que feren la delícia del nombrós públic assistent. I amb això i la copa d'última hora a què ens convidà Jose Giner se n'anà el dia.

DIA DE FESTA

DILLUNS

4 d'abril. Des de fa uns anys, la processó dels Combregars no passa pel nostre barri com tradicionalment havia fet, pel matí, de tornada al temple parroquial, a no ser que hi haja ací mateix algun malalt impedit a qui administrar la comunió. Una llàstima,

> PATRIMONI FESTES-CULTURA POPULAR

perquè la confraria del Divesdres Sant enramava els carrers i el veïnat ornava les portalades de les cases amb plantes i flors per honrar el pas del Santíssim Sagrament: sota pal·li, el sacerdot subjecta fervorosament el copó i encapçala la processó, seguit dels fidels i de la banda de música.

Siga com siga, els festers i alguns homes del barri, a la plaça de la Presó i a primera hora del matí, després de donar compte d'algunes coques per esmorzar, se'n ocuparen de preparar el pi per a la festa de la vesprada. Primer hi ha que obrir el forat enmig de la plaça, empastifar l'arbre amb morca, el solatge de l'oli, lligar-lo amb les maromes de Rufino i, des dels balcons de les cases de Paquita, d'Olegario i d'Elvireta, estirar amb força per alçar-lo, ficar la base al forat, dreçar-lo i deixar-lo ben lligat. La complicada maniobra no pot tardar a realitzar-se perquè de seguida es farà l'hora dels actes litúrgics del dia del sant.

A les deu del matí la imatge del sant s'exposà sobre les andes a la plaça del Pou, on anaren acudint endiumenjats els festers i les festeres, es tirà una traca i es traslladà al temple. Enguany, la missa solemne en honor a Sant Vicent Ferrer, celebrada en valencià per Mn. Emili Úbeda, va resultar molt emotiva en formar part de l'homenatge a *Doña Rosario Ferrer*. A les afectuoses paraules del Sr. Rector, qui realçà l'especial relació de la mestra amb la parroquia al llarg dels anys, s'hi afe-

gí l'estrena a Canals de la Missa de Sant Vicent, composada per Na Rosario i cantada de manera magnífica pel Cor Calixtí. Acabada l'Eucaristia i a proposta de Mn. Emili, els parroquians cantarem l'himne de Sant Antoni, la composició més popularment reconeguda de la professora. Finalment, férem almoïna per contribuir al sosteniment de la parroquia i a l'eixida del temple repartirem el tradicional pa beneït anisat.

Tot seguit traslladarem la imatge a La Torre en processó cívica, on va ser rebuda pels festers i festeres de la barriada que passaren a fer-se'n càrrec i la conduïren a l'oratori dels Borja. Als peus de la torrassa i entre el repicar de la campaneta, la música i el volar de coets, la imatge entrà festivament al petit temple acompanyada pels festers dels dos barris i pels torrentins. Mn. Emili prengué la paraula per adreçar-se als més menuts i contar-los la profecia de Sant Vicent sobre l'arribada al pontificat del futur Calixt III, tot fent ús de les representacions del retaule de l'altar i dels murs. Una vegada acabat l'encontre els festers passejaren la imatge per La Torre i es retornà a Canals. A l'entrada s'hi fa sempre una parada davant l'escultura de Calixt III al parc homònim. Arribats al barri de Sant Vicent el sant es conduïx per cada carrer i es repartí a cada casa el pa beneït. La passejada inclou la visita al monestir de Santa Clara on es presentà

la imatge davant les religioses. Els actes religiosos del matí acaben quan finalitza l'itinerari i la imatge retorna a la petita capella del carrer Sant Vicent.

Els actes de la vesprada que tancaran la festa tenen un caràcter profà i comencen amb l'acostumat dinar de paella. Si el treball ho permet, amics i familiars solen reunir-se per preparar-la i gaudir d'unes hores de confraternitat en què es fa repàs de la rica tradició culinària local. No m'estendré però a l'arròs l'haurà d'acompanyar tot un seguit de viandes que van des de la salmorra al braç de gitano per citar dos extrems. Una volta acabat el festí, durant bastants anys la vesprada continuava amb una *cordà*, en què els festers encenien per a jugar coets d'eixides, de foc seguit i, fins i tot, de xiulit que eren els que més por feien. Això no obstant, amb les noves normes de seguretat aquesta festa s'ha encarit, ha decaïgut al barri i nosaltres no l'hem celebrada.

El que no vam deixar de costat va ser la Pujada al Pi, i això malgrat la fina però persistent pluja que caigué des de les tres fins a les sis de la vesprada i que a punt estigué d'arruïnar la festa. Però els núvols passaren, qui no diu que per intercessió del sant, i finalment puguérem celebrar. La Pujada al Pi es diu cucanya en altres indrets i és una celebració tradicional mediterrània que s'ha estés fins i tot a l'Amèrica Llatina. Si preciseu d'interpretacions històriques, antropològiques i

ressenyes geogràfiques dirigides per especialistes de reconegut prestigi vos recomane llegir, per començar, dos articles publicats per Bancaixa al *Calendari de Festes de Primavera de la Comunitat Valenciana*: el primer, *Sant Vicent Ferrer*, de Rafael Narbona Vizcaíno i Antonio Ariño Villarroya, i el segon, *Els Maigs, els arbres, la vegetació i la festa*, escrit per Alvar Monferrer Monfort. També hi trobareu referències al camp de la història de l'art, com les cucanyes pintades de Francisco de Goya, per citar un exemple. Per la nostra part, bastarà dir que havíem buscat una colla de joves d'institut per intentar enfilars'hi per l'arbre fins alçar el premi que els espera al més amunt. Joel, Jose, Josep, Juan, Javi, Alfonso, Sergio, Natxo, Óscar, Francesc, Sergi, Cristian, Gonzalo i Ric-

hard. Primer els joves feren una passejada pel barri per presentar-se, acompanyats per una colla de xirimiters que amenitzarà tota la vesprada. Els joves hauran de fer servir l'algeps, abans cendra, per netejar la morca de l'arbre. Quan encara els valents no havien fet més que començar la feina, els festers conviden els veïns que s'han reunit a contemplar l'espectacle a cacau i tramús, a mistela i vi, i a les saboroses faves que Puri havia preparat. Així, la concurrència, mentre feia un mos, també feia rogles i comentava la tècnica millor per a pujar el pi. Les bosses d'algeps volaven omplint l'aire de pols i alguna acabà caient sobre algun despistat per a divertiment general. Els joves forcejaven contra la gravetat, perdien l'alé i el recuperaven, els rostres bruts d'algeps es

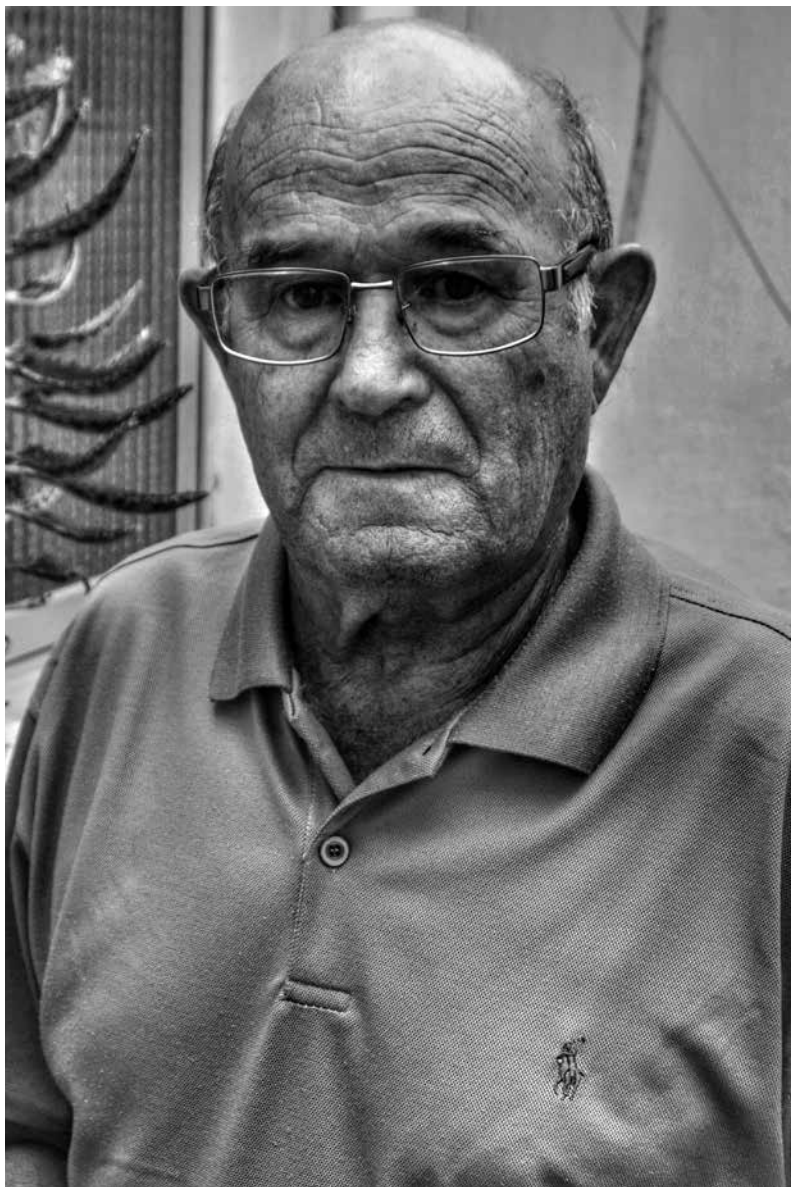
mostraven pal·lids per l'esforç, els braços cremats per la fricció de la pell contra la branca, i poc a poc, metre a metre, avançaven cap al més alt, fins que a la fi, Sento, un jove de La Torre s'hi enfilà amb força fins tocar la corda, fer cim i guanyar la paella per a la colla. Els xicots, finalment, baldats però satisfets, passejaren el barri portant al muscle el vencedor que semblava ara poc menys que consumit per l'esforç.

I quasi sense voler entrà la nit, fresca i ennuvolada. Mentre els infants jugaven amb els pares i els iaïos a pujar el pi i la gent es dispersava, els festers i les festeres creuarem mirades alhora alegres i cansades. Només restava tirar el pi a terra i esperar la festa de l'any pròxim.

Agost de 2016

SANT VICENT. PREPARANT EL PI PER A PUJAR.

JOSE MARIA EN UNA FOTO DE JUNY DE 2016

Entrevista a Jose Maria Mira Maset,

UN DELS HISTÒRICS PUJADORS DEL PÍ DE LA TORRETA, QUE VA CULMINAR DURANT MÉS DE 15 ANYS

> **FANI FERNANDEZ**

“La meua mare em renyia per baixar el pi cap per avall.”

Va pujar, si no fins al més alt sí pel cap alt visible i notori al que un jove de la Torreta de Canals podia aspirar, almenys en el sentit estrictament físic del terme. I és que arribar fins al cim del pi com pujador durant les festes en honor a la Santa Creu durant més de quinze edicions no era ni deixa de ser, malgrat els anys, una proesa. Les seues evolucions sobre el tronc engreixat que cada més de maig s’instal·la en La Torre formen ja part de la història d’aquesta cada vegada més concorrida festa popular, al costat de la d’altres pujadors tan llegendaris com el *tío Pacalo*, *Vitorino* o el *tio Sento Borrás*.

La primera vegada que es va posar a la mateixa altura que la, aleshores encara per descobrir, torrassa borgiana, comptava amb tan sol 11 anys. Aquell 1954, encimbellat a la copa del pi, el xicotet José María va batre el rècord d’edat mentre aconseguia alçar-se amb el trofeu -un pollastre i dos conills, ja deslluïts en el record de les seues fotos antigues- i compta com el pas dels anys ha derivat que el premi de la pujada es concedisca en metàl·lic -50.000 o 60.000 pes-

setes— o en forma d'invitació a una paella per al pujador i el seu grup d'amics.

El fill de Francisco Mira, *el Conde*, va començar a treballar en el camp quan comptava amb tan sol dotze o tretze anys i va emigrar fins a Suïssa després de fer la mili. Una vegada va tornar va treballar en la construcció i en una gran empresa. Fa ja 45 anys de la seua proesa local i aquest canalí pre-jubilat ofereix el mateix semblant d'un home senzill de les seues fotos festeres.

L'última vegada que va pujar comptava amb 28 anys. Com ha fet cada maig des de llavors, José María Mira acudirà demà diumenge de nou fins a la plaça Calixte III de la Torreta, per a contemplar l'ascensió de les noves generacions, mentre tasta una mistela, cacaos i tramussos: "No sé que és el que passa que la gent no s'anima. En els últims anys només hi ha una quadrilla per a pujar".

ENTREVISTA

-Quina sensació embarga a un xiquet d'onze anys que arriba fins a dalt del pi?

- Molta emoció. Tens ganes d'arribar i encendre el coet.

Encara que no s'aguanta molt temps a dalt. La pujada és duríssima i requereix d'un gran esforç físic.

-Alguna vegada va arribar a pensar que no arribava fins a dalt?

-Mai, però una vegada el tio Catarro va apostar una paella al fet que jo no podria pujar i la va haver de pagar.

-Cal estar exempt de sentit del ridícul per a arriscar el tipus?

-Hi ha molts que fan el ridícul però no crec que siga qüestió d'açò. Sí és veritat que quan jo era jove es col·locaven tres pins en altres tres places i estaven allí dues setmanes, la qual cosa ens donava temps per anar practicant.

-En què consistia la seua tècnica per a culminar l'ascensió amb tanta seguretat i en tantes ocasions?

-Naix d'un. Hi ha qui col·loca els peus còncaus, i qui els creua, depenent en gran manera de si el tronc està més o menys relliscós. Has de tenir a més una gran habilitat amb les mans per a agafar-te correctament i no relliscar sobre la morca. Hi ha a qui fins i tot li han sagnat les mans.

- Per ajudar-se es preparava d'alguna manera?

-No, però sempre m'ha agradat molt l'atletisme. En la mili em van arribar a agafar perquè entrenara, però mai he tingut ganes, al final vaig ser corneta. Quan treballava en la construcció jo sempre pujava per la corda.

-Compten que una de les seues habilitats més peculiar és que en descendir vostè ho feia cap en avall.

- Ho feia tan ràpid que ningú sabia com havia invertit el cos allà dalt. Una vegada ho va in-

tentar fer Agustín Micó i poc li va faltar per a caure, però ho va aconseguir. Jo avisava quan anava a baixar d'aquesta manera; es propagava la veu i venia més gent. El dolent és que després la meua mare m'esperava per a donar-me una bona tanda.

- Quin ha sigut el seu record en metres?

-Pujar un de vint-i-dos metres. Quan va ser fester el tio Catarro es va trencar el pi i va ser reutilitzat a l'any següent.

-Què es fa amb el pi una vegada finalitza la pujada i la festa?

-Antigament s'aprofitava per a ser utilitzat com a eix de la Foguera de Canals.

-L'hospitalitat de la Torreta en aquests dies es creix. Les portes romanen obertes i és fàcil que s'ofereixquen al visitant "faves bullides i caragols"

-És completament cert, encara que fa uns anys encara ho era més. Les coses canvien.

-L'expectació davant l'acte de la licitada continua sent gran. Demà altres joves es vanagloriaran de la seua destresa.

-Alegra i commou veure a tothom seguir-te i aplaudir-te. I perquè negar-ho; també alegrava i alegrava l'atenció de les xiques. La veritat siga dita, a voltes feiem durar un poc més l'espectacle.

La nit del “farolet”

> PERE P. MARTINEZ PENALVA

El darrer dijous de juliol se celebra a Canals la nit del *farolet*. Una tradició que la va recuperar el veí Marcial Martínez l'any 1998, amant del seu poble i col·laborador de Canals Ràdio des que es va fundar aquesta emissora. El *Diccionari normatiu valencià* defineix fanalet com: “*meló d'alger buidat amb forats i dibuixos en la corfa on s'introdueix un ciri i que els xiquets porten en una desfilada nocturna que se celebra durant l'estiu en algunes localitats valencianes*”.

Per a conèixer els orígens d'aquesta festa hem de remuntar-nos a l'època de postguerra. Canals,

com la majoria de pobles valencians, tenia els carrers de terra i hi havia pocs cotxes, per la qual cosa es podia jugar tranquil·lament al carrer. Quan es feia de nit, els carrers es quedaven gairebé a obscures perquè l'enllumenat d'aleshores consistia en unes poques peretes de baioneta de 15w.

En aquella època, Canals era un poble quasi que únicament agrícola. Quan els llauradors anaven al camp a regar de nit e'n duïen unes llanternes que s'alimentaven mitjançant una espècie de cassoleta de llanda plena d'oli amb una torçada (metxa). Era una imatge que encisava els més menuts. A

XIQUETES I XIQUETS MERAVELLATS PER LA FESTA.

MARES I XIQUETES MOSTRANT ELS FAROLETS I GAUDINT DE LA FESTA.

partir d'aqueix moment els xiquets i les xiquetes volien tindre un fanal com aquell.

Quan es feia melonar sempre se'n quedaven al camp melons de mata morta, els quals no eren bons ni per a la venda ni per a les persones. Aquests melons se'ls menjaven les gallines i els ànecs que estaven als corrals de moltes cases. Alguns d'aquests melons eren agafats pel més menuts i, amb l'ajuda del iaio o de la iaia, feien fanalets. Els melons es buidaven i en la corfa es dibuixava la lluna, el sol, una escala, un xiquet o una xiqueta i una casa. Es feien aquests dibuixos pel motiu següent: el sol ix de dia mentre que la lluna ho fa de nit, els xiquets i les xiquetes volen agafar la lluna i per poder fer-ho han de pujar per l'escala. La casa simbolitza la llar on viu qui porta el fanalet. Una vegada decorats els melons es posava al seu interior la closca d'un caragol (moro o cristià) ple d'oli amb una torçuda de cresol perquè

fera llum. A la part de dalt del meló es posaven tres cordells per poder dur-lo amb la mà. Aleshores, la gent gran va tindre una idea. poder dur-lo amb la mà. Cal tindre en compte que també es feien fanalets amb melons de tot l'any, pimentons, carabasses i carabassetes. Quan arribava la nit, els més menuts agafaven els fanalets i anaven passejant per tots els carrers de Canals. Normalment s'ajuntaven per barris. Mentre anaven passejant, cantaven diverses cançons populars que els iaies i les iaies els havien ensenyat. Algunes d'aquestes eren les següents:

- *Sereno, la una, y media; el sereno ha mort un gos, se l'han dut a l'hospital, les xiquetes de costura se l'han fet amb oli i sal; sereno, la una, y media.*
- *El farol de pimentó es tira bufes en el cantó.*
- *El sereno tiene un perro que se llama capitán, a la una de la noche se ha comido todo el pan.*

MARCIAL MARTÍNEZ BARBERÀ, ARTÍFEX DE LA RECUPERACIÓ I VITALITZACIÓ DE LA FESTA, REBENT L'AGRAÏMENT DE L'AJUNTAMENT DE CANALS. (JULIOL, 2016)

- *Sal i salero, li cau la moquita dins del caldero.*
- *Ja t'agarraré cagó, una pesseta falsa i a la presó.*
- *Capdellet de fil, trenta, quaranta i mil.*
- *Consuelo, l'abuelo, li cau la moquita dins del caldero.*
- *Sereno, la una, y media; el farol de pimentó ni pepita ni meló.*
- *Sereno, las once, y media; el sereno ha mort un gos, en la font de la salut, i el criat se l'ha trobat amagat en el forat.*
- *Sereno, las once son, sube a la escalera y baja el farol.*
- *Sereno, la una, y media; sal i vinagre cara de lladre.*
- *Ja t'agarraré cagó, un duro de multa i a la presó.*
- *El farol de pimentó ni té pepita ni pessó.*
- *Jo sé una cançó de fil i cotó, me'n vaig a la plaça i em compre un meló, tire la molla i em menge el pessó.*
- *Coche, cohero, ja ve l'abuelo, li cau la moqueta dins del caldero.*
- *Sereno, mereno, dis-me quina hora és, la una les dos, van a tocar les tres.*

També era freqüent que algun meló acabara trencant-se perquè se li havia caigut a algú. Quan

MODEL CLÀSSIC DE FAROLET.

passava això no hi havia consol per a qui li havia caigut.

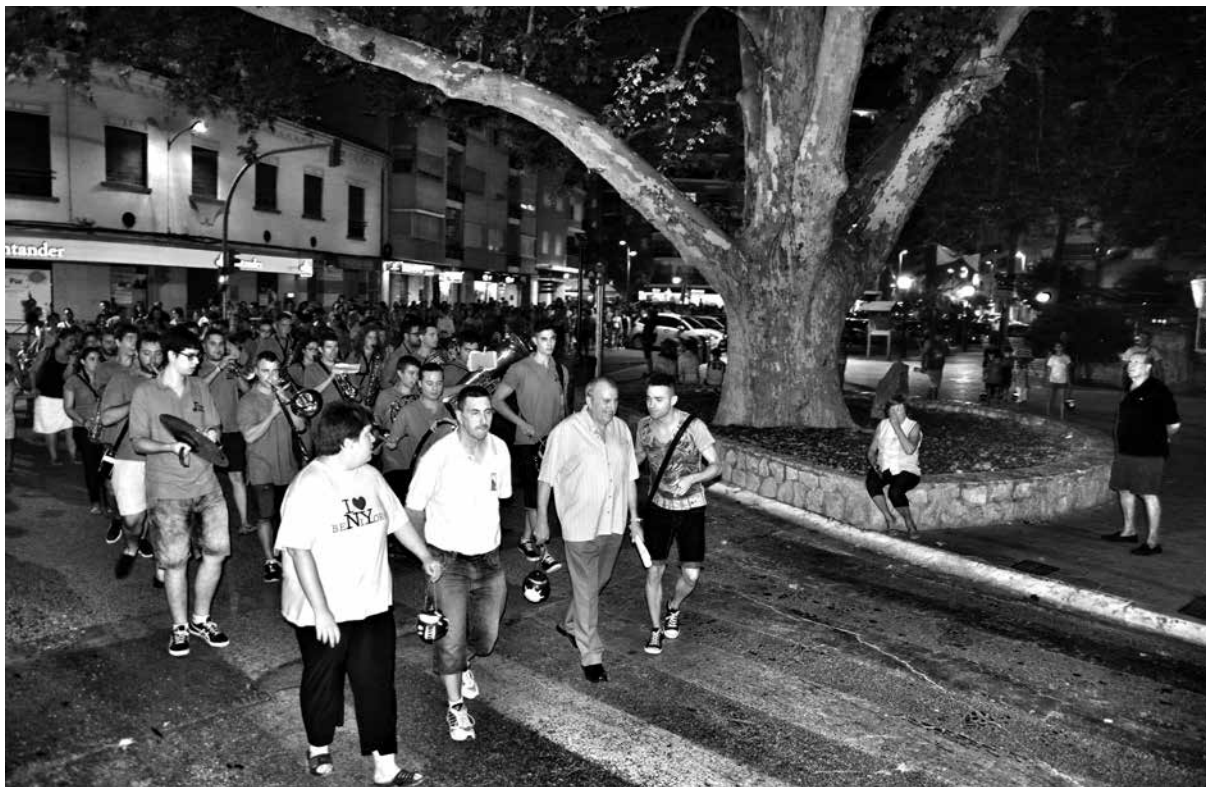
En juliol de l'any 1998, a Marcial se li va ocórrer la idea de recuperar aquesta tradició mentre feia *Canals, història viva*, programa que s'emet cada setmana a Canals Ràdio. En aquest programa, Marcial estava parlant d'allò que feien quan eren menuts quan arribava l'estiu. Una d'aqueixes coses era eixir pel carrer amb un fanalet fet de meló d'alger. Aleshores, va decidir fer una crida des de l'emissora perquè l'acompanyaren amb un fanalet. El dia escollit va ser un 31 de juliol (divendres). Només van acudir unes vint persones entre xiquets, xiquetes, pares i gent gran. Van passejar per l'avinguda Vicente Ferri i van cantar alguna cançó. Les persones que estaven assegudes als banquetes es van quedar bocabadades quan van veure passejar a Marcial. Algunes d'aquestes persones es van unir a la comitiva. Una vegada acabat l'acte, algunes persones grans (de més de huitant anys) li van dir a Marcial que coneixien més cançons. Eren de Canals, Aiacor i Torre

dels Frares. Gràcies a aquestes persones s'han pogut recuperar un total de setze cançons que les noves generacions canten cada nit del *farolet*. L'any següent, 1999, també es va celebrar l'últim divendres de juliol i el nombre de participants va augmentar fins a cent persones. En aquesta ocasió, Marcial va comptar amb l'ajuda de l'Associació de col·laboradors de Canals Ràdio. Sempre ha comentat que sense l'ajuda d'aquesta associació no podria fer-se aquesta festa. A partir del 2000 l'ajuntament també va començar a col·laborar-hi.

Marcial, com que estava veient que la participació anava augmentant, li va demanar a l'ajuntament que per a la nit del *farolet* de l'any 2000 vingueren tant dolçainers com tabaleters. En van vindre de Castelló de la Ribera. Van fer molta festa i la gent que hi va anar s'ho va passar d'allò més bé. La participació va augmentar a dues-centes persones. Aquell any va tindre bastant ressò pels diversos pobles de la Costera perquè la gent ja sabia que l'últim divendres de juliol es feia la nit del *farolet* a Canals. És interessant recordar que en aquest any es va fer el primer recorregut per fora de l'avinguda Vicente Ferri. Des d'aquell any sempre ha sigut el mateix. La gent es concentra davant de l'antiga seu de Canals Ràdio (avinguda Vicente Ferri). Des d'aqueix punt comença la cercavila per la plaça Pont del Riu, carrer Sant Roc, plaça la Vila, carrer Sants de la Pedra, plaça del Mercat, carrer la Parra, plaça Espanya, carrer Mestre Serrano, carrer comandant Germán Cerdà i avinguda Vicente Ferri fins a l'antiga seu de Canals Ràdio. Una altra novetat d'aquest any fou que es van repartir unes fotocòpies amb dotze cançons típiques de la nit del *farolet* (actualment es compta amb un total de setze).

L'any següent la participació no va augmentar significativament. Marcial es va adonar que algunes de les persones que hi havia participat en anys anteriors no hi eren. Va arribar a la conclusió que, el divendres, moltes persones se n'anaven o bé a les casetes o bé als apartaments de la platja. En aquest any, el 2001, es van imprimir els primers cartells que anunciaven la nit del *farolet*. Es van

> PATRIMONI TRADICIONS FESTIVES

PASSACARRER AMB ELS FAROLETS.

DANCES AL PASSACARRER.

imprimir gràcies a la col·laboració d'Enrique Grau que un dia va veure a Marcial i li ho va comentar. En aquest primer cartell apareixia una xiqueta de pare anglés i mare canalina amb un fanalet. Es van imprimir un total de cinquanta còpies.

Per a destacar la rellevància d'aquesta festa és interessant contar la següent anècdota. Un dia d'estiu, la canalina Maria Josefa Rojas li va ensenyar a Marcial un llibre publicat per Bancaixa titulat *Calendario de fiestas dela Comunidad Valenciana: verano* (2001) en el qual apareixia el següent escrit a la pàgina 320: "*Canals. Nit del farolet. 3 de agosto. Suelen reunirse más de 700 personas de todas las edades llevando los farolets, confeccionados con sandías o pimientos vaciados, con un cirio en su interior*". Aquest llibre li'l van donar a Maria Josefa en una concentració de dones de Acció Catòlica que es va celebrar a El Puig a nivell estatal.

Com que la participació de 2001 no va ser l'esperada, Marcial va decidir que la nit del *farolet* de 2002 se celebraria l'últim dijous de juliol. Aqueix any van acudir més de quatre-centes persones, tot un èxit. Per aquest motiu, des d'aleshores, la nit del *farolet* se celebra el darrer dijous de juliol. A causa de l'elevada participació, tant el *Levante* com *Las Provincias* publicaven articles al voltant d'aquesta festa. En aquests es destacava la importància de recuperar tradicions perquè les puguen conèixer les noves generacions. En aquest anys es van repartir bosses de llepolies per als menuts que portaven un fanalet. Des d'aleshores sempre s'han repartit llepolies quan s'acaba la cercavila.

L'any següent, 2003, la participació ja va passar de les cinc-centes persones les quals anaven omplint els carrers i les places del recorregut mentre anaven cantant les tradicionals cançons. Abans de la celebració de la nit del *farolet* d'aquest any, com que aquesta festa anava tenint cada vegada més ressò, l'emissora Radio Xàtiva Cadena Ser va emetre un programa especial en el qual van entrevistar a Marcial. Gràcies a aquesta entrevista

DIVERSOS MODELS DE FANALETES.

van vindre a Canals persones de pobles veïns que volien participar en aquesta nit màgica.

A partir del 2004 ja es pot comprovar que aquest esdeveniment estiuec s'ha consolidat a la nostra localitat. Des d'aquest any el nombre de participants sempre ha sigut, aproximadament, d'un miler de persones. A més, el desenvolupament d'aquest esdeveniment sempre ha sigut el mateix. Allò que ha anat variant ha sigut l'acompanyament de la cercavila. Per exemple, a banda dels xirimiters de Castelló de la Ribera, també han participat la Colla de Xirimiters de Canals (acompanyats de cabuts), correfocs, els dos grups de danses de Canals com són Canyamars i Pensat i Fet, les dues bandes de música de la nostra localitat: l'Associació Musical Canalense i la Unió Musical Santa Cecília, i grups d'animació infantil.

Per a finalitzar aquest article afegiré unes quantes dades que mostren que aquesta festa, malgrat que ja porta celebrant-se des de fa diu anys, està més viva que mai. L'any 2008 la cercavila es va dirigir a la plaça de l'Església per a tirar-li un vítol al sant Antoni que està a la façana amb la finalitat de commemorar el desè aniversari de la nit del *farolet*. En aquell moment, Marcial va dir que per a commemorar el vint aniversari farien

> PATRIMONI TRADICIONS FESTIVES

el mateix. L'any 2010, Marcial va anar a l'escola d'estiu municipal que es fa al col·legi José Mollá per a ensenyar als menuts de quina manera es realitza un fanalet. L'any 2011, a banda de repartir les tradicionals llepolies, uns quants venedors del mercat municipal van repartir tallades de meló d'alger. Des d'aquell any s'ha continuat repartint aquestes saborosíssimes tallades que la gent tant agraeix en una nit d'estiu. L'any 2013, la nit del *farolet* va aparèixer en un programa que s'emetia a Canal 9 titulat *A la fresca*. En aquest programa es feien reportatges de les festes més representatives i peculiars del nostre territori. Al llarg d'aquest reportatge Marcial explicava, des del garatge de sa casa, de quina manera s'havia de fer un fanalet. Després, la reportera va acompanyar Marcial al llarg de la cercavila i va poder comprovar la quantitat de gent que hi participava. L'any 2014 Alícia Arnau, la mestra de música del col·legi Vicent Rius, va compondre la música i la lletra de la cançó *La nit del farolet*. Alícia va convidar Marcial perquè anara al col·legi i així poder escoltar aquesta joia de cançó. També, a la classe d'Alícia, Marcial els va explicar com havien de fer un fanalet. L'any 2016 l'ajuntament de Canals va retre un petit, però emotiu homenatge a Marcial. Joan Carles Pérez, alcalde de Canals, li va lliurar un placa on se li agràia la seua tasca en la recuperació d'una festa com la nit del *farolet*.

A més a més, a causa de la popularitat d'aquesta festa, diversos pobles de la Costera també celebren la nit del *farolet* durant els mesos d'estiu. A banda d'alguns pobles de la nostra comarca, a la localitat mallorquina de l'Alcúdia també se celebra aquesta festa. Allí l'anomenen la festa de les llanternes en la qual els veïns i les veïnes confeccionen fanalets amb melons d'alger, pimentons, carabasses, etc. Recorren el poble fent una cercavila i canten cançons com, per exemple, aquesta: "*El sereno ha mort un moix i l'ha duit en el socors, ha comprat un cèntim d'oli i un panet de dos. Per dinar, per sopar, per sa nina no n'hi ha, uè, uè, no ploris nineta que encara n'hi ha*" Aquesta festa se celebra la darrera setmana d'agost des de 1978.

Per últim, m'agradaria expressar per escrit un somni que té Marcial pel que fa a aquesta festa. Ell vol que la nit del *farolet* forme part d'*El llibre guiness dels rècords*. Fa uns anys, Marcial es va informar dels passos que s'havien de seguir i, realment, no és del tot impossible aconseguir-ho. Tant de bo que aquest somni es faça realitat.

FOTOGRAFIES DE XIMO PÉREZ /
CONÈIXER CANALS.
AL QUI AGRAÏM LA SEUA COL.LABORACIÓ.

La nit del farolet

La nit del farolet. Veniu que cantarem!
els iaïos i els pares, xiquetes i xiquets.

La nit del farolet porteu-me un melonet
que siga xicotet, un melonet d'alger.

.....

La nit del farolet sabeu com el farem?
Porteu-me una cullera, cordell i un ganivet.

La nit del farolet a fosques no estarem.
Mireu les llumenetes com omplin els carrers.

.....

La nit del farolet. Veniu que cantarem!
els iaïos i els pares, xiquetes i xiquets.

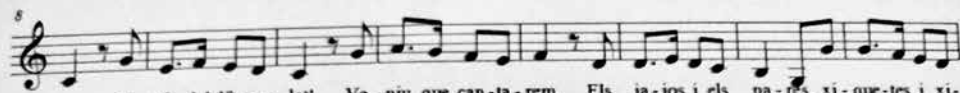
Música i lletra, Alícia Arnau i Aparicio

CANÇÓ "LA NIT DEL FAROLET",
MÚSICA I LLETRA DE ALÍCIA ARNAU APARICIO

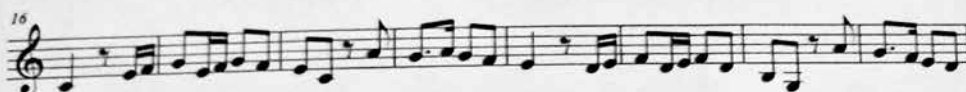
La nit del farolet

Música i lletra :
Alicia Arnau i Aparicio

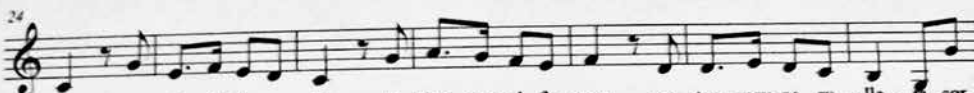
♩ = 90

La nit del fà-ro - let!. Ve - niu que can - ta - rem. Els ia - ios i els pa - res, xi - que - tes i xi -

quets!

La nit del fa - ro - let sa - beu com el fa - rem por - teu meu - na cu - lle - fa, cor -

dell iun ga - ni - vet.

La nit del fa - ro - let por teu meu - me - lo - net, que si - ga xi - co - tet, un

me - lo - net d'al - ger.

La nit del fà - ro - let a fos - ques noes - ta - reu Mi - reu les llu - me -

ne - tes com om - plin els car - rers

Francisco Juan Juan

TALLER DE REPARACION DE BICICLETAS -- COCHE DE ALQUILER

COMESTIBLES
FINOS

PEPINILLOS
VARIANTES

Ricardo Olmo

C. del Remedio
CANALS

Avenida, 7 - Teléfono 100
CANALS

**BAR
AVENIDA**

MARISCOS
CAFE EXPRES
LICORES TODAS MARCAS

José Roig

Avenida Estación - Teléfono 101
CANALS

Expendeduría
de Tabacos

•
Timbres

•
Habanos

•
Viuda de

Peregrín Chover

•
CANALS

Composturas
garantizadas

Ventas al contado
y largos plazos

Calle Ramón y Cajal, 15
CANALS

Taller Mecánico de Precisión

Joaquín Bonany Llivina

Especialidad en Maquinaria de Géneros de Punto

Aparatos para toda clase de Fantasías
aplicables a las Máquinas "Standard"

Teléfono número 49

Carretera Onteniente, 50 CANALS

RODRIGO SANCHO FERRER (FOTO DE RICARDO TORRES EN "LEER", 3.3.2016).

Entrevista con

Rodrigo Sancho Ferrer

PREMIO ADONÁIS DE POESIA 2015

> JOSÉ MEGÍAS ARNEO

El 12 de diciembre de 2015, el periódico LEVANTE-EMV nos sorprendía con una agradable noticia:

“CULTURA: EL ARQUI-TECTO VALENCIANO RODRIGO SANCHO GANA EL PREMIO ADONÁIS DE POESIA. El creador de Canals, finalista en 2013, se alza con el prestigioso galardón gracias a su obra ‘Vaho’.

EFE-MADRID. El arquitecto, músico y poeta valenciano Rodrigo Sancho Ferrer se llevó ayer la 69 edición del premio Adonáis de Poesía (organizado por la editorial Rialp) por su obra Vaho. Sancho Ferrer (Canals, 1982) es arquitecto por la Universidad Politécnica de Madrid y compagina el oficio con distintos proyectos musicales (Paracaídas, Dol, Hestiu Roïn) y literarios, en el que destaca la edito-

rial Ochoacostado. En esta editorial ha publicado diversos poemarios y volúmenes de relatos, entre los que destaca ‘Los paisajes’, finalista del Premio Adonáis en 2013. Obtuvo también el Premio Bárbara-Ansón de Narrativa Breve en 2004; el Premio de Relato Villa de Iniesta en 2014 y distintos galardones en los certámenes poéticos de los Colegios Mayores de Madrid. Colabora en la colección poética ¡ARRE! de Arrebato Libros y en el proyecto poético-audiovisual Los Bárbaros, del colectivo Vermut. El jurado también concedió dos accésit, una de ellas a Magdalena Camargo Lemieszek (Szczecin, Polonia, 1987) por ‘La doncella sin manos’, y la otra al poeta uruguayo Nelo Curti (Paysandú, 1989) por su poemario ‘El lujo de ponernos tristes’. Desde la fundación del Premio Adonáis en

> LA NOSTRA GENT

1943, el objetivo ha sido el de promocionar voces nuevas para la poesía española, así como el empeño por descubrir valores inéditos”.

El jurado valoró el texto de Sancho “*por su inteligencia poética que señala, detrás de las apariencias, el sentido profundo de las cosas*”.

Confieso que no conocía de la existencia de Rodrigo Sancho Ferrer ni, por supuesto, de su obra poética. Por tanto, la satisfacción ha sido doble a partir del momento en el que le conocí personalmente.

En Canals tenemos diferentes Rodrigo (s) Sancho: Hernández, Franco y Ferrer. El que nos ocupa es hijo del *canalí* Antonio Sancho Hernández y de la *alcudiana* (de Crespíns) Ana Ferrer Beniel.

La nota de LEVANTE-EMV que reproducimos ya informa ampliamente sobre el autor y su obra, así como de sus diversas dedicaciones. Por tanto hablamos con él a partir de esta información.

Arquitectura, música, poesía, edición de libros, ¿es cuestión de tiempo la pintura y la escultura?

Soy un pésimo dibujante y nunca fui más allá de un par de manualidades en barro cuando era niño... Supongo que visto desde fuera parecen un montón de disciplinas, pero uno ha ido llegando a ellas de manera natural. La arquitectura es mi oficio y la música una manera maravillosa de compartir tiempo con los amigos. La poesía, parafraseando a Pessoa, una manera de estar solo. La edición es un proyecto a largo plazo que nace del amor al libro como objeto. En todas ellas le queda a uno muchísimo que aprender, así que me valdría de un casi para corregirlas: casi arquitecto, casi músico o casi poeta.

¿Desde cuando y por qué poesía?

Llevo escribiendo desde la adolescencia, y de una manera más consciente desde los años de la Universidad. Aunque también he escrito relatos y alguna novela corta, la poesía se ha ido abriendo camino muchas veces como la mejor manera de comunicar ciertos pensamientos o estados de consciencia. Hay

algo en la economía de medios, o en la exigencia en el uso de las palabras exactas que la hace muy atractiva, misteriosa y también difícil. Leer mucha poesía también me ha empujado a intentar imitarla, pues es casi la única manera de aprenderla. Probando y tachando continuamente.

¿Ya escribías poesía en Canals o esta te surgió en Madrid?

Aunque viva y trabaje en Madrid no he dejado de volver a Canals, así que la poesía ha ido naciendo, de una manera espontánea, allá donde me encontraba. Diría que los períodos en Canals han sido por lo general más productivos, pues solían coincidir con vacaciones y por lo tanto, con una mayor cantidad de tiempo disponible. Alguna vez me ha gustado pensar que los poemas nacen siempre rodeados de grandes cantidades de silencio y es seguro que la ciudad, en estos casos, es mucho más ruidosa y caótica.

¿Has escrito poesía bajo la influencia del paisaje *canalí* i/o de tus vivencias aquí?

Por supuesto. Tanto los paisajes del valle como la vida familiar en la casa de La Torre están muy presentes en los poemas. En la ciudad, por ejemplo, es muy difícil percibir el horizonte, los propios límites de la misma. Volver a Canals ha sido siempre para mí una liberación en ese sentido, una oportunidad de estar en contacto con el campo, la luz o el cielo. Aunque suenen a tópicos, siempre han sido un escenario óptimo para la escritura.

¿Qué paisaje te influye más el valenciano-mediterráneo o el madrileño-mesetario?

El paisaje mediterráneo es para mí el paraíso. Quizá llevar tanto tiempo fuera me haya empujado a cierta mitificación, pero no olvidemos cuántos escritores nacidos lejos de estas tierras acabaron prendados por ellas. Hay un libro que recomendaría a todos, *Peregrinos de la Belleza* de María Belmonte. Habla de grandes pintores y escritores, americanos o nórdicos, que se enamoraron perdidamente de las ma-

ravillas de Grecia y Roma. Cualquiera dirá que no tiene nada que ver, pero es que Canals forma parte de ese todo que es la cultura mediterránea. Si viajas por ejemplo a las islas griegas, a miles de kilómetros, te das cuenta de que el paisaje y el carácter son muy similares. Es como estar en casa. Por otro lado ha estado el contrapunto árido, ascético, del paisaje manchego. Ha sido el necesario telón de fondo de cientos de viajes entre Canals y Madrid y con el tiempo la percepción del mismo también ha adquirido dimensiones considerables. Es casi la negación de un paisaje, el folio en blanco que unía mis dos hogares. Y por último la ciudad, y con ella no tanto un paisaje como una acumulación de posibilidades, un foco constante de atenciones. Por supuesto ha sido y es una influencia permanente: el lugar desde el que echar de menos –con todo lo que ello supone– este paisaje mediterráneo.

¿Cuales son tus poetas preferidos y quienes te han influido más?

La lista podría extenderse indefinidamente, pero citaré sólo algunos: actuales nombraría a Julio Martínez Mesanza, Antonio Moreno, Luis Muñoz... Extranjeros, John Burnside o el recientemente fallecido Eduardo Chirinos. Y los clásicos, claro: Emily Dickinson, Keats...

Como arquitecto y músico hablemos de un edificio poético y de una música poética.

Como edificio poético me viene a la memoria el Monasterio de La Tourette, de Le Corbusier. Está en el sur de Francia, cerca de Lyon, “aterrizado” sobre una ladera en una zona de bosques. Su iglesia, de puro hormigón, es sobrecogedora. El refectorio luminoso y matemático. Las celdas de una sencillez mística. Vale la pena visitarlo.

Para la música elegiría cualquier disco de *A Winged Victory for the Sullen*.

¿Desde cuando vives en Madrid?

Marché a Madrid en el año 2000 para estudiar Ar-

quitectura en la Universidad Politécnica y tras finalizar los estudios continué mi vida laboral en esta ciudad. En todo caso, como te decía, he estado muy ligado a Canals durante todo este tiempo.

Cuando proyectas un edificio ¿te influye tu sentido poético? En caso afirmativo ¿hasta qué punto?

En el día a día la arquitectura es bastante prosaica, por lo que no queda mucho tiempo para la poesía. Sí es cierto que durante los años como estudiante, en los ejercicios que desarrollábamos en la Escue-

Poemario sobre el trabajo de la naturaleza de construir paisaje, donde la presencia del hombre, dice el autor, es prescindible. Al fin y al cabo, es una constatación de la pequeñez, por esa conexión con la muerte, polvo en desorden. Seguramente Rodrigo Sancho ha oído muchos caballos galopar sobre su tejado tras recibir el premio Adonáis, lo que le ha obligado a algo tan difícil como vivir en presente. No obstante, incluso en *Vaho* se siente curado de espanto contra la enfermedad de la soberbia, como asegura en uno de los poemas, "Montaje": Su forma de pensar los versos lleva al polvo en suspensión que queda tras *la mascletá*, quizá por la manía de pensar que reconoce tener el poeta. No busquen en este *Vaho* que corona el número 69 de la colección del premio decano de poesía nada erótico; la melancolía es la que domina este poemario denso, donde hasta el vaho cobra forma como un modo más de encontrarse en los espejos. Porque el dolor ocupa lugar, a pesar de que nos despersonalice y nos haga apagar la luz de los párpados de los muertos. Juzguen si esos "kilómetros" con "q" son una innovación gráfica de este joven escritor valenciano (Canals, 1982) para que nos paremos frente a esos pensamientos sobre lo que "dura una tristeza" o fruto de la casualidad y hagan caso de Poirot en *Asesinato en el Orient Express*, porque todo lo que se invoca con jugo de limón y fuego es tan sólo una breve ilusión tras la pérdida y hay que apresurarse a capturarla, como hace el poeta con cada verso. / A. G.

VAHO
Rodrigo Sancho
 Rialp. Madrid, 2015
 76 págs. 9,50 €

CRITICA EN LA REVISTA "LEER" NUM. 269, FEBRERO 2016.
 ES INTERESANTE LA ENTREVISTA A R. SANCHO EN LA MISMA REVISTA DEL 30.3.2016.

> LA NOSTRA GENT

la, había más oportunidades para ser creativo, y siempre me gustaba empezar los proyectos con una idea que yo creía luminosa y que podríamos llamar poética. Pero los profesores no tardaban en advertirme de sus peligros: “Primero cuenta piedras, que ya contarás estrellas”, recuerdo que me espetó uno de ellos en una ocasión. Y toda la razón del mundo.

Ha sido un placer conocer a Rodrigo, como persona y como poeta.

Unos poemas de VAHO:

CASA

*SIRVE para apaciguar
absurdos afanes.*

*Aquieta y adormece
el ánimo,
descubre el telón
de la nostalgia.*

*Mantiene vivos
íntimos pesares.*

*Y en admirable
operación cartográfica,
reduce los mapas
a uno solo que,
doblado,
cabe en un cajón.*

Estar en casa;

saber qué hay

más allá

de los horizontes.

MAQUILLAJE

*Vi los ojos de la niña
a lo lejos en el vagón
y me sobrevino
imparable
esta tristeza.*

*Al maquillar algo
tan pequeño
se le otorga
la capacidad
de romperse.*

EL COCHE DE CAMUS ESTRELLADO CONTRA UN ARBOL

*Si quisiera poner fin,
inaugurar un estadio de duelo,
¿saltaría,
me adentraría en las aguas
-los bolsillos cargados de piedras-
buscaría un árbol,
una soga, somníferos?*

*¿Dejaría simplemente discurrir los días
esperando que la urdimbre del azar
me llevara de la mano hasta el abismo?*

¿Vendrías conmigo?

*A la señal de ya,
¿cerraríamos los ojos
a 250 kilómetros por hora?*

HERMENEGILDO GARCIA AMB ELS SEUS GERMANS JOAN ESTEVE I ROSALIA. FOTOGRAFIA PRESA EN CANALS EL 29 DE JULIOL DE 2016.

Hermenegildo García Gómez, premi Rei Jaume I en Noves Tecnologies 2016

> REDACCIO LA REVISTA DE CANALS

El passat 7 de juny el periòdic LEVANTE-EMV ens sorprenia gratament amb la notícia que reproduïm. El jurat dels Premis Rei Jaume I, van atorgar al canalí Hermenegildo García Gómez el Premi Rei Jaume I de Noves Tecnologies 2016.

Hermenegildo va nàixer a Canals, al núm. 7 del carrer Nou, el 1957. Es el tercer de quatre germans (Joan Esteve, Rosalía, ell i Carlos Maria) tots fills de Juan García Aranda (nascut a Consuegra, Tole-

do, molts anys veí de Canals) i la canalina Rosalía Gómez Crespo, membres de la família propietària del famós establiment conegut popularment als anys 60 a 80 com *“la tenda del porcelanero”*.

Hermenegildo va anar al Asilo Col·legi de San Filiberto, de religioses terciàries franciscanes, al carrer de Sant Gaità num. 7 (hui desaparegut), i després va estudiar al col·legi Cervantes (*de Don Eliseo*), al Col·legi la Concepción d'Ontinyent, al

XXVIII PREMIOS REY JAIME I ▶ LOS GANADORES

Hermenegildo García

Investigador del Instituto de Tecnología Química. El Jaime I en Nuevas Tecnologías 2016, Hermenegildo García (Canals, 1957), investiga en el Instituto de Tecnología Química (ITQ) de Valencia, donde es un referente mundial en fotocatalísis.

«La energía solar será el combustible del futuro gracias a la fotocatalísis»

■ «Yo no sería lo que soy sin Avelino Corma, así de fácil y claro, pues es un referente para todos nosotros»

Nuevas Tecnologías

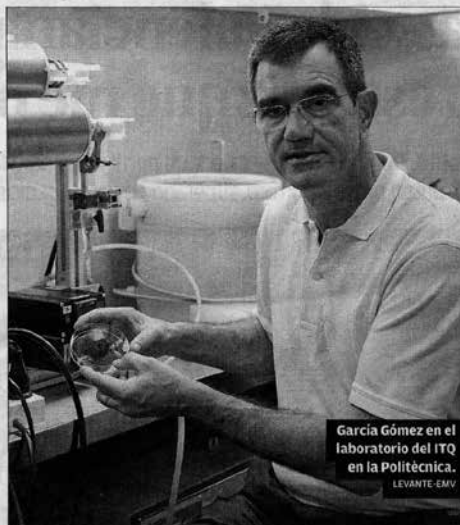
RAFAEL MONTANER VALENCIA

La concesión del Jaime I en Nuevas Tecnologías ha sorprendido en Rumania al catedrático de la Universitat Politècnica de València (UPV) e investigador del Instituto de Tecnología Química (ITQ), Hermenegildo García Gómez (Canals, 1957). Este referente de nivel mundial en el campo de la fotocatalísis participa en la conferencia marcó de un congreso internacional sobre catalísis que acoge la ciudad de Tímisoara. El jurado ha decidido premiar el trabajo de García «en el des-

arrollo de catalizadores en fase heterogénea muy eficientes en el ámbito industrial que han servido para implementar nuevas tecnologías capaces de resolver importantes problemas sociales como la química sostenible, energías renovables, descontaminación atmosférica, captura de dióxido de carbono y desarrollo de nuevos sensores con aplicaciones biomédicas».

■ ¿Cómo valora el premio?

■ No sé que decirle. Siento alegría, pero sobre todo gratitud. Gratitud con mucha gente que me ha ayudado desde el principio, empezando

García Gómez en el laboratorio del ITQ en la Politècnica.

LEVANTE-EMV

por mi familia pero también en mi lugar de trabajo. He llegado hasta aquí con la ayuda de todos. Los premios son una oportunidad para que la sociedad conozca lo que se hace en el laboratorio, algo que siempre es bueno.

■ ¿Qué es la fotocatalísis?

■ Toda la vida está basada en la absorción de la luz por las plantas. A través de la fotosíntesis las plantas crean vida, generan compuestos químicos y cambian la atmósfera. Todavía estamos lejos de reproducir la fotosíntesis en el laboratorio, pero ya empezamos a entenderla.

Nosotros lo que hacemos es la fotocatalísis, mucho más simple que la fotosíntesis, que consiste en un material que desencadena una reacción química al absorber la luz. Esto tiene mucho interés en el campo de las energías renovables. Tenemos luz solar más que de sobra para dar energía a todo el planeta, pero aún no sabemos aprovecharla muy bien. Nuestro trabajo va encaminado a convertir la energía solar en el combustible del futuro.

■ Usted es miembro fundador, junto al Príncipe de Asturias de Investigación (2014), Avelino

Corma, del Instituto de Tecnología Química (ITQ) de Valencia. Su premio es el tercer Jaime I de Nuevas Tecnologías que suma este centro mixto de la Universitat Politècnica y el CSIC en lo que llevamos de siglo XXI tras los de Corma (2000) y Eduardo Primo (2001). ¿Cómo valora la influencia de Avelino Corma en su carrera investigadora?

■ Yo no sería lo que soy sin Avelino, así de fácil y claro. Primero porque nos ha dirigido científicamente, pero también porque nos ha dado consejos en muchos campos. Por tanto, Avelino, que es un científico de nobel, ha sido y es una referencia para todos nosotros.

■ ¿Cuál es el objetivo de hacer la química más sostenible?

■ El intentar mantener en el tiempo el mismo nivel de actividad sin agotar los recursos. Por ello estamos intentando inventar una química nueva que no esté basada en el gas natural y el petróleo.

■ Pero, la química para muchos es sinónimo de contaminación...

■ En realidad quien contamina es el que arranca el coche, el que enciende la calefacción en invierno... La química lo que hace es satisfacer lo que la sociedad le demanda. De hecho, la ONU le reclama a la química que sirva a la humanidad con más salud mediante fármacos más selectivos y eficientes en el tratamiento de enfermedades, o con una mayor protección al medio ambiente, depurando la contaminación pero también generando energía y agua. Por tanto, la química siempre ha estado al servicio de la humanidad, pero si la usamos mal agotamos recursos.

PUBLICAT EN LEVANTE-EMV EL 7.6.2016

Col·legi Major Sant Joan de Ribera de València, fins que l'any 1974 es va traslladar a València a estudiar en la Facultat de Química de la Universitat de València. Des de llavors es va distanciar de la vida canalina per la seua immersió en la vida universitària primer i després en la investigació i els continus viatges per l'estranger. Des de la seua incorporació a la Universitat viu a València i sovint ve a Canals a visitar als seus germans. En documents annexes oferim una selecció d'informació sobre l'història professional i científica d'Hermenegildo. En ells queda explícit el seu treball i la finalitat de les seues investigacions.

És una satisfacció per al nostre poble tindre personalitats científiques com Hermenegildo i ens complau donar-li l'enhorabona per la seua destacada llavor.

PREMIOS REI JAUME I

Els Premis Rei Jaume I es van crear l'any 1989, a iniciativa de la Generalitat, amb l'objectiu «de combinar estudis i recerca, entitats científiques i empresarials per a la promoció de la recerca i el desenvolupament científic a Espanya». Com a president d'honor dels premis figura el Rei d'Espanya. Les diferents disciplines dels premis són Investigació Bàsica, Economia, Investigació Mèdica, Protecció del Medi Ambient, Noves Tecnologies, Emprendedor, Urbanisme, Paisatge i Sostenibilitat i Compromís Social.

A l'edició de 2016 (la 28^a) formaren part del jurat, entre altres, nou premis Nobel de medicina, sis de química, quatre de física i quatre d'economia que van seleccionar entre 250 candidatures al premiat en cada especialitat.

El catedràtic de la UPV i investigador de l'Institut de Tecnologia Química Hermenegildo García, Premi Jaime I de Noves Tecnologies

- El jurat reconeix el seu treball en el desenvolupament de catalitzadors i la seua aplicació per a descontaminació atmosfèrica, captura de diòxid de carboni o desenvolupament de nous sensors amb aplicacions biomèdiques, entre d'altres.

- Per Hermenegildo García, suposa un "reconeixement al treball que venim desenvolupant els investigadors de l'àrea de fotoquímica i catàlisi del ITQ des de fa més de 30 anys"

Hermenegildo García, catedràtic de la Universitat Politècnica de València (UPV) i investigador de l'Institut de Tecnologia Química (ITQ), centre mixt del Consell Superior de Recerques Científiques (CSIC) i la UPV, ha estat guardonat amb el Premi Jaime I de Noves Tecnologies 2016.

El jurat ha decidit premiar el treball de Hermenegildo García pel desenvolupament de catalitzadors en fase heterogènia molt eficients en processos, no només a nivell de laboratori sinó també en l'àmbit industrial, que han servit per implementar noves tecnologies capaces de resoldre importants problemes socials com la química sostenible, energies renovables, descontaminació atmosfèrica, captura de diòxid de carboni i desenvolupament de nous sensors amb aplicacions biomèdiques, entre uns altres.

El professor García ha mantingut una contínua activitat de transferència de tecnologia a empreses menudes, mitjanes i multinacionals en els camps de catàlisi, fotocatalàlisi i medi ambient. Durant els últims 30 anys ha combinat la recerca d'excel·lència amb una intensa activitat de transferència. Prova d'això és la seva contribució a la tecnologia del grafeno.

El seu grup de treball ha encunyat el terme carbó-catàlisi, que utilitza el grafeno i els seus derivats a partir de

deixalles agrícoles com a catalitzadors heterogenis en diferents processos químics com la preparació de plàstics i pintures o la preparació de productes que controlen l'alliberament de principis actius en l'agricultura.

L'investigador del ITQ ha rebut la notícia de la concessió del prestigiós guardó en Timisoara (Romania), on aquests dies participa en la conferència internacional Rom-Cat 2016 sobre catàlisi. Des d'allí, Hermenegildo García ha mostrat la seva satisfacció pel premi rebut, "un reconeixement al treball que venim desenvolupant els investigadors de l'àrea de fotoquímica i catàlisi de l'Institut de Tecnologia Química des de fa més de 30 anys".

El professor de recerca del CSIC i fundador del ITQ, Avelino Corma, ha dit que "el professor Hermenegildo García és una autoritat mundial en el camp de la fotocatalàlisi aplicada al medi ambient, i que la decisió d'atorgar-li el Premi Jaime I és justa i encertada".

Entre els seus propers projectes, García assenyala la producció de combustibles per reducció de CO₂ i el desenvolupament de nous catalitzadors sostenibles sense contenir metalls.

Doctor honoris causa per la Universitat de Bucarest i premi RSEQ-Janssen Cilgag de Química Orgànica de la Reial Societat Espanyola de Química, García dirigeix un grup de caràcter multidisciplinari amb més d'una quinzena d'investigadors. Aquest grup ha aconseguit importants resultats en l'ocupació de la fotoquímica com a eina per solucionar problemes mediambientals i l'ús de les zeolites com fotocatalitzadors heterogenis en reaccions orgàniques.

Herrmenegildo García

Hermenegildo García Gómez (Canals 1957) es va graduar en Ciències Químiques per la Universitat de València en 1979 (Premi Extraordinari de Llicenciatura) i va realitzar el doctorat en el Departament de Química Orgànica de la Facultat de Farmàcia, sota la direcció del Professor Miguel A. Miranda Alonso en el camp de la Fotoquímica Orgànica preparativa, obtenint el títol de doctor en 1983 (Premi Extraordinari de Doctorat). En 1983 es va incorporar com a professor contractat en el Departament de Química de la Universitat Politècnica de València, dirigit pel professor Jaime Primo Millo, i es va convertir en catedràtic en 1996. Ha estat membre de l'Institut de Tecnologia Química (ITQ), centre mixt del CSIC i la Universitat Politècnica de València des de la seva fundació en 1991. Va realitzar una estada post-doctoral a la Universitat de Reading amb el Professor Andrew Gilbert (1987) i diverses estades sabàtiques en el grup de Laser Flaix Photolysis del Professor J. C. Scaiano de la Universitat d'Ottawa, amb el qual ha mantingut una relació continuada des de 1992. Ha publicat més de 600 articles en revistes científiques de l'àrea de Química, Materials i Medi ambient i presentat més de 30 patents, una de les quals es troba en explotació i altres dues en fase de desenvolupament preindustrial.

(Nota de premsa del Consell Superior de Recerques Científiques de data 7.6.2016. Original en castellà).

A L'ESCOLA

A LA PORTA DE L'ESCOLA DE KUMBUNGU

Cooperació educativa al nord de Ghana

> CARLA APARICI PÉREZ

CARLA, UNA JOVE CANALINA GRADUADA EN MAGISTERI (ARTS I HUMANITATS) ENS CONTA LA SEUA EXPERIENCIA DE COOPERANT EDUCATIU EN EL PAIS DE L'OEST DEL CONTINENT AFRICÀ.

La pedagogia crítica i l'educació multicultural necessiten alguna cosa més que bones intencions per aconseguir la seua meta. Requereixen un moviment revolucionari d'educadors informat per una ètica que seguisca els principis de la compassió i la justícia social, un ethos socialista basat en la solidaritat i la interdependència social i un llenguatge de la crítica que siga capaç de captar les lleis objectives de la història. (McLaren, 2012, p.145)

Era 16 de gener. Mentre la foguera de Canals cremava, jo em trobava volant cap a Accra, capital de Ghana. Feia aquell viatge juntament amb Anna, una companya de Sagunt amb qui havia compartit militància al moviment estudiantil feia alguns anys. Anàvem a participar d'un projecte de cooperació educativa al nord d'aquest país. Aquest projecte havia estat impulsat pel Departament de Didàctica de les Ciències Experimentals i Socials de la Facultat de Magisteri de València, subvencionat pel Servei d'Informació i Dinamització dels Estudiants de la Universitat de València, i havia comptat amb la col·laboració de membres de la Universitat Politècnica de València que duïen anys treballant amb la comunitat de Kumbungu, lloc on vam viure durant els dos mesos que va durar la nostra tasca i on es va centrar el nostre treball.

També va comptar, per descomptat, amb la col·laboració del fundador mateix de l'escola, Saani, nadiu de Kumbungu, arribat a València fa catorze anys. Aquesta escola, on anava a tindre lloc el projecte en què Anna i jo ara preniem part s'anomena Bobgu N Nye Yaa (*together strength*, junts fem força).

Bobgu N Nye Yaa va nàixer el 1992, quan Saani, després d'haver completat la seua Educació Secundària va començar a donar classes sota un arbre a xiquetes i xiquets de la comunitat que no tenien possibilitat d'accés a l'educació per manca d'escoles suficients al poble o per manca de recursos. En arribar la *rainy or farmer season* (l'estació de pluges) Saani va aconseguir un xicotet espai tancat on poder seguir amb les classes, però el lloc no estava habilitat ni era suficient i va decidir viatjar a Europa per guanyar diners i enviar-los per a la creació i manteniment de l'escola. Així, el 1998 va començar un llarg i dur viatge per arribar a Líbia, des d'on van eixir dues pasteres el novembre de 2002: una d'elles mai va arribar-hi, unes 90 persones van morir a la mar; de l'altra, on viatjaven unes 70 persones, en van arribar 7; entre elles, Saani, després d'haver perdut un germà, haver begut orina per sobreviure, haver quedat marcat

JUGANT A L'ESCOLA.

amb un tret al pit i diverses històries desagradables que les màfies van aportar al relat. Arribat a Fuerteventura va passar un any i mig en un camp d'immigració; el 2003 va arribar a València; ara treballa 12 hores al dia en una empresa de Vic de fabricació de gàbies per a granges d'explotació animal. Sembla que els països «civilitzats» (eixos que ara estem donant l'esquena als refugiats i les refugiades de guerra) tenim moltes vergonyes.

A l'aeroport del Prat, a Barcelona, després de facturar i mentre esperàvem que obrien la porta per embarcar, vam conèixer un xic originari de Ghana, que va emigrar i ara vivia a l'estat espanyol i que, cada pocs anys, quan els estalvis li ho permetien, anava al seu país a visitar la família. Portava auriculars de casc grans, esportives bastes i ulleres de sol colorides, tot ben cridaner. Reflectia eixa voluntat inequívoca de posar en evidència, en arribar al seu país, que li havia anat bé, que ja era distint a ells.

Ens va preguntar si érem musulmanes, cristianes... Sense deixar-nos respondre, va seguir. "Bé, potser no creieu, vosaltres teniu de tot, no necessiteu creure en res". Aquest brevíssim discurs, articulat per una persona amb, aparentment, escasses lectures sobre consciència de classe, posava de manifest dues idees: la divisió entre "els qui tenen i els qui no", i la relació entre la necessitat de creure i la necessitat de suplir mancances. Va ser una de les frases del viatge que més em va colpir.

> LA NOSTRA GENT

Després va seguir explicant-nos quins llocs ens recomanava. La recomanació es basava en allò més paregut a occident, on podíem trobar centres comercials o llocs per menjar com a Espanya, manifestant una nul·la valoració d'allò propi com a possible reclam. Durant el transcurs del viatge vam comprovar la tesi que en aquell moment va sorgir: la presència d'un alt grau d'autoodi. Allò seu és, per a ells, símbol de fracàs, del que s'ha de fugir per poder avançar cap al model admirat: el dels seus colonitzadors, el d'occident. Ghana és un país que conserva diversos castells, com el d'Elmina o el de Cape Coast, que guarden les històries, imatges i olors d'exploració i comerç d'esclaus negres, per part de distints països d'occident, com Portugal, Holanda o Anglaterra. En lloc d'haver un cert sentiment d'aversió envers aquells que poden interpretar com els seus opressors històrics, hi ha una culpabilitat col·lectiva compartida i una admiració quasi incomprendible cap als blancs -imatge que per a molts evoca l'èxit- i el desig d'assimilar-se a ells.

Un parell de dies després de l'arribada, vam iniciar el nostre viatge cap al nord, on estava l'escola en què anàvem a dur a terme el projecte. Després que ens feren canviar diverses vegades d'autobús -a nosaltres i a les maletes-, i que ens feren pagar també més d'una vegada propina a gent que s'havia agafat autònomament com a ofici transportar la nostra maleta d'un costat a un altre, ens vam relaxar a l'autobús i vam iniciar el viatge. Açò dels oficis era curiós. El més graciós que vam veure va ser el d'un xic que va decidir, també pel seu compte, posar-se amb una tanca enmig d'una carretera i fer pagar peatge a qui volguera fer-ne ús. La majoria de gent no pagava. Es produïen llargues negociacions rere les quals el cotxe acabava passant sense pagar. Però sempre hi havia alguna persona amb pressa, algun turista despistat o algú sense massa ganes de discutir.

El viatge cap al nord va ser impressionant. Tretze hores d'autobús en què vam anar veient com canviava el país: els costums, la manera de vestir, la religió, els recursos, l'arquitectura... A

Ghana les diferències socials i econòmiques entre zones urbanes i rurals i entre sud i nord estan molt marcades. Les zones rurals i, sobretot, les zones del nord, són molt més pobres. Pel que fa a la religió, al sud predomina el cristianisme, mentre que al nord ho fa l'islamisme. Els canvis en el paisatge també són molt visibles: el nord és molt més sec i àrid, amb influència del *harmattan* -el vent del desert del Sàhara- present especialment en l'estació seca, en què ens trobàvem. La forma de construcció de les cases també varia per complet: al nord són circulars i construïdes amb tova i palla; els homes amb més recursos tenen una casa quadrada envoltada per les cases rodones que construeix a cadascuna de les seues dones. Poden tindre, per norma, fins a quatre dones. Tret del *chief*, el cap de la comunitat, que pot tindre'n tantes com vulga. La majoria d'homes deien que, en realitat, un home pot tindre tantes dones i fills com poguera mantenir, eixa és la vertadera norma.

L'autobús ens deixava a Tamale, la capital de la regió del nord, des d'on vam haver d'agafar un taxi per desplaçar-nos fins a Kumbungu, on dormíem. Molt poca gent tenia transport privat. El més comú era desplaçar-se en aquests taxis o en *tro-tros*, una mena de furgones que eren el transport convencional que, a poc a poc, anava sent reemplaçat pel taxi. Tant *tro-tros* com taxis estaven fets a miques. La majoria provenien de residus d'occident. Ghana n'estava plena...

I, finalment, hi vam arribar. Ens allotjàvem en una missió de seminaristes de l'ordre de Pentecostés: gent agradable i molt saludadora, amb costum de celebrar sorolloses i repetides misses diàries. Els sons lligats a Kumbungu són una de les coses que més trobe a faltar. Semblaven una espècie de competència entre les cridades de les mesquites -hi havia quasi tantes mesquites o espais de culte improvisats com famílies al poble- i les festives misses dels rectors de Pentecostés. Tot açò adobat amb els propis de les gallines, pollastres, cabres i ases que convivia pacíficament amb nosaltres a la missió. Mai sabies qui de tots t'anava a despertar al dia següent.

EL POBLE, KUMBUNGU.

Els protocols a Kumbungu estaven molt marcats: hi havia una sèrie de salutacions i preguntes relacionades amb el temps atmosfèric i com havien passat l'última nit que havíem de fer per ser gent educada. Tot açò en la llengua local, *dagbani*. La majoria de gent major no parlava l'anglès. En aquells moments pensava que hi havia molt en comú amb un poble com Canals: una valoració molt alta, tot i que en molts casos inconscient, de la llengua pròpia i un agraïment i admiració molt gran a les persones estrangeres que fan l'esforç per aprendre algunes paraules per comunicar-se amb tu. En poc més d'una setmana ja controlàvem les principals salutacions i expressions i, sent les úniques persones blanques al poble, les úniques *siliminsi* -com diuen ells a la gent blanca-, érem l'atractiu principal del poble. La gent major ens sotmetia habitualment a una mena d'examen per comprovar els nostres avanços, rere el qual aplaudien i reien.

Una altra de les coses que m'emporte de Kumbungu és el plaer descobert de fer la bugada. Fa poc presentaven a Canals, amb La Pebrella, el lli-

bre d'Agnés Vidal, "Fem safareig". Doncs bé, el meu primer safareig va ser allà. A casa, a Canals, el típic: roba interior embrutada per la regla, alguna taca de menjar o alguna cosa concreta que volia posar-me. Però aquestes van ser les meues primeres bugades completes. Ei, i tenia tota la seua tècnica! Em va ensenyar a llavar Karim, un xic de 22 anys, membre nadiu de la comunitat *dagbani*. L'ideal eren 4 marraixes: una, per posar a remulla; una segona, per ensabonar i traure la primera capa de runa més enganxada; la tercera, per tornar a ensabonar -i ací sí que feia sabó!- i fer ben neta la roba; l'última, per aclarir. Entre safa i safa, enrotllar ben bé per escórrer el sabó.

L'escola -el centre de la nostra activitat- estava prop de la missió. Ens trobàvem en un context, el nord de Ghana, on més d'un 40% dels xiquets i les xiquetes no tenen l'oportunitat d'anar a escola: bé, en poblats menuts, pel desplaçament que suposa assistir-hi; bé per manca de recursos econòmics. La majoria de mestres són persones que han acabat la seua etapa d'educació secundà-

EL MERCAT DE KUMBUNGU.

ria i són contractades amb sous molt precaris. La qualitat de l'educació és, per tant, molt baixa, fins al punt de trobar mestres ensenyant sistemàticament procediments matemàtics bàsics de forma errònia o amb errades ortogràfiques fins i tot en l'escriptura dels dies de la setmana.

L'orientació que se li vol donar a l'educació en aquesta escola, paradoxalment, és "com més disciplina i treball més ràpid, millor". No tenen recursos ni continuïtat en el professorat ni professorat format, però la intenció del director i de la comunitat sembla que és convertir-se en una escola «d'elit» i «competir» amb les altres escoles. El director transmet un esperit *coach*, "emprenedor": «la por al fracàs no pot conduir-te a l'èxit» com a estat de whatsapp, la bandera dels EUA com a fons de pantalla de mòbil, samarretes amb la po-meta d'«Apple» i discurs empresarial. Una sèrie d'elements que ens fan veure que l'únic problema de l'escola on hem dut a terme el projecte -però, extensivament, a moltes altres- no és la qualitat d'educació pel que fa, estrictament, als continguts curriculars i la seua didàctica.

I ens du a pensar que cal crear - i és tasca de les educadores i els educadors- ciutadania no submisa, que pense, que reflexione, que reivindique,

que proteste. Per ensenyar açò s'ha de començar des de les escoles, amb la pràctica i, per fer-ho, cal actuar en línia radicalment contrària a l'actual a aquesta escola, on els mestres, per joves, per classe treballadora i, algunes, per dones, es troben en una posició en la jerarquia social baixa i aprofiten el context de l'aula per exercir-se com a autoritat, tot reproduint, així, el sistema que els ha creat.

I és necessari decidir-ho i fer-ho juntes -tot i que requerisca esforç, tot i que sembla difícil i, de vegades, impossible-. Els cooperants no podem dissenyar i fer el «nostre» projecte, com a acció autocomplaent; hem de fer-lo juntes, en horitzontal, aprenent ambdues parts de l'intercanvi. Aquesta complexitat augmenta quan el marc cultural compartit amb l'altre és menor. Però la solució és senzilla: més esforç encara per escoltar-nos, més esforç per posar-nos en el lloc de l'altre, més esforç per entendre'ns. I temps. Tot aquest procés requereix temps i paciència. Sense temps i volent tornar a casa amb un producte acabat, amb una intervenció feta, per diagnosticar, per explicar què hem fet, què hem conclòs, quin «producte» hem elaborat tan sols aconseguirem descripcions pobres de l'altre, seguir considerant-los quelcom exòtic i no companyes i companys de projecte i de viatge.

TRIANI I TALLANT LA CANYA.

TRIANI I TALLANT LA PALMA.

José Mompó Morales, **Granerer**

> VICENT GRAMAJE GONZALEZ

En febrer de 1986 vaig contactar amb el canalí José Mompó Morales, que en aquells temps es dedicava a l'ofici de granerer, fent graneres de canya i palma de forma totalment artesana. Li vaig fer unes quantes fotografies i en el record encara tinc detalls de la conversació que vaig tindre amb ell.

Des que era un xaval José Mompó Morales ha sabut manejar a la perfecció els fecunds recursos naturals

que li brindaven les muntanyes i el riu Canyoles del seu benvolgut poble natal, Canals.

Durant uns anys de la seua vida dedicada a l'ofici de granerer, instintivament va saber aprofitar cada matèria prima en el seu degut moment, esprement fins al seu últim àpex d'utilitat, advocant sempre des del principi de la sostenibilitat i respecte per la naturalesa.

> OFICIS DELS CANALINS

LLIGANT LA PALMA A LA CANYA AMB CORDA DE PITA.

FIXANT AMB UN CLAU LA PALMA LLIGADA.

LA PALMA. GARBÓ DE GRANERES A PUNT DE VDNDR.

TORNANT A CASA AMB EL GARBÓ DE GRANERES.

RASPANT LA PALMA PER A QUE QUEDE MÉS FLEXIBLE.

Acumulava una profunda saviesa i era un llibre obert a l'hora de recordar velles anècdotes relacionades amb la pausada vida rural de la seua vida. Ens trobarem per casualitat en la festa del carrer Sant Ramón i li vaig comentar que m'agradaria acompanyar-lo i veure com talla les canyes i la palma i si podia portar la càmera per fer-li algunes fotos. Acceptà encantat i en arribar a les Moles un paratge natural de Canals, i en el vessant del riu, troba la matèria primera per a confeccionar les graneres: la palma i les canyes s'han de tallar en determinada època i lluna, hem diu preferentment després de Nadal. Una vegada recol·lectat el material vegetal es tallen amb les mesures adequades, aquest passa a deshidratar-se durant un període de temps de mes i mig per a anar modelant la forma,

després s'ha de netejar, escatar, i redreçar. Convé fer una xicoteta gavella o garba ajudant-se d'una corda de pita que anteriorment s'ha teixit. Després va enrotllant la corda al voltant de la canya, finalment clava un xicotet clau, proper a la base de la mateixa granera. D'aquesta manera aferma l'amarre entre la canya i la palma.

La confecció de graneres artesanals, fent apilament d'elements naturals del camp, ha sigut pràctica generalitzada al llarg de tota la nostra geografia rural principalment la mediterrània. En aquest sentit José hem va contar com antany la granera de palma era un utensili molt sol·licitat per la gent del poble que preferia una granera natural a la de plàstic. (FOTOGRAFIES DE L'AUTOR, 1986),

> CREACIÓ LITERÀRIA

L'esplugabous

> F. XAVIER FERRERO CALATAYUD

El Canyoles és el riu que travessa la comarca de la Costera de punta a punta.

Aquesta via d'aigua, juntament amb la Serra Grossa és, geogràficament parlant, la columna vertebral de la comarca. Als peus d'aquest nus orogràfic, des dels alts del Capurutxo, en territori de la Font de la Figuera, fins el paratge que rep el nom de la Cova Negra, en Xàtiva, aquest riu llepa un bon nombre de termes dels pobles de la Costera.

Naixent en Castella i baixant per la Font de la Figuera, el Canyoles travessa Moixent, Vallada i Montesa. Després entra en el terme de Canals, entre canyars, baladres i jonqueres, en el paratge anomenat *Les Moles*. Grans i massisses llúpies rodones el desgranen i ramifiquen, despentinant-lo, en cent rierols. Més avall, les aigües s'estanyen en un menut gorg, anomenat el gorg de *l'Oroneta*. Un poc més endavant, les aigües que regalimen dolçament entre pedres i moles desemboquen en un altre gorg més gran i profund que el d'adés, el gorg de *Sant Pere*.

Passejant per les hortes que s'enlairen per damunt de la riera d'aquest embassament d'aigua, encara es poden guaitar les runes d'unes sèquies que canalitzaven, antigament, l'aigua per ser aprofitada en un molí del qual solament queda, com a testimoni d'aquest, un enorme mur, una tàpia en forma de penya que popularment se li coneix en el poble com *la Penya del Moro*. En realitat, la *Penya del Moro* té un origen confús. Uns creuen que és l'única resta de les runes d'un molí que s'anomenava el *molí de la Rata* o del *Ratà*. També se li coneix amb el nom del *molí del Pla* per haver-se construït aquest sobre la partida rural anomenada amb el mateix nom. Però la cosa no està massa clara.

Si s'enfileu per aquestos indrets, podeu sor-

prendre-vos per la dolça quietud del menut riu. Però aquest silenci, de sobte, es pot veure trencat, no per l'udol del vent suau entre les jonqueres que es dobleguen sota el seu pas, ni pel xisclet del rossinyol, que és ocell que dorm de dia i canta de nit, ni pel murmuri relaxant dels corrents filosos d'aigua que regolen entre les llúpies, ni pel moviment dels espessos canyars que es queixen quan passa entre les seues tiges la tímida polleta d'aigua, sinó per un soroll estrany i misteriós que esclata, de sobte, com un udol i sura fantasmal per l'ambient, gelant la sang d'aquell que l'escolta quan passa, solitari, per la riera... *Bouuu!...Bouuu!...Bouuu!*

Just en aquest paratge merament aquàtic, de vegades llòbrec, s'ha originat una llegenda, estranyíssima, que narra la història d'un llaurador envejós que, per gasiveria, va vendre la seua ànima al diable. El dimoni el va condemnar, per sempre més, a llaurar dia i nit amb la seua parella de bous. Els sorolls esgarrifosos i metàl·lics dels aparells que els bous arrossegaven, *Bouuu!...Bouuu!...Bouuu!*, arribaven a escoltar-se en les cases de llaurança i en alguna menut molí no massa allunyat del riu.

Certament, aquestos bramuls existien però els aterradors i esparveradors sorolls no eren els del condemnat i les seues bèsties que llauraven durant tota l'eternitat. Més bé els originava un animalet, un ocell de mitjana grandària, amb coll prim i bec allargat que es nodreix d'amfibis, peixets i insectes i que resulta molt difícil d'observar, car el seu plo-matge es confon amb la tonalitat dels colors de les jonqueres i dels canyars.

Sembla ser que corresponien, en efecte, al crit territorial d'un au que, hui en dia, ha desaparegut de la majoria dels paratges d'aquest riu: l' *esplugabous*.

IL·LUSTRACIÓ
DE Mª DOLORES CIGES.

PUBLICITAT DE 1953

COMESTIBLES
FINOS
FRUTAS Y PIENSOS

Pedro
BERNAL GARCIA

S. Ramón, 17 CANALS

¡Forasteros...!

COMIDAS
HABITACIONES

FONDA

San Antonio

Precios económicos

S. Roque CANALS

ULTRAMARINOS
Embutidos selectos
Queso, Chocolates
y piensos de todas
clases

Salvador

JUAN

Teléf. 106 CANALS

clínica
Sancho-Llorens

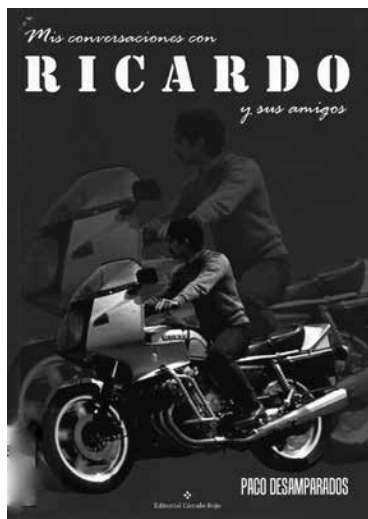
Av. Corts Valencianes, 102

Teléfono/Fax: 962 242 037 - 46650 CANALS (València)

E-mail: clinisan@clinisan.e.telefonica.net

DARRERES PUBLICACIONS RELACIONADES AMB CANALS: HISTÒRIA, ART, FESTES PERSONATGES.

MIS CONVERSACIONES CON RICARDO Y SUS AMIGOS

Paco Desamparados
Editorial Círculo Rojo, 2015.

Converses amb el campió canalí Ricardo Tormo, amics i familiars. La vida privada i la professional. Una nova aportació biogràfica. Nombrosa documentació gràfica. Índex: Saga de mecànics. Infància en Ayacor y Canals. Bicicletas y motos. Piloto. Héroe bajo la lluvia. Moto Club Canals. Ferrys. Bultaco y Kreidler. Luces y sombras. Días de gloria. Campeón del mundo. Los problemas de Bultaco. Gesta heroica. El Tormobús. Derbi. Volver a empezar. Tiempo de homenajes.

VAHO

Rodrigo Sancho Ferrer
Ediciones Rialp, Madrid, 2016

Premio *Adonais* de Poesia 2016. Noticia del premi i entrevista a l'autor en altres pàgines de la revista.

REEDICIÓ D'OBRES DEL CANALÍ RICARDO SANZ, LÍDER ANARCOSINDICALISTA

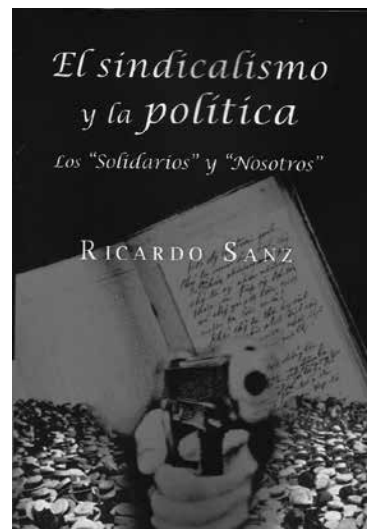
LOS HIJOS DEL TRABAJO EL SINDICALISMO ESPAÑOL ANTES DE LA GUERRA CIVIL

Editorial Descontrol, Barcelona
descontrol@riseup.net
(1ª edició 1976 – reedició març de 2015. Pròleg de Sara Berenguer

Prefaci de Ricardo Sanz al Camp de Càstig de Vernet (França) en setembre de 1941. Ricardo Sanz ofereix les seues vivències personals emmarcades en les etapes més convulsives de la història del moviment obrer al primer terç del segle XX.

RUTA DE TITANES

Editorial Descontrol, Barcelona
descontrol@riseup.net
(1ª edició 1933– reedició juny de 2014)
Novel·la ambientada en les primeres dècades del segle XX.

EL SINDICALISMO Y LA POLÍTICA LOS "SOLIDARIOS" Y "NOSOTROS"

(1966). Pròleg a la primera edició de J. Juan Domènech. Pròleg d'Agustín Guillamón
Ediciones Copia i Difon, Barcelona 2013.

"Estem davant un llibre de memòries, davant un llibre de història, però especialment davant un llibre que explica el passat de la nostra classe des de la perspectiva d'un grup de vanguardia del proletariat revolucionari. Ni més ni menys. Perspectiva que tenia les seues

limitacions, les seues misèries i les seues nobleses .... de les que sols cap, hui, dependre i meditar. Un llibre, doncs, necessari i insubstituïble". A. Guillamón

¡Agricultor!

¿Quiere exterminar las plagas
en sus naranjos?

¿Con fumigación cianhídrica?

¿Con pulverización a motor o palanca?

Con la máxima garantía
e inmejorables condiciones
se lo efectuará

Vicente Pérez

y

Juan Soriano

Santos, 82

CANALS

Vicente Vidal

Ordinario en CAMION

CANALS-VALENCIA

Servicio Diario

EN CANALS

Plaza de los Caídos, núm. 20

Teléfono 62

EN VALENCIA

Bailén, núm. 14

Teléfonos 50277 y 14162

Clínica Dental

Dr. Ricard Juan Sancho

T. 96 224 31 09

Avda. Blasco Ibañez, 26 46650 Canals Valencia

OBRAS PARA LA 1.^A ENSEÑANZA

ESCRITAS POR

D. ARCADIO FERRER PEIRÓ

Análisis analógico. Sumamente práctico. Contiene 66 páginas y 10 trozos analizados palabra por palabra, con preposiciones, definición de las partes de la oración, declinación del nombre, conjugación de los verbos y varios ejemplos. Docena de ejemplares, 5'50 pesetas; uno, 0'75.

Aritmética. Consta de 96 páginas con más de 400 problemas, cuyas soluciones se dan al final de la obra. Docena de ejemplares, 5 Ptas., uno, 0'75

Ortografía. Consta de 20 páginas. Docena de ejemplares. 1'80 pesetas; uno, 0'25.

Todos los libros tienen encuadernación esmerada.

Se remitirán muestras a quien las solicite al autor, plaza San Cayetano, núm. 3, Canals, ó á

D. PASCUAL M.^A VILLALBA

Bolsería, 22. -VALENCIA

FRANCISCO X. SIMOX DUATO

Fábrica de géneros de punto

Especialidad en Medias y Calcetines

Canals (valencia)

HIJOS DE JACINTO FERRI

Fábrica de Harinas

Sistema DAVERIO

CANALS (Valencia)

FARMACIA

Y
LABORATORIO QUÍMICO

DE

D. JULIO FERRER PEIRÓ

PLAZA DE SAN CAYETANO, NÚM. 3

CANALS

ESPECIALIDADES:

Elixir formiato de sosa compuesto.-Ferrer

Hierro dializado.--Ferrer

JARABE IODURO DE HIERRO.--FERRER

ELIXIR PEPSINA.--FERRER

PANACEA INFANTIL.-FERRER

ANÍS Y COÑAC

§ General Primo de Rivera §

Marca Registrada y Autorizada

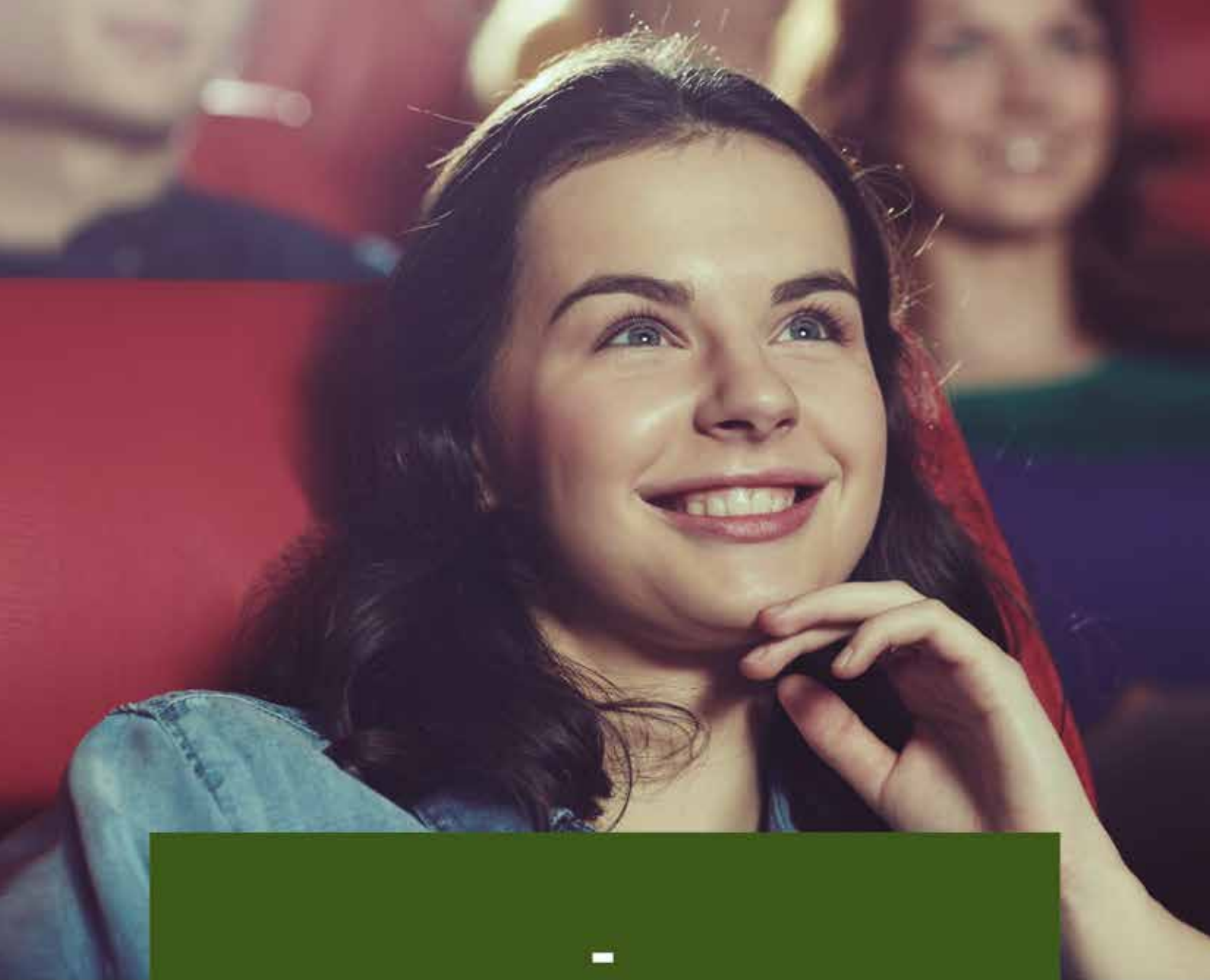

Propietario: F. de Sempere Alvarez

(España) CANALS Valencia

Se necesitan representantes con buenas referencias

-

S'obri el teló i ací ens tens

-

Recolzant la cultura apassionadament.

Cooperem
amb les persones

Contacte
caixapopular.es

